

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarih

214
EKİM
2011

TARİH VAKFI

20. Yıl Sempozyumu
Cumhuriyet
tarihinin
tartışmalı
konuları
28-30 Ekim 2011
İstanbul

Devlet inşasının bir aracı olarak İhtilal Propagandası

Fatih Yeşil, İngiltere, Avusturya ve Osmanlı'da
Fransız İhtilali'nin etkilerini ele alıyor. **sayfa 16**

Bir siyasi sürgünün
kaleminden yüzyıl önceki
Trablusgarp'tan
izlenimler

Ahmet Mehmetefendioğlu

Bir devrimcinin
evrimi

Mustafa Durak

Zeliha Etöz
M. Taylan Esin

Doğa bilimlerinin
felsefeden kopuşu

**Düşüncenin
çizgiselleşmesi**

Beno Kuryel

ESKİ DEFTERLER

"Türkiye'nin gayr-i resmi tarihi"

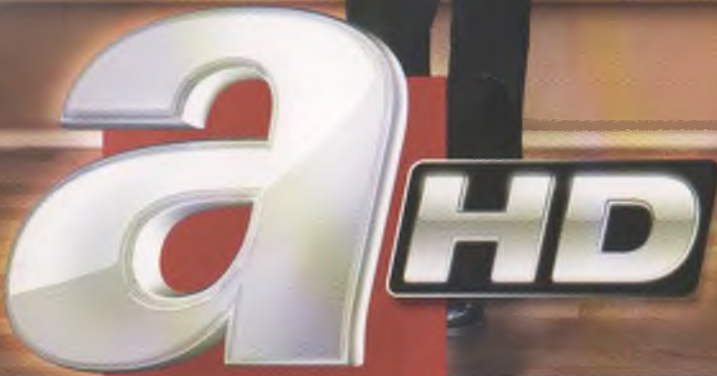
Cemil Koçak

Y. Hakan Erdem

Mehmet Ö. Alkan

HBR

HER CUMARTESİ A HABER'DE!

Frekanslar:

SD YAYIN:

Digitürk: 32. Kanal
D-Smart: 35. Kanal
Teledünya: 56. Kanal
Türksat Uydusu

Frekans: 11791 Mhz, S.Rate: 16000,
FEC: 5/6, POL: H (YATAY)

HD YAYIN:

Digitürk: 332. Kanal
Teledünya: 8. Kanal
Türksat Uydusu (ŞİFRESİZ)

Frekans: 11896 Mhz, S.Rate: 11200,
FEC: 2/3, DVBS2 8PSK, POL: H (YATAY)

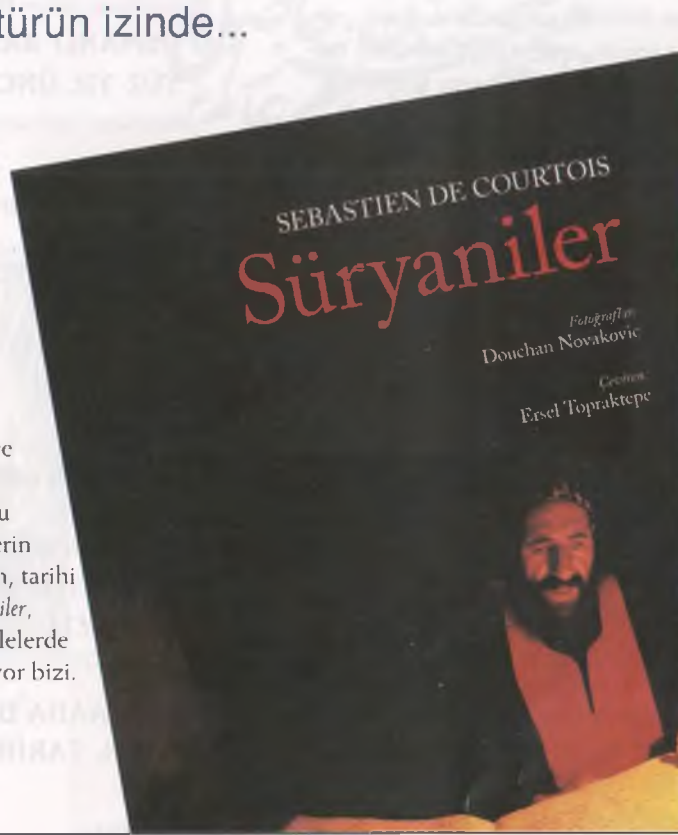
HABERİN KANALI

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Kadim ve zengin bir kültürün izinde...

İsa'nın doğumundan 2 bin sene sonra pek çok kişi, İsa'nın konuştuğu dil olan Aramicenin tamamen kaybolduğunu, sadece bazı araştırmacıların ve uzmanların bu dili konuşabildiğini düşünürken, tarihçi ve doğu uzmanı Sébastien de Courtois, son Aramilerin izlerini buldu. Gezi notlarının, röportajların, tarihi ve arkeolojik bilgilerin iç içe geçtiği *Süryaniler*, antik manastırlarda, küçük şapellerde ve kalelerde hâlâ yaşayan bir kültür ve inanışla tanıştırıyor bizi.

Fotoğraflar: Douchan Novakovic
Çeviren: Ersel Topraktepe
160 sayfa, 40 TL

Roma Dönemi'nde "Ankyra"

Musa Kadioğlu, Kutalmış Gökay ve Stephen Mitchell tarafından, 2002-2007 yılları arasında Roma Dönemi Ankyra'sı üzerine gerçekleştirilen çalışma, arkeolojik, epigrafik ve tarihsel verilerin sonuçlarını içeriyor. Dönemin kentsel gelişimi ile bu gelişimi gösterecek ayrıntılı kent planının eksik oluşu, Augustus ve Roma Tapınağı dışındaki antik yapıların hak ettiği ölçüde yayımlanamamış olması, bu çalışmanın önemini artırıyor.

280 sayfa, 24 TL
(Türkçe – İngilizce)

214. SAYIMIZLA MERHABA,

Ekim sayımızda Fatih Yeşil'in "Devlet İnşasının Bir Aracı Olarak İhtilal Propagandası" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Yeşil'in yazısı çok geniş bir okumaya, dönem gazetelerine ve arşiv belgelerine dayanıyor. Ele aldığı konu, Fransız İhtilali'nin kalıcı bir durum olduğunun anlaşılmasıyla beraber Büyük Britanya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'nın belki de en önemli ülkesinde oluşan monarşi karşıtı, devrimci havayı göğüslemek üzere kendilerini tekrardan organize etmeleri. Avusturya ve Britanya'nın ihtilale verdikleri reaksiyon, en azından korkuları benzeşiyor fakat Osmanlı Devleti belirgin şekilde bu iki ülkeden farklı tutum alıyor. İstanbul'da devlet katında Fransa'da neyin kavgasının verildiğinin tam olarak anlaşıldığını iddia etmek kolay değil. Osmanlı'nın Fransa'ya tutum alması Napoleon'un o tarihte Osmanlı'ya bağlı olan Mısır'ı işgal etmesinden sonra. Reyanın ise değil meseleyi anlamak ihtilalden haberinin olmasını beklememiz için bile bir sebep yok. Fatih Yeşil'in makalesinden İstanbul'daki Cumhuriyetçi elçilik çalışanlarının yabancı dil bilen gayrimüslimlere yönelik bir propaganda faaliyetinin olduğu anlaşılıyor ancak bunun küçük bir nüfus olduğunu tahmin etmek zor değil. Beno Kuryel *Toplumsal Tarih*'e ilk yazısını Kasım 2009'da vermiş, o tarihten sonra gittikçe sıklaşan aralıklarla yazmaya başladı. Kuryel bilim tarihiyle ilgili makaleler kaleme alıyor ama çıkış noktası daima kendi esas alanı olan matematik. Kimi makaleleri rahatlıkla bir matematik dergisinde yer bulabilir, bu bakımdan kimi okurlarımız durumu yadırgamış olabilirler. Ancak Kuryel'in bütün makaleleri doğrudan veya dolaylı olarak aklımıza düşürdüğü sorularla tarih algımızı sorgulamamıza sebep oluyor. 212. sayımızda yer alan "Kaos" başlıklı ve elinizde tuttuğunuz sayımızda "Doğa Bilimlerinin Felsefeden Kopuşu: Düşüncenin Çizgiselleşmesi - I" başlıklı makalelerinde de okuyacağınız gibi Kuryel matematikten yola çıkarak "Nasıl biliriz", "Çizgisel olmama" vb konularda büyük bir yetkinlikle kalem oynatıyor. Kuryel'in son makalesi 3 yazılık dizinin birincisi.

Son olarak Zeliha Etöz ve M. Taylan Esin'in birlikte yazdıkları "Bir Devrimcinin Evrimi: Mustafa Durak" başlıklı makaleye değinmek istiyorum. Başlık makaleyi iyi özetliyor; Abdülhamid istibdadına karşı örgütlenen muhalefet içinde yer alan Mustafa Durak, 1915'e gelindiğinde Ermeni kırımının sorumlularından biri olarak karşımıza çıkıyor. Yazarlar makalede Mustafa Durak'ınkiyle benzerlikler taşıyan Dr. Reşid'in hayat hikâyesiyle de ilgileniyorlar. Mustafa Durak ile, aynı şekilde suça batmış okumuş-yazmış Dr. Reşid'in hikâyelerini mukayese edip yorumluyorlar.

Kasım'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

08 TARİH VAKFI 20. YILINI ÖNEMLİ BİR SEMPOZYUMLA KUTLUYOR "CUMHURİYET TARİHİNİN TARTIŞMALI KONULARI"

Oktay Özel

10 KARŞI BİLİMİ ÇOĞALTMAK DÜNYANIN DÖRT BUCAĞI: KAPİTALİZM VE MÜCADELE

Erkin Başer

12 BOZCAADA'DA YEREL TARİH

Peri Efe

14 YUNAN DİASPORASININ ÖNEMLİ KAYBI: J. PSOMIADES

Elçin Macar

16 FRANSIZ İHTİLALİ'NİN ARDINDAN İNGİLTERE, AVUSTURYA VE OSMANLI'DA: DEVLET İNŞASININ BİR ARACI OLARAK İHTİLAL PROPAGANDASI (1789-1801)

Fatih Yeşil

32 BİR DEVRİMCİNİN EVRİMİ MUSTAFA DURAK

Zeliha Etöz - M. Taylan Esin

40 BİR SİYASİ SÜRGÜNÜN KALEMİNDEN YÜZYIL ÖNCEKİ TRABLUSGARP'TAN İZLENİMLER

Ahmet Mehmetefendioğlu

"Açık Radyo" 94.9

FİKR-İ TAKİP

10 aydır 94.9 Açık Radyo'da devam eden Fikir-i Takip programında, bu ay da *Toplumsal Tarih* dergisinin yazarlarıyla buluşmaya devam ediyoruz. Peri Efe-Ahmet Akşit

48 DOĞA BİLİMLERİNİN FELSEFEDEN KOPUŞU: DÜŞÜNCENİN ÇİZGİSELLEŞMESİ - I

Beno Kuryel

54 BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ NE ZAMAN AÇILDI?

Nuran Yıldırım

60 İSİMLER VE SINIRLAR KURTULUŞ'TA MEKÂNSAL KULLANIMLAR

Cicilia Martin

68 CUMHURİYET DÖNEMİNDE SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME SÖYLEMLERİ

Murat Koraltürk

72 GRAMSCI TÜRK SİNEMASINDA VEDAT TÜRKALİ'NİN OTOBÜS YOLCULARI

Aslı Daldal

78 VİTRİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER

Rita Ender

84 ESKİÇAĞ'DA RÜYALAR VE RÜYA YORUMCULUĞU

Mustafa H. Sayar

92 ÖMER DURMAZ İLE SÖYLEŞİNİN ARDINDAN

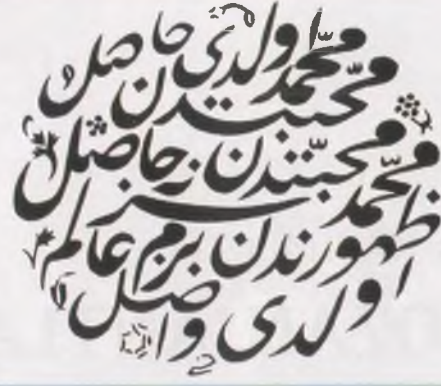
Yurdaer Altıntaş, Uğurcan Ataoğlu, Serdar Benli, Yeşim Demir, Bülent Erkmen, Emre Senan, Haluk Tuncay, Mehmet Ali Türkmen, Mehmet Ulusel

94 İRVİN CEMİL SCHICK'TEN ÇOKBİLEŞENLİ-ÇOKBOYUTLU BİR DAVETİYE BEDENİ, TOPLUMU VE KÂİNATI YAZMAK'I OKUMAK

Özlem Ezer

BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ

Nuran Yıldırım, Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin açılış tarihini araştırıyor.

KURTULUŞ'TA MEKÂNSAL KULLANIMLAR

Cicilia Martin, Cumhuriyet'in milliyetçi ve homojenleştirici ideolojisinin yoğun olduğu dönemde görülen mekânsal idari bölünmeleri, yer isimleri değişikliklerini Kurtuluş özelinde ele alıyor.

SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME SÖYLEMLERİ

Murat Koraltürk, TBMM zabıtlarından ekonomide gayrimüslim unsurlara karşı olan milliyetçi söylemin izini sürüyor.

ESKİÇAĞ'DA RÜYALAR VE RÜYA YORUMCULUĞU

Mustafa Sayar, rüyaların ve rüya yorumculuğunun Eskiçağ tarih yazımına etkisini inceliyor.

GRAMSCİ TÜRK SİNEMASINDA: OTOBÜS YOLCULARI

Aslı Daldal, Türk sinemasının 1960- 65 arasındaki toplumeu gerçekçi döneminin, Gramsci'nin fikirlerine en yakın örneklerinden biri olarak Vedat Türkali'nin Otobüs Yolcuları'nı inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 214, Ekim 2011

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan,
Murat Belge, Fatmagül
Berktaş, Bülent Bilmez,
Aydan Çelik, Doğan
Çetinkaya, Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem, Nurşen
Gürboğa, Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalihioğlu,
Ayşe Hür, Vangelis
Kechriotis, Murat
Koraltürk, Elçin Macar,
Mustafa H. Sayar, İrvin
Cemil Schick, Canay Şahin,
Oğuz Tekin, Taner Timur,
Zafer Toprak, Mete Tunçay,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılıncarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Ayşel Kazıcı
İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr
BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Eylül 2011
DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı
İşleri'nden ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısını ve yazar ismini
belirtmek zorunludur.

18 KASIM 1922

LOZAN ANTLAŞMASI'NA DOĞRU

L'illustration dergisinin 18 Kasım 1922 tarihli 4159 numaralı sayısının kapağında, tam bir hafta önce, 11 Kasım günü Fransa'nın Akdeniz'deki donanmasının üssü konumundaki Toulon kentinde gerçekleştirilen törenlerde denize çiçek demetleri atan kalabalığı resmediyordu. 1918 senesinde Almanya ile mütareke

imzalanışının tarihi olan 11 Kasım, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin yıldönümü olarak kutlanmaktaydı. Derginin içinde ise aynı savaşın ardından devam etmekte olan barış sürecinin önemli bir unsuru olan Lozan Barış Antlaşması'nın hazırlık safhalarından bahsedilmekteydi. Savaşı kazanan Müttefik Devletler'in Osmanlı hükümetiyle, ardından da Ankara hükümetiyle yürüttükleri süreci nihayete erdirecek olan Lozan barış görüşmeleri, metinde de anlatıldığı gibi 20 Kasım 1922 günü başlamış, Şubat-Nisan 1923 arasında kopmuş, ama nihayet 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla tamamlanmıştır. Ekim 1922 sonunda Müttefik kuvvetler İstanbul hükümetini bu görüşmelere çağırmış, bunun üzerine de Ankara'daki Meclis, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı lağvetmiş, ardından da 4 Kasım günü

Tevfik Paşa hükümetinin istifasıyla kendinin muhatap olarak alınmasını sağlamıştı.

Yazının ele aldığı ikinci bir konu ise, bu sürece paralel olarak işgal altındaki İstanbul'un tedrici bir şekilde Ankara hükümetinin hâkimiyetine devri meselesiydi. Bunun başlıca aktörü ise makalede ismi ve görüntüleri yer alan Refet Paşa (Belel) (1881-1963) idi. Ankara hükümetinin temsilcisi olarak 19 Ekim 1922 günü İstanbul'a gelen Refet Paşa, son padişah VI. Mehmed Vahideddin'e Meclis'in kendisini tahttan indirdiğini bildirmiş, ardından da Halife olarak görev alacak olan veliaht Abdülmecid Efendi ile de müzakerelerde bulunmuştu. İşgal ordularının komutanlarıyla ise İstanbul'un Ankara hükümetinin kontrolüne geçişinin ilk adımlarını gerçekleştirmişti.

Refet Paşa
Kadıköy'de
halka hitap
ederken.

Halk Ankara'nın
ilânlarını
alkışlıyor.

KEMALİST İSTANBUL

13 Kasım günü başlaması gereken fakat diplomatik nedenlerle geciken Lozan Konferansı'nda ele alınmadan önce Şark Meselesi'nin Paris ve Londra'da yansımaları olan oldukça ciddi zorlukları İstanbul'da görüldü.

Bu zorlukların kaynağı, Ankara hükümetinin İstanbul üzerinde hâkimiyetini kurduğunda gösterdiği sert tutumdur. Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra Millet Meclisi'nin ilk kararı, yabancı hâkimiyetini kabul ettiği için artık meşru görülmeden padişahı tahtından etmek olmuştur. 6 Kasım günü, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey, Müttefik kuvvetlerin yüksek komiserlerine bugüne kadar devam etmiş olan Müttefiklerarası kontrolün yerine fiilen Kemalî rejimi getirmeyi amaçlayan iki nota verdi. General Refet Paşa, Ankara'daki Millet Meclisi adına zaten İstanbul'un yönetimini ele almıştı. Türklerin bu iddiaları, bir de bazı olaylar eklenince, Müttefik yüksek komiserleri sıkıyönetim ilan etmenin gerekliliğini düşünmeye sevk etti. Bu uç çözümün önüne geçilebildi ve Refet Paşa'yla yapılan görüşmeler gerilimi biraz azaltıldı. Bu arada ise İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri, oybirliğiyle kendi

hükümetlerine bu garip duruma son verecek olan Lozan Konferansı'nın bir an evvel toplanmasını sağlamaları yönünde baskı uyguladı.

Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın riyasetindeki Türk delegasyonu İstanbul'dan 10 Kasım günü ayrılarak 12'sinde Lozan'a vardı. Fakat orada Müttefik delegasyonlarıyla bir araya gelmediler. Zira İngiliz hükümeti 15'inde gerçekleşecek olan seçimleri bahane göstererek konferansın 20'sine ertelenmesini talep etti. Fakat aslında bambaşka bir amaç söz konusuydu: Lozan'a ancak ortak bir tutum konusunda Fransız hükümetiyle bir anlaşmaya vardıldıktan sonra gitme arzusu. Bu ön görüşmenin şekli, Paris ile Londra arasında İngiltere'nin ilan ettiği bir memorandumun ilanı

Türk ve İngiliz:
Haydarpaşa
Garı'nda Refet
Paşa ile yüksek
rütbeli bir
İngiliz subayı
beraber İsmet
Paşa'nın
treninin gelişini
bekliyor.

neticelenen gayet çetrefilli pazarlıklara yol açtı. Müttefik kuvvetler artık Lozan'a ortak bir politika getirmek zorunda, ama bu politikayı oluşturmakta geçirdikleri süre, İstanbul'da Kemalîlerle çatışma ihtimallerini artırmakta.

Edirne valisi
Şakir Bey
ile milliyetçi
memur ve
jandarmaları
götürecek
olan trenin
İstanbul'dan
Trakya'ya doğru
yola çıkışı.

Fotoğraflar
Ferid İbrahim.

Darülfünûn'un Protestosu

1 EKİM 1911

TANİN

Darülfünûn-i Osmani Talebe Cemiyet-i müttehidesi tarafından Roma Darülfünûn Talebe Cemiyeti'ne keşide olunan telgrafname suretidir:

Hükümetinizin kavâid-i hukukiye ve vicdan-ı beşeriyete kat'iyen münafi olan ve kurûn-ı vustâ barbarlıklarına bir numune teşkil eden tecavüzat-ı redienesi (?) tarihinizde silinmez bir leke bırakarak ahlâfınız için mucib-i ar ve hicab olacağını ve ancak haydutlara yakışan bu hareketle Türkiye'nin genç ve münevver dimağlarında ezeli bir nişane-i gayz ve iğbirar löffke gücenmel hâsıl etmekten başka bir netice alınamayacağını beyan eyleriz.

Ermenice Gazetelerin Mütâlaatı

1 EKİM 1911

TANİN

"Azadamard" diyor ki: "Erkân-ı siyasetimiz gayet nazik ve ağır hâl ve mevkide bulunuyorlar. Böyle sıralarda umum memleket, bütün anasır-ı Osmaniye, hep beraber, aynı ihtisat-ı vatanperverane ile harekete kıyam edip el ele, kol kola vererek, hükümetin kuvvetine daha ziyade metanet vererek, ecnebi düşmanın karşısında, aynı maksada teveccüh eden bir kütile-i cesime gibi isbat-ı vücud etmeye borçludurlar. Bütün Osmanlıların vazifesi budur; müdafaa-i vatan vazifesi bunu icap ve telkin eder.

Fakat buhran dakikalarını bir devr-i sulh ve salâh takip ettiği takdirde dahi, müdafaa-i vatan kadar mukaddes olan iki vazife daha vardır ki, bu kabil tehlike ve buhranların âtide dahi yeniden tekrar etmesi istenilmez ise, anların tamam-ı ifâsına gayret edilmelidir. Bu vazifelerin biri, erkân ve memurin-i hükümetin mesuliyetlerini hakiki ve kabil-i tatbik bir hâle ifrağ etmektir. İkincisi ise, vilâyat-ı Osmaniye'nin

ıslahat-ı esasiyesini artık sürüncemede bırakmayarak, anı tecavüzat-ı hariciyeye karşı yegâne bir sedd-i metin gibi telakki etmektir.

Cinayet

2 EKİM 1911

TANİN

Evvelki akşam saat yedi raddelerinde Galata'da Şeftali sokağında Avusturya tebaasından Çila'nın hanesinde sakin İtalya tebaasından Margarit'i zevci Alberto rovelver ile sağ omzunun arka tarafından cerh ve katl ve ev sahibi Çila'yı da rovelver ile cerh ile firar etmek ister ise de zabıtaca derdest edilmiştir.

Esbab-ı katl şundan ibarettir: Alberto gelip Margarit'i ister. Hâlbuki Margarit bir diğer erkek gecelik kaldığından ve kendisini kabul etmediğinden muğber olan Alberto yanındaki haneden eve girerek mezbure ile birlikte kalmakta olan adamı tehdit ve o sırada rovelverini teşhir ederek Margarit'i cerh ve katl etmiştir.

Cenova Mitingi

3 EKİM 1911

TANİN

Cenova, 2 - Bugün burada Türkiye lehinde büyük bir miting akdolunmuştur. Her tarafta yaşasın Türkiye nidaları yükselmiştir. İsviçre matbuatı Türkiye hakkında ibraz-ı âsar-ı hayr-hâhiden hâli kalmıyorlar.

İnas-ı Sultani

12 EKİM 1911

TANİN

Benât-ı Osmaniye'nin [Osmanlı kızlarının] terakkیات-ı asriye ile mütenasip bir surette talim ve terbiyesi maksad-ı vatanperveranesiyle, bir cemiyet-i müteşebbisenin, Kandilli'de bir (Mekteb-i Sultani-i İnas) tesisi için iki seneden beri meşgul bulunduğu ve bu müessese-i âliyenin Hazine-i Devlet'e asla bâr olmaksızın, Osmanlılığın bir timsal-i hamiyet-i maarifperverisi olarak, milletçe

vücuda getirilmesi emeliyle - hâsılatı masarif-i vâkiya karşılık olmak üzere - bir de ikramiyeli piyango tertip edildiği malumdur. Mektep ittihaz edilen Kandilli'deki sarayın, bir taraftan tamiratı icra ve diğer taraftan da ayrıca bir daire-i cedide inşasına ibtidar olunup, yatakhane ve taamhane ve dershanelerin bilcümle levazımı münâkasa [eksiltme] tarikiyle müteahhitlere ihale edildi. Bu suretle mektebin, önümüzdeki Eylül nihayetinde küşadına çalışılmakta idi. Lâkin, ikmâl-i tesisat ve istihzârata en mühim karşılık teşkil edecek olan piyango hasılatı, gayr-i muntazır bir hadise-i müessife sebebiyle muvakkaten sektedar olmuştur. Şöyle ki: Piyango satışı dolayısıyla bu emr-i hayra isâr-ı nakdine fütüvvet edecek olan vatandaşlarımızdan bir kısmı, İstanbul harik-i hâili ile musibet dide oldukları gibi, bir kısmı da himmet-i muavenetkârielerini harik-zedegânın tahfif-i âlâmına bihakkin sarf ve tevcihe şitâbân olmuşlardır. Şu hâl, mektep hakkındaki mesainin hüsn-i istintacını bir müddet için tehire bâdi olsa da, Osmanlılık semâhat-ı ulviyesinin [cömertliğinin] harik-hasebiyle tahassul eden bir ihtiyac-ı acile masrûfiyeti [sarf edilmesi] medar-ı tesliyet ve mefharettir.

Bu hiss-i mefharete tamamıyla iştirak eden Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i müteşebbisesi gayret-i sabıkasına hiç hâle getirmeyerek eldeki vesaitle vazifesine devam etmektedir.

Şu kadar ki, teşebbüs-i vâki, evvelce kabul eylediği programa mutabık bir mükemmeliyetle hayyiz husule getirmek aziminde olan heyet, hâl-i hazırın ilcâ-yı zarurisine tebaiyetle, işi oluruna bağlamak istemediğinden, nakis iş görmekten ise, mektebin küşadını tecil etmeyi müreccah bulmuş [tercih etmiş] ve keyfiyeti mekteb-i mezkûra gösterdikleri râğbetle cemiyetin mesaisini teşvik buyurmakta olan maarifperveran-ı Osmaniyanın enzar-ı ıttılâna arz eylemeyi dahi mukteza-yı safiyet ve halisiyet görmüştür.

İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet

13 EKİM 1911

TANİN

Bütün Osmanlıları bir vazife-i vataniyeye davet

Vatandaşlar,

İtalya hükümeti hiçbir hakka müstenid olmaksızın memleketimize tecavüz etti. İlan-ı harp etmeden harp gemilerimizi batırdı.

Kalelerimizi topa tuttu, kadınları çocukları gülleler altında parçaladı.

Bu tecavüze karşı hükümet-i Osmaniye vatanın namus ve şerefini kurtarmak için elbette vazifesini yapacaktır. Fakat bu vazife-i resmiyenin yanı sıra bize, efrad-ı millete de ayrıca terettüb eden birtakım vazaif-i hususiye vardır. İşte bugün o vazifelerden birinin ifasını temin için bütün Osmanlılara müracaat ediyoruz.

İtalya bizim düşman-ı canımızdır. Trablusgarp toprağında bir İtalyan neferi bulunduğu Osmanlı milletinin ahz-ı intikama çalışmaktan geri durmasının ihtimali yoktur. Binaenaleyh bütün Osmanlılar İtalya'ya düşmanlık etmek ve İtalya'dan intikam almak fikrinde birleşmelidirler. İşte bu maksatla İtalya aleyhinde bir ittihad-ı husumet teşkil etmeye teşebbüs ediyoruz.

Bu ittihad-ı husumetin gayesi İtalya'dan ahz-ı intikamdır. Hükümetin istimal edeceği vesait-i resmiyeden başka efrad-ı milletin teşebbüs edeceği vesait ise şunlar olacaktır:

- 1 — Bir İtalyalı ile zerre kadar alışveriş etmemek.
- 2 — Bir İtalya mamulatına ve mahsulatına hiçbir zaman itibar etmemek.
- 3 — İtalya vaporlarına binmemek.
- 4 — İtalyanca teklüm etmemek.
- 5 — İtalyan mekteplerine çocuk göndermemek.
- 6 — İtalyan postasına mektup vermemek.
- 7 — İtalyan hizmetçi ve amele kullanmamak.
- 8 — Hiçbir İtalyalıya kavâid-i

ahlakiye ve insaniye haricinde muavenet etmemek.

9 — Ahlakın men etmediği hususatta İtalyanları mümkün olduğu kadar ızrar etmek.

10 — Çocuklarını İtalyanlara karşı husumet hissiyle büyütmek.

Her Osmanlı'nın İtalyanlara karşı hissettiği husumeti son derecede müessir bir hâle getirmek için mesaimizi tevhid etmek, muntazam bir usul dairesinde çalışmak icap eder. İşte İtalyanlar aleyhinde bir ittihad-ı husumet cemiyeti teşkil etmeye bundan lüzum görüyoruz.

Bu cemiyete dâhil olacaklar yukarıda yazdığımız on maddeyi namusları üzerine yemin ile taahhüd edecekler ve ömürleri oldukça bu yolda hareket edeceklerini mübeyyin taahhüdname imza eyleyeceklerdir.

Yüzde Yüz

18 EKİM 1911

TANİN

İtalya memalikinden memalik-i Osmaniye'ye vürüd eden eşyanın kıymeti üzerinden yüzde yüz gümrük resmi alınması hakkında kanun-ı muvakkat:

İtalya'nın memalik-i Osmaniye'ye tecavüz etmesi üzerine İtalya memalikinden memalik-i Osmaniye'ye vürüd eden eşyanın kıymeti üzerinden yüzde yüz gümrük resmi alınması takarrür etmiştir. Bu muamele ilan-ı harp tarihinden itibaren İtalya'dan çıkmış olan eşya hakkında da tatbik olunacaktır.

Kadın Sesi

20 EKİM 1911

TANİN

"Edep hep kadından gelir, kadın yükselirse beşer yükselir" cümlesiyle biten ve Ş. C. E. Z. imzasını muhtevi olan bir mektup, bütün kadınlara hitap ediyor, diyor ki:

"İpekli çarşaf lar giyeceğimize yünlü çarşaf lar yapalım. Yünlü elbiseler giyeceğimize basma entariler giyelim. Dantelalara, kurdelalara, lavantalara, çantalara . . . hasılı modaya müteallik daha bunun gibi

birçok şeylere vereceğimiz paraların hiç olmazsa üçte birini ianeye terk edelim. Haydi kardeşlerimiz, ittifak edelim, ittihad edelim, ilerleyelim, yükselelim, Osmanlı yavrularının ne kadar fedakâr, ne kadar âli olduklarını bir daha gösterelim! . . ."

Mabeyinci Faik Bey'in Tevkişi

23 EKİM 1911

TANİN

Hakan-ı sabıkın mabeyincilerinden firari Faik Bey'in İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Kroker Oteli'nde ikamet ettiği ve bazı eşhas ile görüştüğü zabıtaca birkaç günden beri haber alınarak takibat ve tarassudat icra edilir. Otelden çıkar çıkmaz kendisini tevkif etmek üzere iki memur tayin olunursa da Faik Bey'in bir türlü sokağa çıkmaması hasebiyle nihayet otel dahilinde tevkifine karar verilir.

Dün Beyoğlu Taharri Komiseri ile muavini otele giderek Faik Bey'i görürler ve polis müdüriyetine gelmesi lüzumunu tebliğ ederler. Faik Bey : "Ben 31 Mart Vakası'ndan evvel buradan gitmiştim, hiç kabahatim yoktur." diye müdafaa-i nefis ederse de bittabi bunun mevkii orası olmadığı anlaşılarak ısrar olunur. Nihayet Ezani saat on ikide Beyoğlu Taharri Komiseri ile birlikte bir arabaya binerek İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gitmiştir. Dün geceyi orada geçirmiştir.

Hakkında tahkikat-ı lazime icra edildikten sonra Divan-ı Harb'e teslim edilecektir.

Zimmeti Zuhur Eden Memurun Hakkında

27 EKİM 1911

İKDAM

Memurinden zimmeti zuhur edenlerin muâmelât-ı hesabiyeleri tamamen rü'yet edilerek tesviye-i hesap etmeden kat'iyyen muamele-i tekaüdiyelerinin icrası cihetine gidilmesi caiz olamayacağından bilumum devaire tebliği kararlaştırılmıştır.

TARİH VAKFI 20. YILINI ÖNEMLİ BİR SEMPOZYUMLA KUTLUYOR "CUMHURİYET TARİHİNİN TARTIŞMALI KONULARI"

Tarih Vakfı 20. yıl etkinlikleri kapsamında önemli bir sempozyum gerçekleştiriyor. Toplantının konusu "Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları". Vakfımızın kurucu başkanı İlhan Tekeli'nin önerisi ile bir yıl önce hazırlıklarına başlanan sempozyum, Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi Bülent Bilmez'in koordinatörlüğünde değişik üniversitelerden tarihçilerden oluşan Düzenleme Kurulu'nun oluşturduğu programla 28-30 Ekim 2011 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilecek.

OKTAY ÖZEL

Tarih Vakfı 20. yıl etkinlikleri kapsamında gerçekleşecek olan sempozyumda Cumhuriyet dönemi tarih yazımının önemli konuları, alanlarının yetkin uzmanlarınca eleştirel bir perspektifle, tartışmaya açılacak. Tarih Vakfı'nın genel amaçlarına, bilimsel etkinliğin doğasına ve tarihçiliğin çoğulcu diline olan hassasiyetle ele alınacak her bir konuda tarihsel olgularla çeşitli anlatılar arasındaki farka işaret edilecek; söz konusu anlatılar mercek

altına alınacak. Toplantının programı Tarih Vakfı'nın son yıllarda Necmeddin Sahir Silan Arşivi'ne dayalı olarak yayınladığı "Cumhuriyet'in Doğu Sorunu"na, Kürt Meselesi'ne dair kitaplarla, *Toplumsal Tarih* dergisi sayfalarında ele aldığı konularla da paralellik içeriyor. Tarih Vakfı'nın 20. kuruluş yılında bir bakıma Cumhuriyet tarihçiliğimizin tartışmalarını yeniden harmanlıyor; bir kez daha gündem belirliyor, yeni araştırma kolları oluşturuyor, tarihçiliğimize yol ve yön gösteriyor.

Beş oturumda 16 bildiri sunulacak olan sempozyum, bir genel değerlendirme/ tartışma oturumu ile son bulacak. Her bir oturumda Cumhuriyet tarihinin önemli bir konusu konunun uzmanı bir akademisyen tarafından ele alınırken, aynı zamanda ilgili tarih yazımının kısa bir eleştirel analizi sunulacaktır. Programdan da görüleceği gibi, bazı oturumlarda geleneksel tarih yazımı konularının ötesindeki boyutlar da ele alınacak. Oturumlar gerek konunun uzmanlarının meseleyi rahatça ele almalarını sağlayacak

gerekse dinleyicilerin katkıları ve tartışmalarına yeterince imkân tanıyacak uzunlukta tutuldu. Kapanış oturumunda ise önceki oturumların moderatörleri sempozyumun genel değerlendirmesini yapacak, öne çıkan sonuçları tartışacaklar. Vakfımız, tarih yazımına önemli katkısı olacağını düşündüğü bu toplantının tüm bildirimlerini gecikmeden yayımlamayı amaçlamaktadır.

Böyle bir toplantının son dönem Cumhuriyet tarih yazımının eleştirel envanterinin ortaya çıkarılmasına imkân sağlaması

Tarih Vakfı ilk başkanı ve kurucularından İlhan Tekeli diğer yönetici ve çalışanlarla Darhane'nin avlusunda, 2001.

bir yana, son yirmi yıldaki etkin çalışmalarıyla Tarih Vakfı'nın Türkiye tarihçiliğine katkılarını da değerlendirme fırsatı yaratacağına inanıyoruz. Tarih Vakfı Yönetim Kurulu olarak, kuruluşunun yirminci yılında bu toplantı vesilesiyle bir yandan da vakfın değerli üyeleri ile tarihçiler camiası ve tarih dostlarını birlikte tartışıp katkıda bulunacakları bir etkinlikte bir araya getirmeyi amaçlıyoruz.

Bundan tam yirmi yıl önce, Vakıf Girişim Kurulu'nun çağrısıyla bir araya gelen 264 aydın, Eylül 1991'de "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı" adıyla kurulan ve 2004 yılına kadar bu adla faaliyet yürüten vakfımızın "İşlev ve Amaçları"nı o zaman şöyle belirlemiştik:

"Tarih Vakfı, Türkiye'de tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı amaçlayan ve kamu yararı için çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. Tarih Vakfı, ülkemiz insanlarının tarihe bakışlarına yeni bir içerik, zenginlik kazandırmayı ve tarihi mirasın korunmasını köklü bir duyarlılıkla, geniş toplum kesimlerinin katılımıyla gerçekleştirmeyi amaçlar.

Tarih Vakfı, tarihselliğin bireysel ve toplumsal bilincin en önemli öğelerinden biri olduğu gerçeğinden hareketle, ülkemiz insanlarının kendi tarihleriyle en doğrudan, en geniş kapsamlı ve araçsallıktan olabildiğince uzak, yaşamlarına anlam katan bir ilişki kurmalarına yardımcı olmaya, tarihi, bir üretim alanı olarak sivil topluma mal etmeye çalışır.

Tarih Vakfı, çeşitli meslek ve çevrelerden, tarihsel sürekliliği, birikimi ve değişimi yaşamlarını etkileyen temel bir boyut olarak kavrayan, gerçekleştirilmesine katıldıkları bir üretimle bu boyutu daha bilinçli bir biçimde yaşamak, zamanın akışının derinden farkında olmak isteyen kişilerin kurdukları ve çevresinde yer aldıkları bir yurttaş girişimidir." (<http://www.tarihvakfi.org.tr/tarihvakfi.asp?id=1>)

Türkiye'de barış, karşılıklı anlayış, çağdaş tarih bilincinin ve tartışma dilinin gelişmesi amacı ile çalışmalarını yürüten vakfımız, 2005 yılı Nisan ayında gerçekleştirdiği Olağanüstü Genel Kurul'da adını toplumca yaygın olarak bilinen ve kullanılan şekliyle "Tarih Vakfı" olarak değiştirdi ve logosunu yeniledi. Ancak başta belirlenen hedeflerinde bir değişme olmadı. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye'deki akademik ve popüler tarih algısına ve tartışmalarına müdahil olmaya çalıştı.

Bugüne kadar birçok önemli etkinliğe imza atan Tarih Vakfı, yirmi yıllık tarihinde onlarca proje, sergi, kongre, konferans, sempozyum, atölye, söyleşi ve panel gerçekleştirdi, aylık *Toplumsal Tarih* dergisini aralıksız olarak yayınladı. Ayrıca, uzun bir süre *İstanbul* dergisini yayınladı. *İstanbul Ansiklopedisi* ve *Sendikacılık Ansiklopedisi* gibi iki dev eserin yanı sıra yüzlerce kitapla yayıncılık faaliyetlerini sürdüren Tarih Vakfı alanında önde gelen kurumlardan biri olmayı başardı. (Faaliyetlerimiz ve yayınlarımız için bkz: <http://www.tarihvakfi.org.tr>)

Vakıf resmi senedinde belirtilen "Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi alanında uzmanlaşan bir arşiv, kitaplık, araştırma, eğitim ve yayın kurumu" olma amacına büyük oranda ulaştığına inandığımız Tarih Vakfı, bu yoldaki katkı ve kazanımlarını günün ve geleceğin öncelikleri doğrultusunda yenileyerek büyütme ve kalıcılaştırmak için yeni bir atılımın eşiğindedir. Önümüzdeki görev, övünülecek başarılarla dolu yirmi yılın birikimini en anlamlı şekilde yeni kuşaklara devretmek, onların gündemine eklemek olacaktır.

Daha çok katılımı, daha geniş kitlelere yönelik çalışmalarla ve saygın kurumsal imgesiyle nice yirmi yıllara...

OKTAY ÖZEL
TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU BAŞKANI

Tarih Vakfı 20. Yıl Sempozyumu

Cumhuriyet Tarihinin Tartışılmalı Konuları
28-30 Ekim 2011

28 EKİM CUMA
14.00-15.00 AÇILIŞ
1. İlhan Tekeli
2. Murat Güvenç

15.00-18.00
OTURUM I
Kuruluş-Kurtuluş
Anlatıları
Mete Tunçay
(moderatör)

1. Mehmet Ö. Alkan
"Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Lider Olarak İnşası"
2. Ahmet Demirel
"Kurucu Metin Olarak Nutuk'ta Milli Mücadele Dönemindeki Siyasal Arka Plan Anlatısının Kritik Bir Değerlendirmesi"
3. Cemil Koçak
"İnkılap Tarihçilerinin Kutsal Metni: Nutuk"

29 EKİM CUMARTESİ
10.00-13.00
OTURUM II
Darbeler ve Demokrasi
Arasında Siyasal Yaşam
Cemil Oktay (moderatör)

1. İsmet Akça
"Türkiye'de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)"
2. İsmail Kara
"Din ile Olmuyor Dinsiz de Olmuyor: Cumhuriyet Devri Din Politikaları"
3. Serap Yazıcı
"Demokrasi Teorisi ve Uygulaması Yönünden Türkiye'de Siyasal Parti Yasakları"

14.00-16.00
OTURUM III
Sınıf, Kimlik,
Devlet ve Birey —I
Büşra Ersanlı (moderatör)

1. Rifat Bali
"Gayrimüslim Yurttaşlar Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Ortaya Çıkan Görüşler: Bir Bilanço Denemesi"
2. Hamid Bozarslan
"Kürt Sorunu ve Cumhuriyet'in Tarihyazımı (1923-1938)"
3. Elise Massicard
"Aleviler: Cumhuriyet Tarihyazımında Unutulmuş Özneler?"

16.00-18.00
OTURUM IV
Sınıf, Kimlik,
Devlet ve Birey — II
Eatmagül Berktaş
(moderatör)

1. Aksu Bora
"Modern Kadınlık: Politikadan Kültüre"
2. Sinan Birdal
"Dolabın Ontolojisi: Türkiye'de Siyaset ve LGBT-fobi"
3. Aziz Çelik
"Cumhuriyet'in Kazananları ve Kaybedenleri Olarak İşçiler"

30 EKİM PAZAR
10.00-13.00
OTURUM V
Kazananları ve
Kaybedenleriyle
İktisat Politikaları
Çağlar Keyder
(moderatör)

1. Erol Katircioğlu
"Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Kenetlenmiş Şirketler Dünyası ve Özellikleri"
2. Huricihan İslamoğlu
"Cumhuriyet Döneminde Tarım ve İktidar"
3. Yüksel Akkaya
"Düzen ve Kalkınma Kısacasında Emek"

14.00-18.00
KAPANIŞ
Genel Değerlendirme
Bülent Bilmez
(moderatör)
1. Mete Tunçay
2. Büşra Ersanlı
3. Cemil Oktay
4. Çağlar Keyder

YER: İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SANTRAL KAMPUSU, E-1 301

KARŞI BİLİMİ ÇOĞALTMAK DÜNYANIN DÖRT BUCAĞI: KAPİTALİZM VE MÜCADELE

Karaburun Bilim Kongresi'nin bu yıl altıncısı yapıldı. Kongre için Karaburun'a birkaç yıldır olduğu gibi yüzlerce insan geldi. Türkiye'nin birçok kentinden öğrenciler, genç akademisyenler, öğretim üyeleri ve bağımsız araştırmacılar ile işçiler, işçi temsilcileri ve Karaburun halkı kongreye katıldı. Bu yılın teması "Dünyanın Dört Bucağı: Kapitalizm ve Mücadele" idi. Birçok coğrafyada kapitalizmin hâlleri, ettikleri ile kapitalizme karşı mücadelenin boyutları ve olanakları onlarca bildiri ile ele alındı.

ERKİN BAŞER

Karaburun Bilim Kongresi'nde çalışma grupları kuruldu, raporlar sundular. Özgür, bağımsız, eleştirel bir ortamda kolektif bir çabanın sonucunda "akademi"nin tabularının altüst edildiğini bir kez daha görmüş olduk. Bilimin, ancak duvarları aştığında, üniversite yerleşkelerini terk ettiğinde özgürleştiğini yaşayarak öğreniyoruz. Akademinin araştırılmasına izin vermediği, engeller çıkardığı veya makbul bulmadığı konuların özgürce araştırılıp paylaşılması için bir araya geliyoruz. Onur Hamzaoglu (aynı zamanda

Karaburun Bilim Kongresi düzenleyicilerinden biridir), Dilovası'nın gerçeklerini bu yılın başlarında açıkladığında bilimcinin ne işe yaradığını bir kez daha görmüştük. Kongrede gerçekleri yine dile getirdi. Karaburun, işte özgürleştirici gücünü Onur Hocalardan almaktadır. Sadece Dilovası değil; Sakarya'daki mevsimlik işçiler, Kütahya gümüş madeni, kadın dengbejler, güvencesizlik, HES'ler, mülticiler, asistan hekimlerin grevi, Efemçukuru, Kerala, Küba, Mısır ve daha niceleri tartışıldı bu yıl. Hep beraber öğrendik. Ezilenlerin, işçi sınıfının, doğanın bilgisini; yani "karşı bilim"i çoğaltmak için elimizden geleni yaptık.

Karaburun Bilim Kongresi, karşı bilimin üretilmesi ve üretilen bilginin paylaşılması için bir ortam hazırladığı iddiasındadır. Bilginin özel mülkiyetini reddeder. İnsanlığın ve doğanın gerçeklerinin kolektif bir sürecin sonucunda elde edilebildiğini, eleştirel bir zeminde kolektif çaba ile kamusallaştığını savunmaktadır. Kongrenin altı yıldır ısrarla bilimsel hiyerarşileri reddetmesinin anlamı burada yatmaktadır. Profesörler ile öğrencilerin bir arada bulunduğu düzenleme kurulu, emek veren herkesin ortak kararlarıyla kongreyi hazırlamaktadır. Kongre

oturumlarında profesörler, genç akademisyenler, öğrenciler ve bağımsız araştırmacılar yan yana bildiri sunmakta ve tartışmaktadırlar. Tabii ki düzenleyenler, toplumsal sorumluluk ve gönüllülük esasıyla buradadırlar. Kongre, ticari sponsor kullanmadığı gibi, katılımcılarından da katılım parası almamaktadır. Kongre belediyelerin, sendikaların ve demokratik kitle örgütlerinin desteğiyle hayata geçmektedir. Bu desteğin devamlılığı sayesinde gelecek yıllarda yenileri yapılabilecektir. Aynı zamanda bu kuruluşların maddi ve aynı desteğine rağmen, düzenleme kurulunun bağımsız ve özgür işleyişine müdahil olmamaları koşulu bozulmadan devam etmektedir. Bilimsel özerkliğin kamusal bilimsel etkinliklerin öncelikli koşulu olduğunu hepimiz biliyoruz.

Karaburun Bilim Kongresi düzenleyicileri olarak, 2008 yılında Karaburun Gündelik Yaşam Bilim ve Kültür Derneği'ni kurduk. Böylece kurumsallaşma yolunda bir adım daha attık. Bizler sadece her yıl kongre yapmayı amaçlamıyoruz. Bu yıl ikinci düzenlediğimiz Karaburun Ekonomi Politik Atölyesi sayesinde bir "karşı okul" olma iddiamızı güçlendirmiş bulunuyoruz. İlk atölyeye 200'e yakın başvuru yapıldı.

Olanaklar çerçevesinde 100 kişi atölyeye kabul edilebildi (tekrar etmek gerekirse, ne seminerleri verenler ücret aldı ne de katılımcılar para verdi). Her biri 45-50 kişilik 13 bilimsel seminer, beş gün boyunca, yüz yıllık bir ceviz ağacının gölgesinde, eleştirel, tartışmacı ve kolektif bir işleyişle gerçekleşti. Örneğin Tülin Öngen kapitalist devleti anlatırken beş saat boyunca kimse yerinden bile kalkmadı. Hatırlıyorum da, öğrenciyken duvarlar ve sınavlar üstümüze gelir; Tülin Hoca'nın ne anlattığı değil, dersin ne zaman biteceği ve sınavda ne soracağı hesap edilirdi.

2006 yılında İzmirli bir grup genç akademisyenin ve öğrencinin başlattığı ve İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir'den muhalif hocaların katılımıyla güçlenen kongre, yeni gençlerin sayesinde gelecek yıllarda devam edecektir. Bizler, Karaburun'da gerek kongre gerekse atölye çalışmalarını kolektif bir çaba ile geliştirerek sürdüreceğiz. Uluslararası bir boyut da kazanmasını hedeflediğimiz bu yolculuk, "karşı bilimin okulunu" oluşturma iddiası ve iradesine sahiptir. Bu bizim toplumsal görevimizdir. Umarız başarılı oluruz.

ERKİN BAŞER

KARABURUN BİLİM KONGRESİ
DÜZENLEME KURULU

TALÂT PAŞA'NIN "SOYKIRIM RAPORU"

Gazeteci Murat Bardakçı'nın ilk kez 2005 yılında okurlara duyurduğu, 2008 yılında ise "Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi: Sadrazam Talât Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususi Yazışmalar" adlı kitabında yayınladığı dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Ermeni tehcirine ilişkin evrakları yeniden tartışma gündeminde... Londra'da bulunan Gomidas Enstitüsü'nün direktörü tarihçi Ara Sarafian bu yılın Mayıs ayında İngilizcesini, Ağustos ayında ise Türkçesini yayınladığı "Talât Paşa'nın Ermeni Soykırımı Raporu" kitabında, Talât Paşa'nın özel arşivinden çıkan belgeleri Osmanlı Arşivi'nde bulunan yazışmalarla karşılaştırdı ve bu belgelerden 1915-1917 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin imhasına ilişkin sonuçlar çıkardı. Murat Bardakçı'nın, 1921 yılında Almanya'da öldürülen Talât Paşa'nın dul eşi Hayriye Bafra'lı'dan 1982 yılında, ölümünden birkaç ay önce aldığı belgeler arasında bulunan bir rapor, 20 yıldan uzun bir süre Bardakçı'nın elinde bekledikten sonra, Nisan 2005'te düzenlenen, engellemeler sonucunda ancak Eylül 2005'te toplanan "Ermeni Konferansı" vesilesiyle gündeme gelmişti. 2008'de yayınlanan kitapta tıpkıbasımı da verilen rapor, tehcirden önce ve tehcirden sonra Osmanlı topraklarında bulunan Ermenilerin sayılarının dökümünü veriyordu. Önünde bir resmi giriş yazısı ve üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan belgeyi, Bardakçı 1915 veya 1916 yılına tarihlendiriyor ve belgede yer alan dökümleri, hem yurtiçi ve yurtdışındaki Ermeni soykırımı iddialarına, hem de bazı resmi tarihçilerdeki tehcirin boyutunu küçük gösterme eğilimine karşı kullanıyordu. Osmanlı Arşivi'nde yaptığı araştırmada rapora temel teşkil eden birçok belgeye

ulaşan Ara Sarafian, Dâhiliye Nezareti'nden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen, bölgelerinde halen kaç Ermeni'nin bulunduğu ilişkin sorulara ve bunlara verilen cevaplara dayanarak raporun 1917 tarihli olacağını çıkarıyor. Arşiv belgelerinde aktarılan rakamlarla raporda yer alan dökümler arasında büyük bir paralellik bulunduğu dikkat çeken Sarafian, bu rakamları kullanarak Bardakçı'nın hiç dikkat çekmediği bazı sonuçlara da ulaşıyor. Talât Paşa'nın raporunda her vilayet ve bağımsız sancakta 1914'teki Ermeni nüfusu, "günümüzde" aynı vilayet veya sancakta kaç Ermeni'nin bulunduğu, bunların kaçının "yerli", kaçının "yabancı" (başka vilayetten gelme) olduğu ve "yabancı"ların nerelerden gelmiş olduğu bilgisi yer alırken, Sarafian aynı rakamları tersinden kullanarak, o idari birimde 1914'teki Ermeni sayısını, bunlardan kaçının halen aynı yerde yaşamakta olduğunu, kaçının hangi vilayet ve sancakta bulunduğunu ve sonuç olarak kaçının Talât Paşa raporunda "kayıp" görüldüğünü ortaya koyan dökümler veriyor. Talât Paşa'nın raporunda İstanbul, Edirne, Çanakkale ve Canik (Samsun) vilayet ve sancakları hakkında bilgi yer almadığı için genelin tam bir tablosunu sunamayan bu dökümlerden bazı örnekleri kabaca aktarırsak... Tehcir uygulamasından sonra Ermenilerin yüzde 9'u halen kendi vilayet veya sancağında yaşamaya devam ederken, yaklaşık bir o kadar başka vilayet ve sancaklarda yaşıyor ki bunların da ancak yarısı kadar Osmanlı hükümetince belirlenen iskân mıntıkasına ulaşmış durumda. Resmi iskân mıntıkası olan Urfa sancağının güneyi, Halep vilayetinin doğu bölgesi, Suriye ve Musul vilayetleriyle Deyrzer sancağında yerleştirilmiş olan Ermenilerin sayısı sadece 60.000 kadar.

Ermenilerin yüzde 8'i ise Talât Paşa'nın raporuna göre "kayıp" durumunda. "Halen" yaşamakta olan Ermeni sayısının yüzde 0 olduğu Diyarbakır, Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetlerinde "kayıp" oranı yüzde 97 ila yüzde 100 arasında değişirken, bu yerlerin Ermenilerinin azami yüzde 3 kadarı başta resmi tehcir bölgesi olmak üzere başka vilayetlerde bulunuyor. Orta ve Batı bölgelerinde kayıp oranı daha azalmakla birlikte yine de Bursa'da yüzde 78, İzmir'de yüzde 76, Eskişehir ve Kayseri'de yüzde 72, Ankara'da yüzde 61'i buluyor. Kütahyalı Ermenilerin yüzde 98'i kendi sancaklarında yaşamaya devam ederken, İzmir'in de bağlı olduğu Aydın vilayetinde bu oran yüzde 60, Kastamonu'da yüzde 38, Ankara ve Konya'da yüzde 29, Adana'da yüzde 24, Maraş'ta yüzde 22 civarında. Sarafian'ın kitabının yayınından oldukça gecikmeli olarak haberdar olan Bardakçı, 8 Ağustos'ta Haber Türk'te yayınlanan "Diyaspora Kitabımı Çaldı!" başlıklı makalesinde Sarafian'ın Talât Paşa'nın verilerini kullanmasını bir telif hakkı

ihlali ve apaçık bir "hırsızlık" olarak nitelendirdi. Sarafian ise buna verdiği cevapta, Bardakçı'nın Talât Paşa belgelerini sunuş biçiminin siğ, eksik ve yanıltıcı olduğunu belirterek, Bardakçı'nın kitabın içeriğinden rahatsızlık duyduğunu, Talât Paşa belgelerinin ortaya koyduğu gerçeğin onu rahatsız ettiğini iddia etti. "Talât Paşa'nın Ermeni Soykırımı Raporu" kitabının tanıtımı için Türkiye'ye gelen Sarafian, "Ben bu gizli belgelerin ne anlama geldiği konusunda düşüncemi ortaya koydum. Sözümü, ağırlığı ve ciddiyeti olan bir tartışmaya açmak istiyorum" açıklamasında bulundu. Kitabın tanıtımı için İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi İrkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un ev sahipliğinde ve Anadolu Kültür'ün desteğiyle 25 Eylül'de yapılan toplantı hakkında, dergimiz basım sürecine girdiği için ayrıntılı bilgi veremiyoruz. Ara Sarafian'ın bir sunum yapacağı toplantıya Av. Eren Keskin, yayıncı Osman Köker (Birazmanlar Yayıncılık) ve tarihçi Mehmet Polatel (Boğaziçi Üniversitesi) de tartışmacı olarak katılıyor.

BOZCAADA'DA YEREL TARİH

Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi iki katlı bir ada evi görünümünde... Hakan Gürüney'in kişisel çabalarıyla kurulmuş bir ada müzesi olan bu merkezin, kıymetli obje ve resimlerden oluşan müze koleksiyonunda adanın farklı dönemlerini izleyebiliyorsunuz. Türkiye'de özellikle bu tip yerel ve küçük müzelerde görmeye alışık olmadığım gerek açıklama metinlerindeki gerek düzenlenişindeki sadelik ve özen dikkat çekici.

Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi.

Bozcaada'da üretilmiş ve şişelenmiş şaraplar.

PERİ EFE

En sıcak mevsim olmamasına rağmen eylül ayının güzel ışığını, rengini, kokusunu kendi görüntüsü, kornası ve egzozuyla kapayan otomobil yığını Bozcaada merkezinin küçüklüğünü ezip geçiyor. Bu küçüklüğe yakışmayan bir sınırlılık hâli veriyor o trafik ve buna bağlı olan turizm. Merkezde yoğunlaşan egzoz kokusu ve yol baskısı bu küçük yerde belki de daha çok yoruyor insanı. Bir de mekânı görünmez, fark edilmez kılıyor.

İşte o küçük Bozcaada merkezinde bu telaştan kurtulmak için hızla saptığım sokaklardan birindeki taş bir evin kapısında Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi yazdığını fark ediyorum. Burası Hakan Gürüney'in kişisel çabalarıyla kurulmuş bir ada müzesi aynı zamanda... İki katlı bir ada evinin odalarında

kıymetli obje ve resimlerden oluşan müze koleksiyonunda adanın farklı dönemlerini izleyebiliyorsunuz. Türkiye'de özellikle bu tip yerel ve küçük müzelerde görmeye alışık olmadığım gerek açıklama metinlerindeki gerek düzenlenişindeki sadelik ve özen dikkat çekici. Müzenin kıymetli koleksiyonunda özellikle 1915 yılına ait, Çanakkale Savaşı sırasında Bozcaada'yı üs olarak kullanan Fransız birliklerinden askerlerin sevdiklerine yolladıkları Bozcaada resimli kartpostallar müzenin bence en değerli parçalarından... Müze katalogundan Hakan Gürüney'in koleksiyonunda bu kartpostallardan 370 adet bulunduğunu ve bunları müzede değiştirerek kullandıklarını öğreniyoruz. Kartpostalların ön yüzleri Bozcaada'nın siyah beyaz resimlerinden oluşuyor ve 1915 Bozcaada'sını belgelemesi açısından da

bir öneme sahipken, arka tarafta yazanlar ise Çanakkale Savaşı'nı, orada savaşanların ruh hallerini, Bozcaada'da geçirdikleri günleri ve adanın paylaşabildikleri kadariyle gündelik hayatını gösteriyor.

Hakan Gürüney'in müzede sergilenen koleksiyonunda Bozcaada'ya ait fotoğraflar, değişik dönemlerden harita ve gravürler, belgeler -çoğu orijinal- bulunuyor. Aslı şu anda Atina'da bulunan Venizelos'a ait bir telgraf da bunların arasında. 27 Mart 1923 tarihli bu telgrafı Gökçeada ve Bozcaada'nın Türkiye'ye bırakılması üzerine çekmiş.

Hakan Gürüney adalılarla yaptığı yüz yüze röportajlardan müzede sergilediği farklı ailelerin soyağaçlarını hazırlamakta yararlanmış ve ailelerin bağışladığı objelerle bu bölümü zenginleştirmiş. Zenginleştirmiş diyorum, çünkü burada adadaki

toplumsal katmanları görmek de mümkün oluyor. Örneğin bir bağcının ailesinin bağışladıkları ile bir memurun ailesinin bağışladıklarını görüp kıyaslama yapmak mümkün. Yani bu bölümün Bozcaada'da yaşam şöyleydi diye tek tip bir mizansen yerine anlatılardan yola çıkarak hazırlanması bize geniş bir resim sunuyor. Ayrıca da değişik sorulara yol açıyor.

Binanın kendisi de çok güzel. İçinde yaşayan aile 1950'li yıllarda Avustralya'ya göçünce bina kimsesiz kalmış. 2007 yılında da BOYTAM'a tahsis edilmiş. Binanın esasında odunluk ve çamaşırhane olarak kullanılan ve bir de kuyusu olan alt katında yer alan 1925- 65 yılları arasındaki adadaki gündelik hayatın anlatıldığı bölüm benzeri yerlerdeki canlandırmalardan kaçınan, anlatmak istediğine yoğunlaşan ve anlatabilen bir ilâdeye sahip. Metinlerde ve sergilenen objelerde ne

dişlayıcı ne de saklayıcı ya da üstünü örten bir ifadeye ya da tona rastlıyorsunuz. Burası alt kat olmasına rağmen insanda sıcak hisler uyandıran ferah bir mekân ve şu andaki amaçları açısından da çok güzel kullanılmış. Hakan Gürüney'in adalılarla yüz yüze yaptığı röportajlar bu bölümün metinlerinde de kullanılmış. Burada duvarcı-inşaatçı, mutfak, doktor-eczane, marangozhane, kahvehane-berber-dişçi-sünnetçi, kadın ve erkek terzi, ayakkabıcı, demirci-tenekeci, kalaycı, bağcı-şarapçı, fıçı, kufecisepetçi, kasap, meyhane bölümleri var. Dikkatinizi çekecektir, ağırlıklı bağcılık yapılan bir adada gerekli olan her meslek var neredeyse. Ayrıca hikâye edilen dönem düşünüldüğünde ulaşımın zor olduğu bilinen bu küçük adada neredeyse gereken her şeyin adada üretildiğini görüyoruz bu alt katta hazırlanan çalışmadan. Aynı zamanda dikkat çeken başka bir nokta ise meslek erbapları ağırlıklı Müslüman olmayan adalılardan olmasına rağmen bölgenin Müslüman nüfusundan cırakları olması ve hemen hemen her meslek grubunda bu nüfustan da örnekler bulunması. Müzede, adada Rumlar ve Türklerden başka kimlerin bulunduğuyla ilgili bilgi bulunmazken, alt kattaki terziler bölümünde Bozcaada'da Nesim ve Alberto Taragano'nun manifaturacı dükkanlarından bahsedildiğini okuyunca adada en azından bir Yahudi ailenin de bulunduğunu anlıyoruz. Kendilerine gereken hemen her şeyi adada üreten

Bozcaadalıların fiçilerin meşe ağacından kavisli tahtalarını ve rulo halindeki sac ruloları İstanbul'dan alıp ve bu ruloları aldıkları siparişe göre kasnak haline getirerek fiçileri imal ettiklerini de bu katta öğreniyoruz.

Giriş katından alt kata geçene kapıda bilet satan beyin uyarısı şöyle: "Başınızı eğin, çarpmayın ve doktorun hikâyesini okuyun". Bu Doktor Anastasios Papadopoulos, hikâyesini burada anlatmayacağım, yalnızca yaşadığı dönemin bütün cefalarını çekmiş olduğunu söylemekle yetineceğim. Siz de gittiğinizde mutlaka başınızı eğin ve Doktor Papadopoulos'un hikâyesini okuyun.

Bozcaada böyle bir müzesi olduğu için çok şanslı. Hakan Gürüney de sadece böyle bir koleksiyonu oluşturduğu için değil, bunu paylaştığı için de takdire değer. Tabii yalnızca bunlar değil, daha önce söylediğimi tekrarlamakta yarar görüyorum, müzenin hazırlanış biçimi, söylediği sözdeki özen belki de en çok kutlanması gereken. Çünkü malzemeden ziyade o önemle olabiliyor. Bu arada umarım adadaki Rum Mezarlığı da gereken ilgiyi ve saygıyı görür. Son söz de adanın bizzat kendisi için... Umarım hızla görünür hale gelir, ada yürüyen insanların yaşadığı bir yer olur, yoksa Bozcaada'ya gidip ada nasıl bir şey diye müzeyi gezmekten başka çare kalmayabilir.

BOYTAM: Lale Sokak No:7
Bozcaada

EKİM 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

KONFERANS

Charles Melman
(Psikanalist)

8 Ekim 2011 Cumartesi,
saat 17.00'da Notre-Dame
de Sion Lisesi'nde,

"Freud'da ve Lacan'da aşk ve arzu arasındaki fark"
Sunum dili Fransızcadır,
Türkçe simültane tercüme
olacaktır.

BELGESEL GÖSTERİMİ

"The Queen of rebetiko:
My Sweet Canary, A
Journey through the
Life and Music of Roza
Eskenazy"

Yönetmen: Roy Sher,
Thessaloniki Documentary
Festival 2011

12 Ekim 2011 Çarşamba,
saat 18.00'da, IFEA'da,
<http://www.mysweetcanary.com/>

SEMINERLER

Yeni Seminer "Kültür ve
kentsel alan"

Düzenleyiciler: Nora Şeni ve
Julien Paris

6 Ekim 2011 Perşembe,
saat 18.00'de, IFEA'da,

Açılış seansı **Nora**
Şeni ve **İstanbul'da**
Eğlence (İstanbul Bilgi
Üniversitesi Yayınları, 2010)
kitabının yazarları **Kübra**
Parmaksızoğlu (Boğaziçi
Üniversitesi, doktora
öğrencisi) ve **Volkan Ayta**
(Bahçeşehir Üniversitesi)
tarafından yapılacak.
Sunum dili İngilizcedir.

Seminaire "Tanzimat'tan
bugüne Türkiye'yi
yönetmek"

Düzenleyici: Elise Massicard
13 Ekim 2011 Perşembe,
saat 17.00'da, IFEA'da,
Joakim Parslow
(University of Washington)
"Jurisprudence on the
Barricades: Turkish Lawyers
between Professionalism
and Revolution"
Sunum dili İngilizcedir.

Seminer "Anadolu
Arkeolojileri"

Düzenleyiciler: Laurence
Astruc, Olivier Henry, Aksel
Tibet, Anaïs Lamesa, Ayşe
Belgin-Henry, Suna Çağatay-
Arıkan

19 Ekim 2011 Çarşamba
saat 17.30'da, IFEA'da,
Adnan Diler (Muğla
Üniversitesi)
"Pedasa Nekropollerini"
Sunum dili Türkçedir.

Yeni Seminer "Osmanlı
İmparatorluğu'nda ve
Türkiye'de alkol üzerine"

Düzenleyiciler: Nicolas Elias
ve Nikos Sigalas
20 Ekim 2011 Perşembe,
saat 18.00'da, IFEA'da,
Nicolas Elias ve **Nikos**
Sigalas tarafından açılış
seansı.
Sunum dili Fransızcadır.

Seminer: "Osmanlı
Denizleri: Akdeniz'den
Hint Okyanusu'na"

24 Ekim 2011 Pazartesi,
18.00'da, IFEA'da,
Nergis Günsenin (Prof.
İstanbul Üniversitesi)
"The nautical archaeology in
Turkey: an overview"
Sunum dili İngilizcedir.

Erasmus Semineri

"Çağdaş Türkiye"

Düzenleyiciler: Elise
Massicard, Esra Atuk, Magali
Boumaza

27 Ekim 2011 Perşembe,
saat 16.00'da, IFEA'da,
Elise Massicard tarafından
açılış seansı.
Sunum dili Fransızcadır.

Eylül 2011'den hatırdan
kalanlar

"İslam ülkesinde
modern ve çağdaş görsel
sanatlar- Bir durum
değerlendirmesi"

Cenevre Üniversitesi
doktora öğrencilerinin
IFEA'da ağırlanması
20-25 Eylül 2011
Organizasyon: Silvia Naef
(Cenevre Üniversitesi)

"14. Uluslararası Türk
Sanatları Kongresi
19-21 Eylül 2011, Collège
de France'ta

Detaylı programa
aşağıdaki bağlantılardan
ulaşabilirsiniz.
[http://blog.14thicta-](http://blog.14thicta-parisfrance.net/tag/Programme)
[http://www.14thicta-](http://www.14thicta-parisfrance/)

Bozcaadalılar
tarafından
BOYTAM'a
bağışlanmış ata
yadigarı objeler,
aile fotoğrafları
ve aile soy ağaçları
sergilenmektedir.

YUNAN DİASPORASININ ÖNEMLİ KAYBI: PROF. DR. HARRY (HARALAMBOS) J. PSOMIADES

J. Psomiades'in
cenaze töreni.

ELÇİN MACAR

Prof. Dr. Harry (Haralambos) J. Psomiades 13 Ağustos 2011'de, New York'ta, yaşama veda etti. Pontuslu göçmen bir ailenin oğlu olarak, 8 Eylül 1928 tarihinde Boston'da doğan Psomiades, 1960'ların başlarında doktoraasını da aldığı Columbia Üniversitesi'nde başladığı akademik yaşamına, daha sonra ün kazandığı Queens College of the City University of New York (CUNY)'ta devam etmişti. Burada 1974'te kurduğu Center for Byzantine and Modern Greek Studies ve bu merkezin dergisi *Journal of Modern Hellenism* Yunan diasporasının önemli akademik çalışmalarına imza atılan yerler oldu. 1970'li yılların ortalarında Pella Yayınevi'ni kurdu ve halen yaşamını sürdüren bu yayınevi aracılığı ile Yunan dünyası ile ilgili yayınların basılmasını sağladı.

Diasporada ve Yunanistan'da

sık sık konferanslar veren Psomiades, oluşturduğu çalışma grupları ve onların ürünleriyle, Prof. Dr. Theodoros Kouloumbis'in deyimiyle "Yunanların ve Helleno-Amerikanların grup çalışmasına alerjisi olduğu tezini çürüttü." Editörleri arasında olduğu bazı kitaplar şunlardır: *Foreign Interface in Greek Politics; Greek American*

Community in Transition; Education and Greek Americans: Process and Prospects; Greek American Families: Traditions and Transformation; Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities; Greece, the New Europe, and the Changing International Order.

II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'daki Amerikan

birlikleri içinde yer alan Psomiades, ihtiyat subayı olarak albay rütbesine yükselene kadar da Amerikan ordusunda görev yapmıştı. "Önce ve esas olarak Pontusluyum" diyen Psomiades, Yunan diasporası, dış politika, dış politika ve Ortodoksluk, Türk-Yunan ilişkileri tarihi gibi başlıklarla ilgileniyordu. Türk-Yunan ilişkileri ile ilgilenenlerin yakından bildiği klasik çalışması, *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*'dir. Modern Yunan tarihinin önemli ve üretken uzmanlarından olan Psomiades, Türk-Yunan diplomatik ilişkilerinin 1920'li yıllarına odaklanmıştı. Yakalandığı kanser hastalığından ötürü hayattayken tamamlanamayan son çalışmasında Türk-Yunan nüfus mübadelesini ele alıyor ve bu çalışma yakında New York'ta Pella Yayınevi tarafından yayımlanacak.

bkz.

İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...

HRANT İÇİN ADALET İÇİN...

Hrant Dink'in öldürülmesine ilişkin, 2'si tutuklu 19 sanık hakkında açılan davanın 20. duruşması 19 Eylül 2011'de Beşiktaş Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemesi'nde görüldü.

Duruşma öncesinde Beşiktaş'ta ve Dolmabahçe'de toplanan "Hrant'ın Arkadaşları" Beşiktaş'ta buluşarak 20. geçmişe dönük öfkelerini ve bu duruşmadan beklentilerini açıkladılar. Ardından "Hrant için, adalet için", "Ogün, Yasin yetmez, öldür diyenler yargılansın", "Muammer Güler, Celalettin Cerrah yargılansın", "Yasin, Ogün yetmez, Cemil Çiçek yargılansın" sloganları ile adliye önüne yürüdüler.

Adliyenin önünde Hrant'ın

arkadaşları adına gazeteci Patrat Estukyan'ın yaptığı basın açıklamasında Türkiye'nin çok okunan gazetelerindeki köşe yazarlarına gönderilen Başbakan'a Mektup'tan bahsetti. Başbakan'ın bu çağrıya cevap vermesini beklediklerine vurgu yapıldı. Duruşma salonunun önünde yapılan bu çağrının ardından duruşma salonunda Savcı Hikmet Usta'nın esas hakkında görüşünü açıklayacağını

söylemesi üzerine Dink'in avukatları talep edilen deliller toplanmadan dinlenmesi istenen tanıklar dinlenmeden; yani davanın gidişatını değiştirecek veriler toplanmamışken savcının esas hakkında görüş belirtmesini doğru bulmadıklarını açıklayarak salondan ayrıldılar. Savcı mahkeme görüş belirtirken Hrant Dink suikastında hedefin Türkiye Cumhuriyeti ve kamu düzeni olduğu gibi ifadelere yer vermesi;

meselenin geniş ve belirsiz bir zeminde ele alınması ve bu hâliyle soruşturmanın derinleştirilmesini güçleştireceği gerekçesiyle süreci takip eden kişilerde güvensizlik/rahatsızlık yarattı.

Saat 18.30'da biten duruşmada mahkeme başkanı, TIB'den istenen kayıtların tekrar istenmesine ve Yasin Hayal hakkındaki Adli Tıp raporunun beklenmesine karar verdi. Duruşma 14 Kasım 2011 saat 10.00'a ertelendi.

Hrant'ın Arkadaşlarından Başbakan'a Mektup

"Adalet, namus sözüdür" diye ölü evinde ant içtiğiniz halde, Hrant Dink'i işaret parmağıyla gösterip "Bunu" diyen yardımcınızı Meclis Başkanı', resmi makamda adamları resmen, "Yakarız canını bak" diyen valinizi vekil, emanet edilen canı kollamayan Emniyet Müdürünüzü vali yaptınız. Sayın Başbakan, Arkadaşımız Hrant Dink'i öldürdüler. Beşinci yılına yaklaşan adalet arayışımız kadük kalmıştır. Dilekçe verdiğimiz topyekün devlet, kendini katile yakın gördü. Zaten; katil, polis, bayrak

ve muzaffer gülümseme kahramanlık posterinde poz vermişti. Bir türlü ilamını malum edemediğiniz o kalabalık guruh, elbirliği ile kıştırmışlar, hain pusuda kurşun sıkmışlar, kaçmışlar, saklanmışlardı. Şikâyetçiyiz. "Adalet, namus sözüdür" diye ölü evinde ant içtiğiniz halde, Hrant Dink'i işaret parmağıyla gösterip "Bunu" diyen yardımcınızı "Meclis Başkanı", resmi makamda adamları resmen, "Yakarız canını bak" diyen valinizi vekil, emanet edilen canı kollamayan Emniyet Müdürünüzü vali, 17 yaşındaki O.S.'yi kocaman Ogün Samast ettiniz. Kan adaletle susar, şikâyetçiyiz. İsim verdik soruşturun diye, İçişleri Bakanınız, "Olmaz onlar bizim çocuklar" dedi. Dışişleri Bakanınız AİHM

savunmasında bu toprakların yiğit evladına Nazi dedi. Çevik kuvvetleriniz Rakel Dink önlерinden geçerken katillere yazılan methiye türkülerini mırıldanarak Beşiktaş Adliyesi'nde koro yapıverdiler. Katillerimizi adalet evine getiren jandarma, cezaevi aracına "Ya sev ya terk et" diye yapıştırma asmıştı. Sayın Başbakan, Nedir daha derine inmeyi engelleyen o "Büyük kasabanın sırrı?" Azınlıklardan gasp edilenin birazını geri vermeniz sebebiyle seslendirdiğiniz nutukta, "Bu ülkede hiç kimse ruh tedirginliğiyle yaşamayacak artık" diyordunuz Hrant'ın veda mektubuna atfen... İnanın, tedirginliğimiz her zamankinden büyüktür. Sayın Başbakan, Mala gelenin telafisi bulunur.

Cana gelene de davranınız. Anadolu toprağından Hrant Dink'in payına bir metrekaré toprak düştü. O da mezarıdır! Kamera denilen vaka nüvis silinmiş, bize kalan 19 Ocak 2007 tarihli seyirliğinde 5 kişi saydık, Hrant'a pusu kuranlardan... Kim bunlar Sayın Başbakan? Görüneni, görünmeyeni, katillerimizi istiyoruz, adalet olsun, hak hâkim olsun diye. Bizim hakkımız bizde saklı duruyor, helalleşmekten başka çarenin kalmadığı savaşı yorgunu memleketimizde... Suallerimiz cevapsız! Adalet nöbetçisi "Hepimiz Hrant'ız" diyen yüz binlerin eli hâlâ vicdanında... Cevaplarımızı almadan susmayacağız. Sormaya devam edeceğiz. Hrant için, adalet için!"

**bu dava
böyle
bitmez!**

www.hrantcinadaleticin.com

FRANSIZ İHTİLALİ'NİN ARDINDAN İNGİLTERE,
AVUSTURYA VE OSMANLI'DA

DEVLET İNŞASININ BİR ARACI OLARAK İHTİLAL PROPAGANDASI (1789-1801)

FATİH YEŞİL

Avrupa'da 18. yüzyıl süresince gerçeklik algısının dönüşümü ve Fransız İhtilali, iki noktada çakışmaktaydı. "Aydınlanma" düşüncesi ve mevcut sosyo-ekonomik faktörler devrimi, Fransa için mümkün kılarak, Avrupa'da taraftar bulmasını sağlamıştı. Sorun Fransız devrimcilerin diğer ülkelerde ihtilal için o ülkelerin devrimcilerinden daha az hevesli olmasıydı. Ancak Fransa gibi bir ülkede sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapının kökten değişimi diğer hükümetleri harekete geçirdi. Sonuç, mevcut sosyal nizamın tahkimi ve devrimci olsun olmasın siyasi muhalefetin tasfiyesiydi.

1. DEVLETİN PROPAGANDAYI KEŞFİ

Modern siyaset teorisi, güvenlik ve bununla bağlantılı olarak ekonomik ihtiyaçların temini ve dağıtımını devletin en önemli meşruiyet araçları

olarak teşhis etmektedir. İktidar ise devletin bu iki temel fonksiyonu icra ederken yaptığı manevralar bütünü olarak tanımlanır.¹ Bu bağlamda söz konusu alanların herhangi birinde karşılaşılan sorunlar, aynı zamanda devletin ve onu idare eden siyasi eli-

tin iktidar alanını artırmaya yönelik fırsatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla krizin devamlılığıyla ve çözüm için seferber edilmesi gereken, insan gücü dâhil, her türlü kaynağın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak devlet iktidarının alanı daha

Bastille'e
Hücum. 14
Temmuz 1789.

Jean-Pierre
Houël (1735-1813),
Bibliothèque
nationale de France.

da genişlemektedir.² Avrupa'nın dışına taşan harplerin meydana geldiği, halk ordularının kurulmaya başlandığı 18. yüzyıl,³ az önce tarif edildiği şekilde sosyo-ekonomik alanın devletleştirilmesi, Otto Hintze'nin tabiriyle militarizm,⁴ için iktidarlara yeni olanaklar sunmaya başlamıştı. Propaganda ve karşı propaganda

(Eski Rejim) zamanında gündelik hayatın avâmî ritüelleri olarak görülen, doğadaki "diriliş"in, baharın gelişinin kutlandığı ağaç dikme törenleri, şarkılar, festivaller ve karnavallar, bir anda devrimci propagandanın enstrümanları hâline getirilmişti. Ancak basit bir ağaç süsleme ritüelinin ya da her sene tekrarlanan

cilerinin propaganda faaliyetleri 13. yüzyıldan itibaren "nihai olarak feodal tipten uzaklaşmaya başlayan"⁵ bir coğrafyada ve daha da önemlisi Fransız sarayının, âdetlerinin, görüş kurallarının, müzik ve modasının Avrupa'da yarattığı kamusal atmosferde hayat alanı bulmuştu. Dolayısıyla Fransa dışında, ülkelerindeki

Hükümetin koruması altında kurulan paramiliter dernekler ve yapılan karşı propaganda, genel olarak halkın tüm nefretini, devrim yapmaya niyetli görülen az sayıdaki İngiliz radikale yöneltmeye yetmişti. Daha çok Fransız Sans-culotte/Baldırıcıplaklarına benzetilen İngiliz radikaller, gerçekten de Fransız Cumhuriyeti'ne sempatiyle bakıyorlardı. Ancak devrim yapabilmek için oldukça az sayıdaki İngiliz radikal, dış destekten yoksundu.

faaliyetleri bu yeni enstrümanlardan birisiydi.

Propaganda ve karşı propaganda faaliyetlerinin, mevcut düzeni tahkim ederek ya da cedid bir nizâmı kurgulayarak iktidar alanının genişletilmesi amacıyla kullanılmasında Fransız İhtilali bir dönüm noktası teşkil etmektedir. 18. yüzyıl sonlarında Fransa'da yayımlanan bir sözlükte propaganda, "yeni bir siyasi hastalık" olarak tanımlanmıştı ve bu tanım, kavramın dini muhtevassından tecrit edilerek dünyevi bir bağlamda yeniden yorumlandığına işaret ediyordu. Kavramın sekülerleştirilmesi/ devletleştirilmesi⁶ bir taraftan yüzyıl boyunca meydana gelen sosyal değişime gönderme yaparken, diğer taraftan da yeni bir siyaset yapma biçiminin icadını haber vermektedir. İhtilalin aradığı makbul insanın yaratılması "akıl havarileri" olarak anılan Fransız devrimcilerinin, halk kitlelerini uyarmaya ve uyandırmaya yönelik siyasi misyonlarının bir ürünü olacaktı. Din ile siyasetin yer değiştirdiği ya da siyasi ilahiyatın⁶ politik söylemi şekillendirdiği sırada, Fransız devrimciler "yeni ahit"lerinde bulunan kavramları ve işaretleri hatırlatan veya taşıyan her şeyi, yeni tip insanın yaratılmasına hizmet eden araç-gereçler olarak görmekteydiler. *Ancien Régime*

bahar kutlamalarının, siyasi liderler tarafından keşfedilerek devrimin alâmet-i fârikası olarak kamusal bir seremoniye dönüştürülmesi "süreklili devrim" için yeterli değildi. Bastille'in düşüşünden kısa bir süre sonra gazeteler, broşürler, posterler ve el ilanlarının yanı sıra kalabalığa karşı atılan nutuklar hatta iskambil kâğıtları, mutfak araç-gereçleri "Fransız milleti"nin ve onun kurumsallaşmış hâli olduğu iddia edilen yeni devletin inşasında kullanılmaya başlanacaktı.⁷ Devrim bir gözlemcisinin de belirttiği gibi artık "Fransız milletin tamamı, büyük bir propaganda operasyonunun nesnesiydi".⁸

Klasik tanımıyla propaganda "herhangi bir ideolojiyi, kitle iletişim araçları kanalıyla bir grup arasında yaygınlaştırmak için yeni bir politik ya da ekonomik yapıyı benimsetme girişimidir".⁹ Siyaset ile karşılıklı bir ilişki içinde bulunan ideolojinin benimsenmesi ise politik hareketin insanlar tarafından kabul edilmesine hizmet etmekteydi. Ancak ihtilal sonrası dönemde işleyen süreç bunun tam da tersi istikametteydi. Zira mevcut sosyo-ekonomik ve sosyo-politik faktörler, devrimci ideolojinin kitleler ya da fertler tarafından, birbirinden farklı mekânlarda dahi benimsenmesine zaten zemin hazırlamıştı. Nitekim Fransız devrim-

sosyal piramidin tabanında yaşayan insanlar, adaletle, bir başka ifadeyle doğru ve yanlışla ilgili devrimin yeni kriterlerini kolayca benimseyecekmiş gibi görünmekteydi. Piramidin üst kesiminde yer alanların bir kısmı ise "aydınlanmış akıl" büyümesine kendilerini çoktan kaptırmıştı. Avrupa'da 18. yüzyıl süresince değişen sosyal çevrenin ürünü olan gerçeklik algısının dönüşümü" ve Fransız İhtilali, bu iki noktada çakışmaktaydı. Bir başka ifadeyle "aydınlanma" düşüncesi ve mevcut sosyo-ekonomik faktörler devrimi, Fransa için mümkün kılarak, Avrupa'da taraftar bulmasını sağlamıştı. Tek sorun Fransız devrimcilerin diğer ülkelerde ihtilal yapmak konusunda, o ülkelerin devrimcilerinden daha az hevesli olmasıydı. Ancak Fransa gibi Avrupa'nın en önemli ülkelerinden birinde sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapının kökten değişimi bile diğer hükümetleri harekete geçirmeye yetti. Sonuç, mevcut sosyal nizamın tahkimi ve devrimci olsun olmasın siyasi muhalefetin tasfiyesiydi.

II. İNGİLİZ YARATICILIĞI: LONDRA'DAKİ DÜZMECE İHTİLALE KARŞI SEFERBERLİK

18. yüzyıl sonlarında "evrim"i hız kazanan İngiltere, bu türden tasfiyeci bir sonuç almaya en çok ihti-

yaç duyan Avrupa devletlerinden birisiydi. Aslında E. P. Thompson'ın da belirttiği üzere "İngiliz egemen sınıfının kültürel hegemonyası, halkçı çalkantılara uyum sağlayan ve devrimci ya da proto-devrimci pleb kültürü tarafından hiçbir zaman tehdit edilmeyen bir alana kurulu, sosyal disiplin sistemiydi".¹² Fakat üretimin kapitalistleşmeye, işçi sınıfının oluşmaya başladığı 18. yüzyıl sonlarında, ilk defa kendisini tehdit altında hissedilen İngiltere'nin egemen unsurları, Fransız İhtilali'nin kopardığı gü-rültüyle bir kez daha mevcut düzeni tahkim edip, ani bir sosyal değişimin önünü almaya çalışacaktı.

1792 senesi Mayıs ayında, *The Times*'in başını çektiği hükümet yanlısı basın, sadece Londra'da büyük bir ayaklanma başlatmayı planlayan iki gruptan bahsetmektedir.¹³ İddiaya göre "ılımlı" olarak nitelendirilen ilk devrimci grubun amacı Lordlar Kamarası'nı ve Saray Muhafız Birliği'ni ortadan kaldırarak Avâm Kamarası'nın idari yetkilerini genişletmekti. Daha "radikal" ikinci grup ise St. James Sarayı'nı, mahkeme ve gümrük binalarını ve elbette hapishaneleri ele geçirmeyi planlamaktaydı. Büyük İhtilal'in ertesinde ülkeye Fransız göçmenlerin (*émigrés*) akın etmesi ve bunlar arasına karışmış olabileceği düşünülen devrim-

cilerin muhtemel varlıkları, 1792 Eylül sonunda Valmy ve Jemappes'de gerçekleşen Fransız zaferlerinin, İngiltere'de üye sayısı hızla artan "radikal" derneklerce¹⁴ kutlanması İngiliz hükümetini harekete geçiren olaylardı. Bu sırada İngiltere'de yaşanan gelişmelere ideolojik bir zemin hazırlayan ya da hazırladığı düşünülen Thomas Paine'nin *İnsan Hakları* kitabının¹⁵ yayımlanması, zamanla ihtilal hükümetinin resmi yayın organına dönüşecek *Le Moniteur*'de Pitt Hükümeti dışında bütün İngiltere'nin devrimi desteklediği yönünde haberler çıkması¹⁶ ve nihayet Kasım 1792'de Fransa Meclisi'nin "Kardeşlik Kararnamesi"ni kabulü¹⁷ ise İngiliz hükümetinin, güvenliği tesis edebilmek için sert tedbirlere başvurmasına

müsait bir psikolojik ortam hazırlayan gelişmelerdi. Nitekim Paris gibi Avrupa'nın en gelişmiş polis teşkilatına¹⁸ sahip başkentinde dahi bir devrim yapılabiliyorsa, Londra'da benzer bir ihtilalin patlaması hiç de garip olmazdı. Hükümete göre Londra'nın Paris'e benzemesi an meselesiydi.

Londra'daki tahkimatlara ve kaleye (*Tower of London*) takviye askerlerin sevk edilmesinin yanı sıra, sadece istila ya da isyan durumunda ülke içerisinde kullanılabilen milis güçlerinin göreve çağırılması, İnsan Hakları Beyannamesi'nin satışının ya da dağıtımının yasaklanması¹⁹ hükümetin aldığı ilk önlemler arasındadır. Kısa bir süre sonra ise devletin en üst idari mevkilerini işgal eden William Pitt ve Lord Grenville, taşrada devlet memurlarını savunmak için "sâdik" sivil-lerin silâhlandırılması gibi tedbirleri gündeme getirmişlerdi.²⁰ Zira Dışişleri Bakanı (*Secretary of State*) Lord Grenville'e göre "ülkenin korunması için hükümetin eli güçlendirilmeliydi. Fakat bu görev sadece hükümete bırakılmamalıydı".²¹ Buna istinaden Fransa'daki Jakoben Kulüpleri'ne²² benzer bir şekilde, bir anda İngiltere'nin dört bir tarafında "Cumhuriyetçiler ve Eşitlikçilere [Levellers] Karşı Özgürlük ve Mülkiyeti Koruma" dernekleri kurulmaya başladı.²³ Ortak bir dek-

Pitt ve Grenville taşrada devlet memurlarını savunmak için "sâdik" sivil-lerin silâhlandırılması gibi tedbirleri gündeme getirmişlerdi.

Whig Partisi'nin önemli isimlerinden, William Wyndham Grenville, (1759 – 1834).

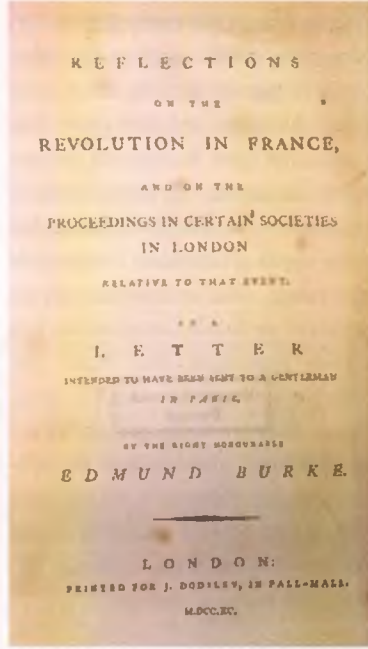
Büyük Britanya Başbakanı William Pitt. İstifa eden bakanlar önde Pitt arkasında Dundas, Grenville, Spencer ve Loughborough.

James Gillray (1757–1815) Library of Congress

larasyon çerçevesinde kurulan söz konusu derneklerin amacı "mevcut [sosyal] yapıyı savunmak için mülk sahiplerinin birleştiğini herkese göstermekti".²⁴ Derneklerin üye yapısı da bu amaçla mütenasipti.²⁵ Keza çoğunlukla Anglikanların devam ettiği derneklerin üyeleri genellikle toplumun orta/üst sınıfını oluşturan zümreden²⁶ ve din adamlarından oluşuyordu. Hükümetle organik bağı olduğu görülen dernekler, kimi zaman "tahrik edici toplantıların" yapıldığı mekânların kapatılması, sosyal nizamı eleştiren broşür ya da el ilanları dağıtanların cezalandırılması için girişimlerde bulunuyorlar, kimi zaman da muhayyel ihtilale karşı hazırlıklı olabilmek için üyelerine silahlı talimler yaptırmak suretiyle zinde kuvvetler oluşturmaya çalışıyorlardı.

Hükümete yakın gazetelerin "şeylerin olduğu gibi kalması" yönünde propaganda faaliyetine başlaması ve derneklerin sponsorluğunda yayımlanan ve posta teşkilatı tarafından dağıtılan, hükümete sadakati öven popüler el ilanları yapılan karşı propaganda faaliyetinin önemli unsurları arasındadır.²⁷ Gerçi daha 1790 yılının Kasım ayında *Fransa'daki İhtilal'in Yansımaları* üzerine Edmund Burke tarafından bir kitap kaleme alınmıştı. Fransız İhtilali'nin eleştirisini ve İngiltere'nin Şanlı Devrimle (*Glorius Revolution 1688*) birlikte teessüs etmiş geleneksel sosyo-ekonomik ve sosyo-politik düzeninin müdafaasını yapan bu eser daha çok İngiliz entelektüellerine hitap etmekteydi.²⁸ Kaldı ki, Burke'un savunduğu "sosyal disiplin sistemi" cebirden ziyade toplumsal kabul üzerine oturmaktaydı. Fakat mevcut düzenin bir parçası olan sosyal kontrolün devamı ve toplumsal ilişkilerde zamanla gerçekleşen değişimin engellenebilmesi, bir başka ifadeyle toplumun alt kesimlerinin itaatının sürdürülmesi için Fransız İhtilali ile popüler düzeyde de hesaplaşılmalıydı. Dernekler tarafından fakirlere bira ve yiyecek/kumanya dağıtılması²⁹ ve el ilanları ile broşürler işte bu noktada devreye giriyordu. Özgürlük problemi, okurlarına ya da dinleyicilerine mevcut düzenin tam bir savunusu

sunan broşürlerde en çok altı çizilen konuydu. Bu bağlamda popüler yazarlara göre "insanların birbirini yemesine yol açan [Fransa'daki] kanunsuz özgürlük, herkesi yutabilecek şeytandan türemişti".³⁰ El ilanlarında kraliyet gelirleri meşrulaştırılıyor, parlamentodaki temsil adaletsizliği, gelir dağılımındaki bozukluk cari meşruiyet prensipleri çerçevesinde savunuluyor ve sonunda insanlar arasındaki eşitsizliğin Tanrı'nın inayeti olduğu, devrin İngiliz halk kültürünün bir parçası olan masallar ve okuma yazma bilmeyenler için de karikatürlerle anlatılıyordu. Zira "gerçek özgürlük eşitliğe değil, mal ve can güvenliğine dayanmaktaydı".³¹

Hükümetin koruması altında kurulan paramiliter dernekler ve yapılan karşı propaganda, genel olarak halkın tüm nefretini, devrim yapmaya niyetli görülen az sayıdaki İngiliz radikale yöneltmeye yetmişti. Daha çok Fransız *Sans-culotte*/Baldırıçıplaklarına benzetilen İngiliz radikaller, gerçekten de Fransız Cumhuriyeti'ne sempatiyle bakıyorlardı. Ancak devrim yapabilmek için oldukça az sayıdaki İngiliz radikal, dış destekten yoksundu.³² Bunun yanı sıra İngiliz radikallerin talepleri de Fransız Jakobinlerle karşılaştırıldığında son derece mütevazıydı: Parlamento reformu yapılarak temsil adaletinin sağlanması, vekilliklerin satılmasının önlenmesi ve gelirin daha adil

bölüşülmesi radikallerin seslendirdiği görüşlerdi. Hatta içlerinde mevcut siyasi ve sosyal yapıya bağlılıklarını belirten ılımlılar, açıktan açığa bu taleplerin, İngiltere'de bir ihtilal olmasını önlemek amacıyla hayata geçirilmesini dile getirmekteydiler.³³

Fakat işbaşındaki hükümetin siyasi ajandası radikallerden oldukça farklıydı. Nitekim karşı propaganda kısa bir süre içerisinde meyvesini verecektir. İngiltere'nin İhtilal Savaşları'na resmen dâhil olmasına kadar çeşitli şehirlerde hükümet yanlısı gösteriler, mitingler yapılmaya başlanmış ve fiili saldırılara uğrayan radikaller büyük bir takibata maruz kalmışlardır. Aslında hükümet de mücadele ettiği radikal grupların küçük ve oldukça etkisiz olduğunun farkındaydı. Üstelik 1794 senesinde radikal toplulukların üyelerine karşı yapılan "İhanet Yargılamaları" sırasında hükümet, ne parlamentoya ne de mahkemeye silahlanma veya kalkışma gibi eylemler konusunda hiçbir delil sunamayacaktı.³⁴ Ancak 1792 senesinde yapılan bu operasyonla İngiliz başbakanı ve dışişleri bakanının Fransa'ya karşı eli güçleniyor ve yapılan psikolojik hazırlıkla ülke içinde milli birliği sağlayan Londra, Paris'e karşı uzlaşmaz bir dış politika izlemeye başlıyordu. Dolayısıyla 1793 senesi Şubat ayında İngiltere'nin, Fransa ile savaşa girmesi Pitt Hükümeti'nin uyguladığı iç ve dış siyasetin bir sonucuydu. 1794'ten itibaren *Habeas Corpus*'un askıya alınması bir tarafa bu sırada çıkartılan *Alien Act*, *Traiterous Correspondance Act*, *Treason Act*, *Sedition Act* ve *Seditious Meetings Act* ile hükümet gündelik hayatın her noktasına nüfuz edebilecek yetkilerle donatılıyor ve "Pitt'in terör devri" başlıyordu.

III. MUHAYYEL MUHALEFETİN SUSTURULMASI YA DA AVUSTURYA POLİS TEŞKİLATININ KURULMASI

Az önce tasvire çalışılan oyunun bir benzeri, eşzamanlı olarak II. Franz tarafından Avusturya'da sahnelenmekteydi.³⁵ Aslında Viyana'da Jako-

Edmund Burke'un 1790'da yazdığı *Fransa'daki İhtilal'in Yansımaları* kitabı Fransız İhtilali'nin eleştirisini ve İngiltere'nin Şanlı Devrimle (*Glorius Revolution 1688*) birlikte teessüs etmiş geleneksel sosyo-ekonomik ve sosyo-politik düzeninin müdafaasını yapıyordu.

Avusturya İmparatoru II. Franz (1768, Floransa; 1835, Viyana) taç giyme töreni ertesinde, 1792.

Aydınlanma propagandası açısından en önemli hareket Wolfgang Amadeus Mozart (1756, Salzburg- 1791, Viyana)'dan gelecekti. Politik alegorilerle süslü *Sihirli Flüt* (*Die Zauberflöte*) aslında Aydınlanma düşüncesinin propagandasını tam manâsıyla içeren bir siyasi hicivdi.

ben komplosu olarak isimlendirilen siyasi hareketler, II. Franz'ın izlediği iç ve dış politikaya gösterilen aktif bir muhalefetten başka bir şey değildi.³⁶ Bu muhalefet aynı zamanda, aralıksız devam eden savaşlar ve bunun sonucunda artan vergiler sebebiyle II. Joseph'e ve merkezîyetçi siyasetine gösterilen tepkinin uzantısı olarak da görülebilir.³⁷ Avusturya'da, 1788'de başlayan Osmanlı savaşlarının sonucu olarak görülen ekonomik daralma,

1792'de Fransa'nın savaş ilânıyla birlikte daha ciddi boyutlara ulaşmıştı. Cepheye gitmek zorunda kalan işgücünün kaybı ve ordunun artan ihtiyaçları ise arzın kısılmasına, enflasyonun da artmasına sebep olmuştu. 1794 senesi, Viyana idâresi açısından daha büyük problemleri beraberinde getirecekti. Zirâ enflasyonist piyasa koşulları ve İhtilâl Savaşları'nın kısa sürede biteceğine dair hiçbir işaretin bulunmaması sebebiyle ümitsizliğe kapılan ahâli, Avusturya'nın "tahıl ambarı" olarak bilinen Macaristan'daki kötü hasatlarla bir kez daha sarsılacaktı. Sıradan insanların yediği kalitesiz ekmeği dahi fırınlarda bulmak artık mümkün değildi.³⁸

Ekonomik koşullara ilaveten köklü Avusturya bürokrasisi de derin bir kriz içerisindeydi. Nitekim Hofburg'da görev yapan bürokratlar bu sırada ikiye bölünmüş gibidir. Bu bağlamda yirmi dört yaşında Habsburg tahtına oturan II. Franz kendisini, II. Joseph'e muhalif fakat onun Aydınlanma hareketinden esinlenen reformlarına³⁹ hayranlık duyan ve geleceklerini eğitimleri üzerine inşa eden genç "reformist" bürokratlar (*Aufklärungsparter*) ile mutlakîyette değil, fakat Aydınlanma'ya karşı olan aristokratlar (*Adelsparter*) arasındaki mücadelenin tam ortasında buldu.⁴⁰ Çoğu modern eğitim kurumlarından mezun olan genç radikal reformistlerin Aydınlanma düşüncesine duydukları yakınlığın bir benzerine büyük şehirlerin burjuvaları (*bürgertum*) arasında da rastlamak mümkündü. Aristokrasiyi en çok korkutan da buydu. Üst düzey aristokrasiye hâkim olan genel kanaate göre, II. Joseph'in hükümdarlığının hemen başında izlediği siyasi ajandanın yeniden yürürlüğe girmesi, İhtilal Fransa'sına karşı birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan dönemde ülkenin yeniden ikiye bölünmesine sebep olacaktı. Her ne kadar Avusturya'da, Fransız taklidi bir cumhuriyet kurmayı hayal edenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmesi de radikaller, liberal devlet teorileri çerçevesinde imparatorun yetkilerinin sembolik hâle getirilmesi gerekliliğine inanmaktaydı.⁴¹

Viyana yönetimi tarafından Jakoben olarak isimlendirilen bir diğer grup ise, değişimin, tıpkı II. Joseph'in uygulamaları gibi, hızlı olması hâlinde, oldukça hassas dengeler üzerine oturan iç ve dış siyasetin bundan olumsuz etkileneceği kanısındaydı. Nitekim ılımlılar, Aydınlanma'nın Fransa'daki ve İhtilal ordusunun Avrupa'daki zaferlerinin, muhafazakâr aristokratları ve din adamlarını kendileriyle aynı çizgide buluşturacağına inanıyordu. Tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, ne Aydınlanma'ya ne İhtilal'e ilgi gösteren geniş halk kitleleri de değişimden yanaydı. Ancak onların taleplerinin siyasi bir tarafı yoktu. II. Joseph'in, yasaklamış olduğu kutsal yerlerin ziyaret edilmesine yeniden izin verilmesi, sekülerleştirilen vakıfların eski statülerini kazanması ve vergi indirimlerine gidilmesi ahalinin başta gelen talepleri idi.⁴²

İngiltere'dekine benzer bir şekilde dinleyiciye kapalı küçük toplantılarda bir araya gelen Avusturya Jakobenleri el ilanları ve broşürler dağıtarak ya da Fransa'da basılan gazete ve broşürlerin elden ele dolaşmasını sağlayarak düşüncelerini yaymaya çalışıyordu. Fakat Aydınlanma propagandası açısından bu dönemde yapılan en önemli hareket hiç şüphesiz Wolfgang Amadeus Mozart'dan gelecekti. Politik alegorilerle süslü *Sihirli Flüt* (*Die Zauberflöte*) aslında Aydınlanma düşüncesinin propagandasını tam manâsıyla içeren bir siyasi hicivdi.⁴³ Sanatsal etkinliklerin yanı sıra, üniversitelerin tarih ve felsefe seminerlerinde kaleme alınan doktora tezlerinin önemli bir kısmında da imparatorun prestijine zarar veren, alçaltıcı ifadelerle sıkça yer verilmekteydi.⁴⁴

Kişisel gayretler bir tarafa bırakılacak olursa, Viyana yönetiminin Jakobben olarak isimlendirdiği kişilerin örgütsel bağları da oldukça zayıftı. Nitekim bu sırada Avusturya'nın sadece üç şehrinde, Graz, Innsbruck ve Viyana'da radikal/Jakoben gruplar tespit edilebilmişti. Bu bağlamda Innsbruck'ta sadece birkaç üniversite öğrencisinden oluşan bir Jakobben grup bulunmaktaydı.

Graz'dakiler ise Innsbruck'takilere nazaran daha ciddi bir muhalefeti temsil etmekte ve İstirya/Styra meclisindeki temsil adaletini sağlamaya dönük zayıf girişimlerde bulunmaktaydılar. Viyana'da üç grup halinde örgütlenen Jakobenler de siyasi bir eylem yapacak güçten yoksundular.⁴⁵

1790'ların başında Viyana idaresi gerçekten de ciddi bir ihtilal tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Tehdidin sahibi devrin özgürlük ruhundan etkilenen Macarlar⁴⁹ olsa da 1794 baharında, İngiltere'ye benzer bir şekilde Viyana'daki fısıltı gazetesi de çalışmaya başlamıştı. Radikal fikirlere sahip bir Avusturya üsteğmeni olan Franz

kileyebilecek kişiler" yakından takip edilmeye başlanmıştı. Polis müdürüne göre "İmparatorlukta hayatlarını sürdüren insanların 'genel iyiliği'ne temel teşkil eden can ve mal güvenliğine zarar vermeye çalışanlar, önce yanlışları konusunda uyarılmalı, düşüncelerinde ısrar edenlerse, artık tehlikeli addedileceklerinden ceza-

"Komplocular" başkentteki köprüleri havaya uçurmayı ve bu şekilde kaos yaratarak Viyanalıları isyana teşvik etmeyi planlıyordu. Duyumlara göre "çok yaşa özgürlük" sloganlarıyla Schönbrunn'a yürüyecek olan isyancılar, Habsburg ailesini katledecek. Viyana'daki aristokratların ve orta/üst sınıfın mallarını yağmalayacaklardı. Bu sırada Viyana Üniversitesi'nin kapısına, öğrencileri "yaklaşan ihtilale katılmaya" çağıran bir bildiri de asılmıştı.

Viyana aristokrasisinin en önemli isimlerinden Kont Franz von Colloredo'nun, II. Franz'ın başdanışmanlığına getirilmesi az önce çizilen siyasi atmosferde gerçekleşti. Fransız İhtilali'ni kendi çıkarlarını tatmin etmek için küçük bir grubun yaptığına inanan Colloredo, Jakobenlerin şeytani amaçlarını "bilim" ve "Aydınlanma" maskesiyle gizlediğini düşünüyordu. Bu sebeple başdanışman, hukukçulardan, gazetecilerden, siyasi tavır alan düşünürlerden, hatta tiyatro ve opera sanatçılarından şüphelenmekteydi.⁴⁶ Colloredo'nun gizlemediği hedefi ise statükonun devamıydı. Başdanışmanın tavsiyeleri ve II. Franz'ın emirleriyle sıkça sansür ve takibata uğrayan olağan şüpheliler zamanla daha dikkatli davranmaya başlayarak kaleme aldıkları yazılarda kullandıkları dil ve kelimeleri değiştirecekti. Devrin siyasi muhalefeti tarafından oluşturulan literatürde artık aydınlanma yerine kültür ve reform yerine *refah/wohlstand* kelimeleri tedavüle sokulmuştu.⁴⁷ 1793 başlarında artık durumdan oldukça rahatsız olan II. Franz ve Kont Colloredo, "şüphelileri ve huzuru bozan yayınları takip etmek" üzere Saray Polis Bürosu'nu (*Polizeihofstelle*) kurdu. Özgürlük dalaveresi (*Freyheits-schwindel*) çevirerek huzuru bozan devrimciler her ne pahasına olursa olsun susturulmalıydı.⁴⁸

Hebenstreit von Streitenfels'in, Fransa'nın devam eden savaşı kazanmasına yol açacak yeni bir top icat ederek, planlarını gizlice Paris'teki ihtilalcilere verdiğine dair bir şayiye kulaktan kulağa yayılmaktaydı. Bir başka söylentiye göre de "komplocular" başkentteki köprüleri havaya uçurmayı ve bu şekilde kaos yaratarak Viyanalıları isyana teşvik etmeyi planlıyordu. Duyumlara göre "çok yaşa özgürlük" sloganlarıyla Schönbrunn'a yürüyecek olan isyancılar, Habsburg ailesini katledecek, Viyana'daki aristokratların ve orta/üst sınıfın mallarını yağmalayacaklardı. Üstelik tam da bu sırada Viyana Üniversitesi'nin kapısına, öğrencileri "yaklaşan ihtilale katılmaya" çağıran bir bildiri de asılmıştı. Bu duyumlar, 67 yaşındaki Polis Müdürü Anton von Pergen ve genç yardımcısı Franz-Joseph von Saurau'yu harekete geçirmeye yetti. Aynı senenin 13 Temmuz günü, İhtilal'i kutlamak üzere Mödling'de bir grubun özgürlük ağacı dikerek monarşi karşıtı şarkılar eşliğinde siyasi bildiri okuması ise Macaristan'da yaşanan olayları ve Macarların ihtilal tehdidini tamamen unutturacaktı.⁵⁰

Aslında II. Franz'ın tahta çıkmasıyla birlikte amansız bir sansür uygulamaya, yabancılar gözetlenmeye, "saf ve masum insanların görüşlerini et-

landirilmalıydı".⁵¹ Dolayısıyla kulüplere, gizli veya şüpheli toplantılara izin verilmeyen Avusturya'da kitap ve gazeteler yoğun olarak sansüre tabi tutulacaktı. *Ansiklopedi*'nin satışı çoktan durdurulmuş, Fransız gazetelerinin ülkeye girişi yasaklanmıştı.⁵² Toplumun her kesiminin ve devletin bütün kurumlarının casuslar tarafından izlenmesi, herkesin herkesten şüphelenmesine yol açmaktaydı.

Franz-Joseph von Saurau. Polis devletin inşasında en büyük pay, hiç şüphesiz, sosyal barışı sağlayan eski diplomat Johan Anton von Pergen'e ve genç yardımcısı von Saurau'ya aitti.

Friedrich Lieder ve Alois von Saar; Foto Peter Gewymayor, Albertina (Viyana)'daki bir litografiden fotoğraf.

İhtilal merkezine, İngiltere ya da Avusturya kadar yakın olmayan Osmanlılar, Fransa'daki gelişmeleri Avrupa'da bulunan elçileri Azmi ve Râtib efendiler vasıtasıyla uzaktan, fakat neredeyse günü gününe takip etmekteydiler.

Râtib Efendi'nin mukemmel alay ile Viyana'ya girişi. *Tarih Vesikaları*, cilt I, sayı I, Haziran 1941, s. 68-69.

Jakobenleri öldürerek *Ancien Régime* yanlısı Fransız kardeşlerine yardım etmek isteyenlerin hazırladıkları bir bildiri bu ortamda St. Stephan Katedrali kapısına asılmıştır. Nihayet Avusturya'da da devrim tehdidi, Fransız ve Fransa nefretine dönüşmüştü. Artık Fransız mürebbiyeler ve uşaklar işten çıkartılıyor, lokanta ve *café*'lerde Fransızlara servis yapılmıyordu. II. Franz da doğrudan ihtilal propagandasına uygun bir ortam sağlayan Fransızcayı hedef alan emirnameler yayınlamaktaydı. Zira "hangi sınıftan olursa olsun Almanlar artık Almanca düşünmeyi öğrenmeliydi".⁵¹ Ancak Hofburg'un, devrimcilerle popüler düzeyde hesaplaşmasını sağlayacak önlemler bunlarla sınırlı değildi. Nitekim Polis Müdür Yardımcısı von Saurau, devrin en önemli şairlerinden birisi olan Lorenz Leopold Haschka'ya bir marş yazdıracak ve bunu, Mozart'ı derinden etkileyen Joseph Haydn'a bestelettirecekti.⁵⁴ 1918'e kadar küçük değişikliklerle Avusturya milli marşı olarak söylenecek olan bu eserin melodisi daha sonra bir kez daha, bu sefer Almanya'da kullanılacaktı. Güfte ise değiştirilmişti: "Deutschland, Deutschland über alles!"⁵⁵

Hofburg'un siyasi manevralarıyla ideolojik zemini ve meşruiyetini kaybeden muhalefet, hükümet kar-

şısında artık tamamen korumasız bir durumdaydı. 31 Temmuz 1794 gecesine harekete geçen polis, II. Franz rejimine muhalefet edebilecek "eski rejim" kalıntılarını tutuklamaya başladı.⁵⁶ Viyana'daki tutuklamaları, Macaristan'da yapılan gözaltılar takip edecekti. Gözaltına alınanlar arasında uzun süre II. Joseph ve II. Leopold'e hizmet etmiş bürokratların ve Fransa savaşına muhalif bazı üst düzey devlet yöneticileri için çalışan uşakların bulunması dikkat çekmekteydi.⁵⁷ Başta üsteğmen Franz Hebenstreit ve Viyana Belediye Meclis üyesi, von Saurau'nun dostu, Joseph Prandstaetter olmak üzere, II. Franz'ın veliahtlığı sırasında kendisini yetiştiren Kont von Riedel ve Franz'a tarih dersleri veren St. Pölten piskoposunun yeğeni von Hohenwart, Viyana tiyatro direktörü ve imparatorluk danışmanı Franz Gotthardy, Viyana veteriner okulu müdürü Dr. Gottlieb Wolstein, tüccar Johan Hackel ve II. Leopold devrinde ajanlık yapan rahip ve fizik profesörü Ignaz Martinovics ahaliyi isyana kışkırtmakla suçlananlar arasındaydı.⁵⁸ Tutuklamalarla birlikte Viyana'ya giren askeri birlikler şehrin kilit noktalarına yerleştirildi.

İngiltere'de de gözlemlendiği üzere Jakobenlerin yargılandığı duruşma-

larla ilgili belgelerin bir kısmının yok edildiği dava sürecinin ayrıntıları, tıpkı o gün olduğu gibi bugün için de bir sırdır.⁵⁹ Ancak şüpheliler, 1793 Fransız Anayasası'nı satmakla, devrimci broşürler kaleme alıp dağıtarak halkı hükümet aleyhine kışkırtmakla, köylülere isyana teşvik için plan kurmakla, gizlice "özgürlük ağacı" dikmekle ve son olarak toplumsal huzuru bozan şarkılar besteleyip söylemekle suçlanıyordu. Eski rejimin ajanı yeni düzenin şüphelisi rahip Martinovics'e yöneltilen suçlamalar bu bağlamda özellikle zikre değer. [Tıpkı II. Joseph gibi⁶⁰] Kilise mülklerinin kamulaştırılmasını/sekülerleştirilmesini planlamak ve toplam 175 kişilik Avusturya devrimci grubuna evini açmak.⁶¹

Avusturya tarihinde o zamana değin hiç rastlanmadık bir şekilde yapılan toplu tutuklamalar karşısında Viyana ahali büyük bir şok yaşamaktaydı. Fakat huzuru bozan, özgürlükleri tehdit eden Jakobenleri ve komplolarını ortaya çıkartan Saray Polis Bürosu kısa zamanda şaşkın Viyanalıların kahramanı hâline geldi. Bu andan itibaren de şaşkınlık ve merak yerini hayranlığa bırakacaktı. Herkes soruşturmanın hızlandırılarak şüphelilerin suçlu bulunmasını ve süratle cezalandırılmasını istiyordu. Sonunda II.

Franz ve kurduğu polis teşkilatı, tüm Avusturyalıları, Fransız Jakobenlere karşı birleştirmeyi başarmıştı. Ülke içinde dirliğin, dışarıya karşı birliğin sağlanması aynı zamanda Fransa'ya karşı aristokratik bir hacli savaşına dönüşen harpler konusunda muhalefetin sesinin tamamen kısılması anlamına geliyordu. Her ne kadar ihtilal komplosu hazırlamaktan suçlu bulunarak hapse atılanların tamamı, Eylül 1802'de II. Franz tarafından affedilse⁶² de Meternnich'in idaresindeki polis devletin temelleri atılmıştı. Söz konusu devletin inşasında en büyük pay, hiç şüphesiz, sosyal barışı sağlayan eski diplomat Johan Anton von Perger'e ve genç yardımcısı Franz-Joseph von Saurau'ya aitti.

IV. MÜSLÜMAN MAHALLESİNDE SALLYANGOZ SATMAK YA DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İHTİLAL PROPAGANDASI YAPMAK

İhtilal merkezine, İngiltere ya da Avusturya kadar yakın olmayan Osmanlılar, Fransa'daki gelişmeleri Avrupa'da bulunan elçileri Azmi ve Râtib efendiler vasıtasıyla uzaktan, fakat neredeyse günü gününe takip etmekteydiler.⁶³ Berlin ve Viyana'dan gelen haberlerden memnun olan İstanbul yönetimi, bir taraftan 1768'den beri başına gelen felaketlerde kendisini yalnız bırakan "kadim müttefiki"nin yaşadığı sıkıntıdan, diğer taraftan da "ezeli ve ebedi düşman" olarak görülen Hristiyan devletlerin birbirleriyle mücadelesinden hoşnuttu. Mutlak

bir devletin bürokratları olarak, her ne kadar tâbilerin hükümdarlarına isyan etmesini onaylamasalar da İstanbul eliti, ihtilalin Paris'e gereken dersi vereceğini ve Avrupa'daki karışıklığın, Osmanlıların ihtiyaç duyduğu uzun bir barış döneminin başlangıcı olacağını düşünüyordu. Nitekim Bâb-ı Âli'nin hegemonyal kâtipleri, imparatorlukta İstanbul'un hâkimiyetini konsolide edecek cedid bir nizâmın kurulmasıyla, söz konusu barış arasında yakın bir ilişki kurmaktaydı. Eldeki orduyla kıyamete kadar savaşılsa dahi düşmandan intikam almanın bir yolunun bulunmadığını padişah dahil herkes kabul etmekteydi.⁶⁴ Osmanlıların tarafsız kalmak için sarf ettiği çabanın, 1790'ların başlarında Fransız Cumhuriyeti'ni ve elçisini tanımak konusunda gösterdiği tereddüdün ve İstanbul'daki diğer temsilciliklerle Fransızlar arasında çıkan çatışmaların Bâb-ı Âli tarafından, mümkün olduğunca görmezden gelinmesinin başlıca sebebinin burada aramak yerindedir. Ancak Bâb-ı Âli içinde bu dönemde cumhuriyet ve aydınlanma fikirlerine hiç de yabancı olmayan ya da en azından Napoléon'un Mısır saldırısından sonra Osmanlı eliti'nin ihtilal konusundaki görüşlerine tercüman olan Atıf Efendi⁶⁵ gibi düşünmeyen bir hizbin de bulunduğu görülmektedir. Aydınlanmış hükümdar III. Selim⁶⁶ bir tarafa, ileride reisülküttap olarak atanacak olan Râtib Efendi, İstanbul'un köklü tercüman ailelerinden Mourouziler ve Mouradgea d'Ohsson bu grubun önde gelen isimleri olarak göze çarpmaktadır.⁶⁷

Fakat İhtilal'le ya da Avrupa ile kurulan bu ilişkinin sadece Osmanlı eliti için geçerli olduğu düşünülebilir. Sıradan bir Müslüman İstanbullu için "cumhuriyetçi" üç renkli kokart takan bir *gâvur*'dan, eski rejim tarafı ise ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış zavallı bir Hristiyan'dan öte bir anlam taşımıyordu.

Bâb-ı Âli ve Osmanlı başkentindeki sefaretlerin hizmetinde bulunan gayrimüslim tercümanlar ya da tüccarlar ise tamamen ikiye bölünmüş gibidir. Zira Fransa'ya verilmiş olan kapitülasyonlardan faydalananlar, İhtilal'le birlikte ne olduğunu tam da bilemedikleri cumhuriyetin savunucularına, diğerleri de Fransa'nın ve cumhuriyetçilerin düşmanlarına dönüşmüştü.⁶⁸ Bu bağlamda Pera'da elçiliklerin personelleri ve diğer yabancı uyruklular arasında başlayan sözlü sataşmaların zamanla fiili saldırılarla son bulan şiddet olaylarına tahvili, bu sürecin doğal sonucuydu.⁶⁹ Bu tür anlaşmazlıklarda Bâb-ı Âli tarafsızlığını muhafaza edebilmek için, kapitülasyonlara sığınarak genellikle olayların dışında kalmaya çalışmaktaydı.⁷⁰ İstanbul, İzmir, Selanik gibi Levanten grupların yoğunlaştığı bölgelerdeki yarılmanın bir benzerini Fransız elçiliğinde de gözlemlemek mümkündür. Öncelikle Fransız elçiliğinin ikinci kâtibi Gaudin, kral tarafından atanmış olan büyükelçi Choiseul Gouffier ile anlaşmazlığa düşerek, sefiri Paris'e şikâyet edecek ve yerine Semonville, yine kral tarafından İstanbul elçisi olarak atanacaktı.⁷¹ Ancak İstanbul'a

Kral XVI. Louis'nin idam (21 Ocak 1793) edilmesi, İstanbul'daki tarafları daha da keskinleştirecek ve tercüman Dantan ve elçiliğinin ikinci kâtibi Gaudin dışında sefaret personeli toplu olarak istifa edecekti.

Fransız İhtilali Müzesi
83.319.

maslahatgüzâr olarak gönderilen, elçiliğin başkâtibi Charlgrin tarafından "İslamiyet'e burnunu sokmak ve imparatorluğun ezeli halkları arasında özgürlük fikirlerini yaymak için gönderilmiş bir Jakoben" olarak takdim edilen Semonville,⁷² Bâb-ı Âli tarafından hiçbir zaman kabul gör-meyecekti.

Konvansiyon idaresinin kurulma-sını takiben ihtilalin geri döndürü-lemez gidişatından haberdar olan İstanbul'daki tüccarlar/devrimciler elçilikte değişiklik yapılmasında ısrarlıydı. Fransız kolonisi tarafından Aralık 1792'de elçilikte yapılan toplantıda Gouffier'nin artık resmi bir sıfatı kalmadığı ilan edilerek tercü-man Antoine Fonton "Milletin Mu-vakkat Başkanı" (Chef provisoire de la Nation) ilan edilecekti.⁷³ Cumhu-riyetçilerin damgasını vurduğu top-lantıya, aristokratik bağı olamayan fakir Fransızların davet edilmemesi ise Osmanlı topraklarındaki dev-rimcilerin samimiyetini yansıtmayı açısından önemlidir.⁷⁴ Dolayısıyla bu dönemde sefaret çalışanlarının daha üst mevkilere tırmanma hırısı-nın, İstanbul'daki Fransız kolonisini/ milletini ise ticarî çıkarların yönlendirdiğini düşünmekte bir beis yoktur. Ocak 1793'te Kral XVI. Louis'nin idam edilmesi, İstanbul'daki tarafları daha da keskinleştirecek ve tercüman Dantan ve elçiliğin ikinci kâtibi Ga-udin dışında sefaret personeli toplu olarak istifa edecekti.⁷⁵ Mayıs 1793'e gelindiğinde de Charlgrin Bâb-ı Âli'ye ve Osmanlı ülkesinde yaşı-yan Fransızlara, mülteci kral naibi Comte de Provence'in büyükelçisi Gouffier yerine maslahatgüzâr ola-rak atandığını bildirmiştir.⁷⁶ Fransız elçiliğinde uzun süre devam edecek iki başlılığın başlangıcı olarak da gö-rülebilecek bu deklarasyona, ne Os-manlı İmparatorluğu'nda hayatlarını sürdüren Fransızlardan ne de Bâb-ı Âli'den bir cevap gelecekti.

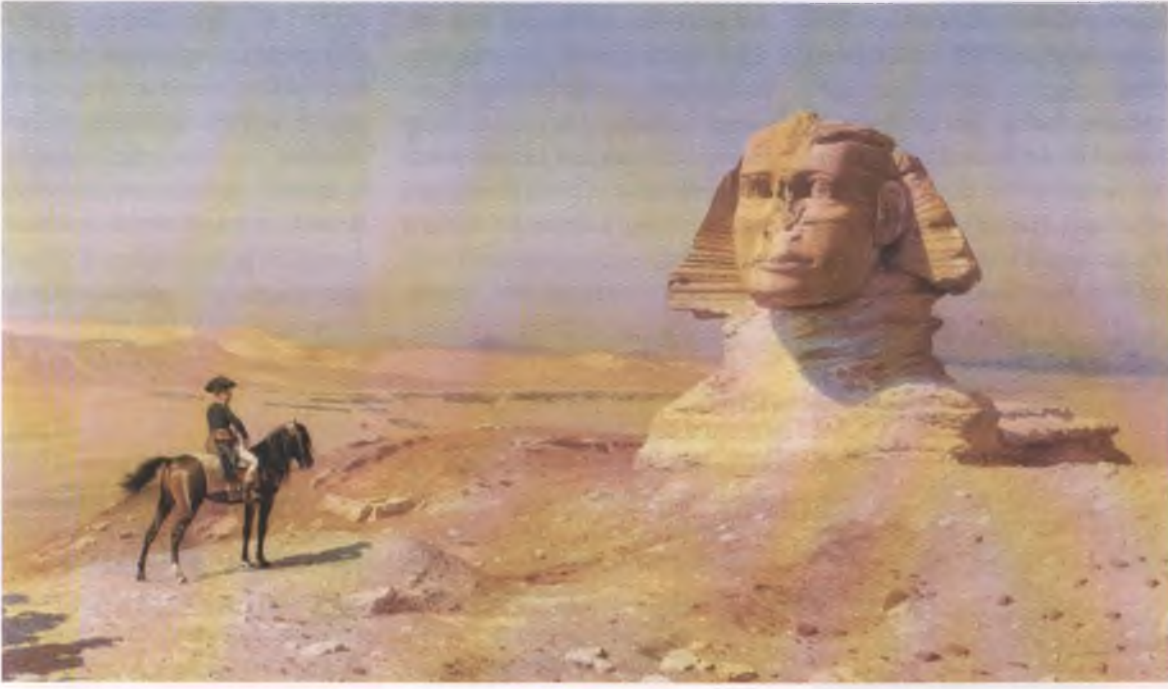
Paris hükümeti, III. Selim ve nizâm-ı cedid ekibini, izledikleri hegemonyal siyaset sebebiyle birer tiran⁷⁷ olarak tavsif etse de Osmanlı İmparatorlu-ğu, neredeyse bütün Avrupa ile savaş hâlinde bulunan Fransa için kolayca

gözden çıkartılabilecek bir partner değildi. Zira Bâb-ı Âli'nin tarafsızlığını korumak konusundaki ısrarı, hiç şüp-hesiz Cumhuriyetçi Fransa'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarının korunma-sına yardımcı oluyordu. En azından müttefik savaş gemileri Akdeniz'deki Osmanlı limanlarından faydalana-mıyor ve Fransız mamulleri Osmanlı pazarında rahatça satılabiliyordu.⁷⁸ Bunlar Semonville'i takiben 1793'te İstanbul'a gönderilen Descorches'un sıradan bir tacir olarak İstanbul'da konuk edilmeyi sineye çekmesin-de etkili olan en önemli faktörlerdi. Ancak Paris'in amacı önce Bâb-ı Âli tarafından tanınmak ve daha son-ra da Bâb-ı Âli'yi tecavüzi bir ittifak antlaşması imzalamaya ikna etmek-ti. Bu bağlamda Descorches'un gelişi Bâb-ı Âli ve Devrim Fransa'sı arasın-daki ilişkilerde büyük bir değişimi gündeme getirmese de İstanbul'daki Fransız kolonisini yakından etkileye-cekti. Çiçeği burnunda elçi Osmanlı başkentine ulaştığında ikiye bölün-müş bir grup Fransız'la ve kendisine karşı ideolojik unsurlarla süslenmiş ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştı. Descorches'dan önce maslahatgüzâr olarak İstanbul'a gönderilen ve büyü-kelçi olarak atanmayı bekleyen Felix Hénin⁷⁹ muhalefetin lideriydi. Tıpkı İstanbul'daki diğer Fransızlar gibi eği-tim ve mülkiyet eşitliğine dair hiçbir endişesi bulunmayan,⁸⁰ fakat elesti-rilerini ideolojik bir perdenin ardına gizleyen Hénin, yeni elçiyi kral taraf-tarı olmakla ve ihanetle suçlamak-taydı.⁸¹ Muhaliflerin Paris nezdinde yaptığı girişimler Descorches'u gide-rek daha da radikal bir siyaset takip etmeye yöneltmekteydi.

İhtilalin İstanbul'dan nasıl görün-düğünün farkında olan Paris ida-resi, Bâb-ı Âli'yi kaybetmemek için yurttaş Descorches'a, tıpkı krallığın elçileri gibi, "[Katolik] Hristiyanlığın koruyucusu olmasını" emrederek, el-çinin dikkatini insanların "doğuştan gelmeyen haklarının önemine" çeki-yordu.⁸² Ancak Hénin'in, İstanbul'da kurduğu Jakoben Derneği'ne⁸³ (*Club Populaire de Constantinople*) rakip radikal bir cemiyet, (*Société Repub-licaine des Amis de la Liberté et de l'Égalité*), kuran Descorches,⁸⁴ Paris

Komünü'ne atfen 10 Ağustos 1794'ten itibaren İstanbul'daki tüm yurttaş Fransızları sık sık elçilikte toplamaya başlayacaktı. Katılımın gönüllü ol-duğu toplantılar, yüce varlığın/*Être Supreme* onuruna söylenen bir ilahi ile açılıyor, takiben hatip komiser/*commisair orateur* ahlak üzerine bir konuşma yapıyordu. Cumhuriyet-çilerin medeniyete yaptıkları katkılar ve kahramanlıklarını içeren dersten sonra toplantıya özgürlük marşıyla son veriliyordu.⁸⁵ Bunun yanı sıra İstanbul sayfiyelerinde yapılan pik-nikler, dikilen özgürlük ağaçları ve önemli günlerin, bilhassa kralın ida-minin kutlanması,⁸⁶ Descorches'un İstanbul'daki yaklaşık 250 kişilik Fransız "milleti"yle bağlantılarını güçlendirmeye yönelik hareketlerdi.

Descorches, İstanbul'daki Fransız-larla arasındaki bağları ne kadar güçlendirirse güçlendirsın, kendisi-ne yönelik muhalefet ve Fransa'nın tanınması konusundaki başarısızlığı İstanbul'a yeni bir elçi atanmasını zorunlu kılmaktaydı. Bunun yanı sıra Paris'teki kişi ve grupların iktidarı ele geçirme, elde tutma ve yeniden ele geçirme çabaları da İs-tanbul'daki Fransız elçiliği ve elçisini doğrudan etkilemekteydi. Nitekim Robespierre'in iktidardan düşüşünün ardından, 1795 başlarında Raimond Verninac'ın Osmanlı başkentine elçi olarak tayin edilmesinde, Fransa'da-ki siyasi konjonktür büyük bir etkiye sahiptir. Ancak yeni elçinin Bâb-ı Âli tarafından tanınması, Fransa'daki gelişmelerden ziyade Devrim ordu-larının Avrupa'daki başarısının bir sonucudur. Zira İhtilal Fransa'sının kıta Avrupa'sında elde ettiği parlak zaferler ve sonuçta Basel ve Lahey antlaşmalarının imzalanması, Fran-sız elçinin ve İhtilal Hükümeti'nin İstanbul'da resmen kabul görmesini sağlamıştır.⁸⁷ Bu bağlamda Raimond Verninac'ın 1 Haziran 1795'te Fransa elçisi olarak huzura çıkması, aslında İstanbul'a gelirken kendisine verilen görevlerden ilkinin yerine getirmesi anlamına geliyordu. Geriye sadece Osmanlılar ile tecavüzi bir ittifak im-zalanması ve ihtilalin Osmanlı top-raklarında yaşayan gayrimüslimler arasında taraftar bulması kalıyordu.

Mısır'da yayımladığı bildirilerde kendisini, "Mısır'ın kölemenlerden kurtarıcısı" olarak takdim eden Napoléon, padişahın isteğiyle Mısırlıların "hakkını zalimlerden almak için" bölgeye geldiğini belirtmekteydi.

"Bonaparte Sfenks'in Önünde", Jean-Léon Gérôme (1824-1904) Hearst Castle.

Verninac'ın İstanbul'a gelişinden hemen sonra Fransa'ya ve Aydınlanma hareketine, yakın duran Râtib Efendi'nin reisülküttap olarak atanması elçinin, az önce belirtilen amaçlara ulaşabilmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır.⁸⁸ Tanınma ile ilgili meselenin hallinden hemen sonra Râtib Efendi ile ittifak görüşmelerine⁸⁹ başlayan Verninac, diğer taraftan Choiseul Gouffier zamanında Osmanlı ordusunun iyileştirilmesi için kurulmuş olan matbaayı⁹⁰ yeniden aktif hale getirmek için kolları sıvadı. Hedef, Levant'daki yurttaş Fransızları eğitmek ve Bâb-ı Âli'yi ticari konularda bilgilendirmektir. Öncelikle Descorches'un elçiliği sırasında *Le Bulletin de Nouvelles* adı altında yayımlanmakta olan gazeteyi yeniden, *La Gazette Française de Constantinople* başlığıyla⁹¹ çıkartmaya başlayan Verninac, matbaada Fransız Anayasası'nı, İnsan Hakları Bildirisi'ni ve devrimci propaganda broşürlerini⁹² basmaya başlamıştı. İstanbul'daki Fransız gazetesi, Osmanlı ülkesinde yaşayan devrimcilere İhtilal Savaşları'na dair haberler verirken, elçilik matbaasında basılan bir başka gazete, yurttaş Marion tarafından hazırlanan *Mercure Oriental*, Fransa'nın koruması altında bulunan tüccarları Avrupa'daki yeni mali politikalar konusunda bilgilendiriyordu.⁹³ Fakat siyasi olduğu kadar iktisadi veçhesi de olan Verninac'ın propaganda faaliyeti, sadece yaban-

cı dil bilen gayrimüslimlere hitap etmekteydi. Matbaada Türkçe bildiriler basmanın zorluğu bir tarafa devrimci fikirler, imparatorluk nüfusunun önemli bir bölümü için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Zira Avrupa tarzı sınıflı toplumun bulunmadığı bir siyasi gelenekte eşitlik veya özgürlük gibi kavramların propagandasını yapmak beyhude bir çabaydı ki, zaten söz konusu kavramların karşılıkları henüz Osmanlı Türkçesinde mevcut değildi.⁹⁴ Dolayısıyla yapılan değişiklikler ve iyileştirmelere rağmen matbaada basılan gazeteler ve bildiriler, kahvehane gibi sosyal ortamlarda tedavüle girse bile dar bir okuyucu kitlesine hitap etmekteydi.⁹⁵ Bu bağlamda İstanbul'daki ihtilal propagandasının amacı, devrimci ideolojiyi yaygınlaştırmak değil, fakat Fransa'nın Osmanlı coğrafyasındaki siyasi ve daha da önemlisi ticari çıkarlarını korumaktır.

Fransız milleti içindeki muhalefetle elçilikte *Ancien Régime* ait her ne varsa yok ederek baş etmeye çalışan Verninac,⁹⁶ Bâb-ı Âli'yi Fransa tarafına çekebilmek için Osmanlıların Rusya fobisini kullanmaktaydı.⁹⁷ Koalisyon devletlerinin İstanbul'daki elçilerinin tepkisini önlemek amacıyla olabildiğince gizli yapılan ittifak müzâkerelerinde Verninac sürekli Rusya'nın Osmanlılar üzerindeki gizli emellerinden dem vurmakta ve Bâb-ı Âli'nin Fransa gibi güçlü bir müttefike

duyduğu ihtiyacın altını çizmekteydi. Paris'ten gönderilen askeri uzmanlar ise Fransa'yı Nizâm-ı Cedîd ricalinin gözünde daha da sempatik hâle getiriyordu. Aslında Fransız askeri uzmanlar, Descorches'un elçi olarak tayin edilmesinden beri İstanbul'daki Fransız nüfuzunu artırmanın bir aracı olarak kullanılmaktaydı.⁹⁸ Hatta koalisyon güçlerinin, devrimcileri kısa sürede yok edeceğine dair, müttefik elçiler tarafından çıkartılan söylentilere en iyi cevap, birkaç cephede aynı anda savaşan Fransa'nın, Bâb-ı Âli'ye askeri yardımda bulunmasıydı.⁹⁹ Verninac'ın, büyükelçi olarak resmen tanınması ve Râtib Efendi'nin reisülküttaplığa getirilmesinden sonra Fransa, İstanbul'a gönderdiği uzmanlar sayesinde Bâb-ı Âli koridorlarında dolaşan, İhtilal Hükümeti'nin askeri gücüne dair söylentilere daha kesin cevaplar verecekti.

Bâb-ı Âli'nin talebiyle, Fransa tarafından İstanbul'a gönderilen askeri uzmanlar, bilhassa İngiliz elçilerinin aracılığıyla İstanbul'a gelen ya da Bâb-ı Âli tarafından istihdam edilen koalisyon ve mutlakiyet taraftarı göçmen subayları¹⁰⁰ tehdit etmekteydiler. Söz konusu göçmenlerin işlerini kaybetmesinin ötesinde, her yeni devrimci Fransız uzman Bâb-ı Âli'yi koalisyondan uzaklaştırarak Paris'e bir adım daha yaklaştırıyordu. İstanbul'daki elçiliklerin korumaları

veya beratlı tüccarlar arasında çıkan kavgalar, göçmen Fransızları temsil eden Chalgrin'in ateşli protestolarına konu olan üç renkli kokartlar,¹⁰¹ Topkapı Sarayı'ndan dahi görülebilecek yerlere dikilen özgürlük ağaçları ve nihayet Fransız elçiliğinde yapılan kutlamalar Osmanlı başkentinde artan Fransız nüfuzunun alameti

sonra da Napoléon yetişecekti. Nitekim Verninac ve Râtib Efendi tarafından hazırlanan ittifak metni Kamu Selameti Komitesi tarafından onaylanmayacak¹⁰⁴ ve kısa bir süre sonra da Napoléon Bonaparte'in Mısır'ı işgal haberi İstanbul'a ulaşacaktı. Osmanlı başkentindeki siyasi dengeleri bir anda değiştiren bu iki olay, impara-

Institut d'Égypte'in faaliyetleriyle ilgili raporları yayımlamaktaydı. Ancak Napoléon'un Mısır'daki propaganda planları bunlarla sınırlı değildir. Zira Mısırlılar ve Fransızlar arasındaki irtibatı sağlayacak ve Mısırlılara ihtilalin temel ilkelerini anlatacak Arapça bir gazete, *Al-Tanbih/Uyarı/L'Avertissement*, yayımlanması da

Verninac'ın propaganda faaliyeti, yabancı dil bilen gayrimüslimlere hitap etmekteydi. Matbaada Türkçe bildiriler basmanın zorluğu bir tarafa devrimci fikirler, imparatorluk nüfusunun önemli bir bölümü için bir anlam ifade etmiyordu. Avrupa tarzı sınıflı toplumun bulunmadığı bir siyasi gelenekte eşitlik veya özgürlük gibi kavramların propagandasını yapmak beyhudeydi, söz konusu kavramların karşılıkları Osmanlı Türkçesinde yoktu.

fârikalarındandı. Bu türden olaylar karşısında koalisyon elçileri sadece Bâb-ı Âli'yi protesto etmekle yetinmek zorundaydılar. Osmanlı idaresinin bu tür protestolar karşısındaki tavrını ise Râsih Efendi'nin üç renkli kokartları protesto eden Avusturya elçisine söyledikleri özetlemektedir. Nitekim reisülküttaba göre devrimciler, Osmanlı ülkesine gelen birer misafirdi ve üç renkli kokart bir yana "başlarına üzüm küfesi dahi geçir-seler bunun sebebini sormak Bâb-ı Âli'nin üzerine vazife değildi".¹⁰² Osmanlı idaresinin bu tavrına bir de İstanbul'daki Jakoben Amerikalı ve İngilizlerin yaptığı ihtilal propagandası¹⁰³ eklendiğinde, koalisyon elçilerinin Bâb-ı Âli'ye verdikleri notaların hiçbir etkisi kalmıyordu. Zira Osmanlı idaresinin de altını çizdiği üzere devrimci Fransızları Osmanlılardan önce, ihtilal ordularının özgürleştirdiği Avrupa devletleri tanımış ve meşrulaştırmıştı. Üstelik Fransız devrimciler, Verninac'ın ısrarla belirttiği gibi Avrupa halklarıyla değil, kral ve aristokratlarla savaşıyordu.

NAPOLÉON'UN MISIR'I İŞGALİ

Verninac'ın başarılı girişimleri ve propaganda faaliyetiyle 1796 senesi baharında İstanbul'u kaybetme noktasına gelen koalisyon güçlerinin imdadına önce Kamu Selameti Komitesi, daha

torluktaki propaganda ve karşı-propaganda faaliyetlerinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Her ne kadar Bâb-ı Âli, Fransız elçisini Yedikule'ye hapsedmiş ve elçilik matbaasına el koymuş olsa da Napoléon Mısır'a kendi matbaasını ve hatta gazetecilerini/propagandistlerini getirmişti. Mısır'da yayımladığı bildirilerde kendisini, "Mısır'ın kölemenlerden kurtarıcısı" olarak takdim eden Napoléon, padişahın isteğiyle Mısırlıların "hakkını zalimlerden almak için" bölgeye geldiğini belirtmekteydi. Bildirilerde kullanılan İslami dil ve söylem de ayrıca dikkat çekicidir. Nitekim "Allah'ın karşısında herkesin eşit" olduğunu belirten ve Allah'a, Hz. Muhammed'e ve Kuran-ı Kerim'e hürmet gösteren Napoléon'a göre İslam'ın kadim düşmanı Malta Şövalyeleri'ne ve Papa'ya karşı savaşan Fransa, Osmanlıların en yakın dostuydu.¹⁰⁵ Mısırlılara oldukça hoş görünen bildiriler yayımlamanın yanı sıra Napoléon, İstanbul'da yayını durdurulan gazetelerin yerine iki yeni gazete neşretmeye başlamıştır. Fransız ordusunun Mısır'daki faaliyetlerini, Fransa'nın kıtada kazandığı askeri başarıları sayfalarına yansıtan *Le Courier de l'Égypte* bunlardan ilkiydi. *Le Courier*'in ilk nüshasının çıkışından yaklaşık bir ay sonra, 1 Ekim 1798'de yayın hayatına başlayan *Le Décade égyptienne* ise daha çok Mısır kültürüne dair makaleleri ve

Napoléon'un ajandasında yer almaktaydı.¹⁰⁶ Bu bağlamda Mısır'ın işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan propagandanın hedef kitlesini değiştirmiştir. Fransız propaganda faaliyetleri artık sadece yabancı dil bilen gayrimüslimleri ve imparatorlukta hayatlarını sürdüren yabancıları cezbetmeyi değil, bunun yanı sıra Müslüman kitleye ulaşmayı da amaçlamaktadır.

Napoléon'un Mısır'daki propaganda faaliyetinin etkisi büyüktü. Ancak bu etki Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın bölgeye gelmesiyle birlikte bir anda tersine dönecekti.¹⁰⁷ Nitekim Fransız propagandasına, müttefikleri İngiliz ve Rus elçilerinin önerileri doğrultusunda modern araçlarla cevap veren Bâb-ı Âli, bölge ahalisine ve Mısır'a gelen Fransız askerlerine yönelik olarak broşürler basarak bölgede dağıtmaya başlamıştı.¹⁰⁸ Mısırlılar için kaleme alınan bildiri de Napoléon'un neşrettiği "ekâzib ve erâcî" sayesinde pek çok "cahili" kendi tarafına çektiği, fakat Fransızların Mısır'a padişahın isteği dışında gelerek, işgal ettiklerinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda Napoléon'un amacı, "ahali-i İslam'ı bez-i mâl ile celb ü ifâl ederek" Müslümanları kontrol altına almaktır. Dolayısıyla Fransızlara yapılacak her türden yardım, "bi'l-cümle milel-i İslâmiyye'ye suikasd" etmek anlamını taşımaktadır. Oysaki

gerçek kurtarıcı, şeyhülislamın fetvasıyla¹⁰⁹ Mısır'a gelen Osmanlı ordusu ve müttefikleriydi.¹¹⁰ Mısırlıları tekrar kazanabilmek ya da Fransız propagandasını etkisiz kılmak amacıyla yayımlanan bir diğer broşürde ise Bâb-ı Âli'nin barışçı yollarla sorunu çözmeye çalıştığından bahsedilerek savaşın kaçınılmazlığına vurgu yapılmaktadır.¹¹¹ "Kaide-i düvel ve rusûm-ı kaffe-i milel" hilafına Osmanlı topraklarına saldıran Fransızlara karşı direniş çağrısı yapan Bâb-ı Âli, Mısırlıların "kadim dost" İngiliz askerlerine ve Osmanlı ordularına destek vermesini istiyordu. Her ne kadar Mısırlılar ve Fransızlar için kaleme alınmış olsalar da söz konusu broşürlerde uluslararası hukuka referans verilmesi dikkate değer bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır.¹¹² Broşürlerin bir diğer ilginç tarafı da Osmanlıların kadim düşmanı, cedid müttefikleri Ruslardan bahsetmemek için müelliflerin harcadığı çabadır. Bâb-ı Âli Mısırlıların yanı sıra "Mısır'daki Fransız ordusu, general, subay ve askerlerine hitaben" bir bildiri yazmayı da ihmal etmemiştir. Tıpkı diğer iki metin gibi seslenilen kitleye uygun bir dille kaleme alınan broşürde Fransız idaresinin "insan haklarını tamamen unuttuğundan" bahsedilerek, Fransız askerlere, "hangi sınıftan olursa olsunlar sürgünde ölmek yerine birleşik deniz ve kara kuvvetlerinin kumandanlarına" teslim olmaları tavsiye ediliyordu.¹¹³

Müttefik güçler ve Fransa arasındaki sıcak çatışma Mısır ve İtalya'da devam etse de propaganda savaşı, başkent ve imparatorluğun Akdeniz kıyılarına kadar sıçramıştı. Siyasi iklimin koalisyon tarafına döndüğü İstanbul'da, Fransız devrimcilerin bütün propaganda faaliyetleri zaten sona erdirilmişti. Göçmen Fransızların temsilcisi Charlgir'in ısrarlı protestosuna nihayet kulak veren Bâb-ı Âli, imparatorluk sınırları dâhilinde üç renkli kokart takmayı yasaklamış ve hatta İstanbul'da gizliden gizliye Fransa "mela'ininin tarafdarlığını" yapmaya devam edenleri sürgüne¹¹⁴ göndermeye başlamıştı. Savaş sebebiyle imparatorluk geneline gönderilen ferman ve buyrultularda da artık

devrimci propagandanın hedef aldığı gayrimüslimleri Fransa'ya karşı kışkırtan ifadelerle rastlanmaktaydı. Sıcak çatışmaların başlamasından hemen sonra Rodos sancağına gönderilen bir buyrultunun, özellikle adada hayatlarını sürdüren gayrimüslimlere hitaben kaleme alınan bölümü bu bağlamda zikre değer. Söz konusu belgeyle Sadrazam, "...França tâ'ifesinin cem'-i milele ve ehl-i İslâm'a adâveti ve ale'l-husus Rum milleti hakkında garz ü fesâdiyeti beyândan müstağni ve taraf taraf papaslarını katli ve kiliselerini hedm misüllü halâta ibtidâr eyledikleri zâhir ve celi olduğundan" bütün gayrimüslimleri müttefikler tarafında savaşıma davet etmekteydi.¹¹⁵ Bildiriler, broşürler, ferman ve buyrultular aracılığıyla imparatorlukta yaşayan herkesi aynı amaç için birleştirmeye çalışan Bâb-ı Âli, karşı-propaganda faaliyetlerini Balkanlar ve Adriyatik'e kadar yaygınlaştırmıştı. Zira savaş sebebiyle İstanbul'a gelmek zorunda kalan Kefalonya ve Zanta'lılar, Osmanlı donanması aracılığıyla Venedik tarafına gönderilerek bölgede "Devlet-i 'Aliyye'nin haklarında hüsn-i mu'âmele ve müsa'âdesini vatanları ahâlisine neşr ü işâ'a" edebilirdi. Mültecilere yaptırılacak bu propaganda ile Bâb-ı Âli bölgedeki Osmanlı düşmanlığının önüne geçmeyi ve Adriyatik'te operasyon yapan Osmanlı birliklerine,¹¹⁶ ahalinin yardım etmese de köstek olmamalarını sağlamayı amaçlamaktaydı. Bölgeye gönderilecek göçmenlerin seçimi ise Rum patriğine bırakılmıştı.¹¹⁷

Devrimci Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu, girmeyi hiç istemediği bir savaşın içine çekmişti. Zira devletin tüm kaynaklarının ve imkânlarının, fetih ihtimali olmayan bir savunma savaşına yönlendirilmesi, Nizâm-ı Cedid ajandasının uygulanmasını kesintiye uğratacaktı. Ancak mevcut iktidar açısından talihsiz gibi görünse de bu durum muktedirlerin hâkimiyetini artıracak yeni imkânları da beraberinde getirmiştir. Yeniçerilerle rekabet hâlindeki Nizâm-ı Cedid Ocağı'nın kuruluş nizamnâmesinde, imparatorluğun kadim sosyo-ekonomik yapısını değiştirecek uygula-

maların (bidat) zamanla Anadolu ve Balkanlar'da da hayata geçirileceğine işaret edilse¹¹⁸ de geçen zaman başkent ve taşradaki muhalefeti daha da güçlendirmişti. Dolayısıyla vergi yükünün kendisini hissettirmeye başladığı, enflasyonun artan bir trendde seyrettiği ve kıtlıkların sıradanlaştığı bir dönemde muhalefetin

önünün, henüz söylem düzeyindeyken alınması, Nizâm-ı Cedid siyasetinin geleceği ile doğrudan alakalıdır. Zira bütün bunların sorumlusu, sıradan insanların gözünde *bidat*'tan başka bir şey olmayan Nizâm-ı Cedid'di. Fakat 1798'de gerçekleşen Mısır işgali, gidişatı yeniden III. Selim ve Nizâm-ı Cedid taraftarlarının lehine çevirecekti. Bu bağlamda Akka savunmasında, Amiral Sidney Smith komutasında savaşan yaklaşık bin kişilik Nizâm-ı Cedid ortasının mevzi başarısı III. Selim'e, en azından teorik düzeyde, muhalefetle hesaplaşma imkânı vermişti.¹¹⁹ Nitekim "bu nev' mu'allem 'askerin Devlet-i 'Aliyye'ye her bâr lüzümü derkâr ve bâhusûs bu defa [Akka Savunması] cümle 'indinde tecrübesi nümûdâr"dı.¹²⁰ İmparatorluğun savunmasının ve dolayısıyla geleceğinin tamamen talimli ve talimsiz neferler zemininde ele

Osmanlı başkentinde, aydınlanmış hükümdar III. Selim, Râtib Efendi, İstanbul'un köklü tercüman ailelerinden Mourouziler ve Mouradgea d'Ohsson, Aydınlanma fikirlerine en açık kişilerdi.

Osmanlı Padişah Portreleri Bir 19. Yüzyıl Albümü, Güncel Renda.

alınmaya başlanması¹²¹ Nizâm-ı Cedid hizbinin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ajandasını hayata geçirmesine uygun bir ideolojik ortam hazırlamıştı. Mısır Harbi esnasında Levent Çiftliği'nde kurulan ikinci Nizâm-ı Cedid ortasını, Bâb-ı Âlî'nin muti ayan kulları tarafından idare edilen Anadolu'da kurulan ortalar takip edecekti.¹²² Kuruldukları bölgelerin vergi düzenini tamamen değiştirerek merkezileştiren Nizâm-ı Cedid ortalarının Balkanlar'a yaygınlaştırılması girişimi ise Bâb-ı Âlî'nin bu hususta kullandığı argümanın, muhalefet nazarındaki zayıflığını ve muhaliflerin gücünü göstermektedir.

Fransız ordusunun Mısır'dan çekilmesini takiben, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devrimci propaganda ve karşı-propaganda faaliyetleri kısa süreliğine de olsa son bulmuştur. Zira ihtilalin yarattığı karmaşa içerisinde müttefik devletlerin tamamı istediklerini almıştır. Paris'le çıkar ilişkisi içinde bulunan tüccarların dışında neredeyse hiç kimsenin umursamadığı devrimci gazete ve broşürler tedavülde tamamen kaldırılmış, Fransız elçisi Yedikule'ye hapsedilmiş ve en önemlisi Bâb-ı Âlî koalisyona dahil edilmiştir. Sonuçta İngiliz, Rus ve Habsburg elçileri rahat bir nefes almıştır. Rahatlayan bir diğer grup da Nizâm-ı Cedid taraftarlarıdır. Onlar da artık iktidarın iplerini İstanbul'a verecek siyasi ajan-

dalarını meşrulaştıran argümanlara sahiptir. Az sayıdaki Nizâm-ı Cedid askeri, yabancı bir kumanda subayı komutasında savaşa da ve yaklaşık üç sene devam eden bir savaş içinde bir tek muharebede büyük başarı kazanmış olsa da talimli askerin neler yapabileceğini örneklemiştir. Üstelik savaşla birlikte Osmanlı ordusunda istihdam edilen İngiliz uzmanlar ve İstanbul'a ulaşan İngiliz askeri yardımı, Fransızları aratmamaktadır. Ancak Osmanlılar ve koalisyon devletleri arasındaki ittifak, 1798-1799 tarihlerinde tahmin edildiği kadar uzun sürmeyecek ve Bâb-ı Âlî kadim müttefiki Fransa ile yeniden yakınlaşmaya başlayacaktır. 1802'de imzalanan Paris Barış'ını takiben İstanbul elçiliğine Pierre Ruffin'in yeniden atanması¹²³ iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil eder. Ruffin'in, ayağının tozuyla Mısır işgali sırasında Mühendishâne'ye taşınmış olan elçilik matbaasının iade edilmesini talep etmesi¹²⁴ ise devrin İngiltere büyükelçisi Lord Elgin'i dahi heyecanlandıracak türden bir olaydı. Ruffin'den sonra General Sebastiani'nin büyükelçi olarak İstanbul'a gelmesiyle de Paris ve İstanbul arasındaki eski ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Aslında bu gelişmeler Napoléon'un III. Koalisyon'a karşı Ulm ve Auzterlitz'de kazandığı zaferlerden sonra Fransa'nın artan prestijinin bir sonucuydu. Nitekim tam da bu sırada III. Selim'le mek-

tuplaşmaya başlayan Napoléon, Akdeniz'in güvenliği ve İngiltere ile İran ve Hindistan arasındaki bağlantının kopartılması için, kendisini imparator olarak tanıyan Bâb-ı Âlî'ye ihtiyaç duymaktadır. Ancak devam eden İhtilal Harpleri sebebiyle yeni bir askeri operasyondan ziyade Napoléon, tıpkı Raimond Verninac gibi bir ittifakla Osmanlıları kendi tarafına kazanmaktan yadır. Dolayısıyla Napoléon'un 1806 Aralık ayında kaleme aldığı, Fransız ordu bültenlerinin Arapça ve Türkçeye tercüme edilerek İstanbul'a 6.000 kopyanın gönderilmesi emri, İstanbul'daki Fransız propaganda faaliyetinin yeniden başlayacağına işaret etmekteydi. 1807 başında İstanbul'da elden ele dolaşmaya başlayan propaganda bildirilerinde ise Osmanlıların kadim düşmanları Rusya'ya duydukları nefret körüklenmekte ve Napoléon adeta bir kurtarıcı olarak sunulmaktaydı.¹²⁵ Devrin vakanüvisi Âsım Efendi'nin tabiriyle "herze ve hezeyândan mürekkep risâle-i agreb'ül- garâ'ib ve a'ceb'ül-'acâ'ib'in"¹²⁶ etkisi, Avusturya ve İngiltere'deki devrimci propaganda faaliyetlerine benzer bir şekilde oldukça zayıftı. Ancak İstanbul'daki muhalefet, Londra ve Viyana'dakilerden çok daha güçlüydü ve son sözünü birkaç ay sonra söyleyecekti.

FATİH YEŞİL
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Bu konuyu ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bkz: Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *States, War and Capitalism. Studies in Political Sociology*, Oxford, 1988, s. 1-33.
- 2 Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", (Ed.) P. Evans, D. Rueschmeyer, T. Skocpol, *Bringing the State Back In*, Cambridge, 1985, s. 169-191.
- 3 Ordu yapılarındaki değişim konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: John A. Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000", *International History Review*, 18, 1996, s. 505-545.
- 4 Sosyo-ekonomik alanda devletin artan gücü ve kaynakların devlete aktarımında bürokrasinin oynadığı kilit rol konusunda yapılmış karşılaştırmalı bir inceleme için bkz: Otto Hintze, "Die österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert, Eine vergleichende Betrachtung", (Ed.) G. Oestreich, *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen*, c.1, Göttingen, 1970, s. 321-358.
- 5 Devletleşme ve sekülerleşme arasındaki bağlantı konusunda bkz: Fatih Yeşil, *Aydınlanma*

Çağında Bir Osmanlı Katibi. Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799), İstanbul, 2011, s. 172-173.

- 6 Kavramsallaştırma için bkz: Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, (Çev: E. Zeybekoğlu), Ankara, 2002.
- 7 Fransız devrimcilerin, Fransızlara yönelik propaganda faaliyetleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Lynn Hunt, "Engraving the Republic: Prints and Propaganda in the French Revolution", *History Today*, 30, 1980, s. 11-17.
- 8 Jacques Ellul, *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*, (Çev. K. Kellen - J. Lerner), New York, 1973, s. 62.
- 9 Ellul, a.g.e, s. 63.
- 10 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev.) M. A. Kılıçbay, Ankara, 1995, s. 369 vd.
- 11 Gerçeklik algısının oluşumu konusunda bkz: Peter L. Berger - Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise of Sociology of Knowledge*, New York, 1966.
- 12 Bu konuda bkz: E. P. Thompson, "Patrician Society. Plebian Culture", *Journal of Social History*, 7, 1974, s. 382-405.
- 13 Bu dönemde gazeteciliğin araştırmadan ziyade sızdırılan haberlere dayalı olarak yapıyor oluşu, "İhtilal Planları" başlığı altında yapılan yayınlarda hükümet görüvillerinin

etkili olduğunu düşündürmektedir. Neşriyatla ilgili olarak bkz: Clive Emsley, "The London 'Insurrection' of December 1792: Fact, Fiction, or Fantasy", *The Journal of British Studies*, 17, 1978, s. 66.

- 14 Nitekim Başbakan Pili, artık "iç tehdidin, dış tehditten ayrılmayacağını, halkçı topluluklar ve Fransızlar arasındaki bağın tehlikeli olduğunu ve bu bağın hükümeti tehdit ettiğini" açıklamaktaydı. Bu konuda bkz: Emsley, a.g.m, s. 85. Kutlamalar konusunda ayrıca bkz: E. P. Thompson, *The Making of English Working Class*, Londra, 1991, s. 113. İngiltere'nin pek çok bölgesinde temsilciliği bulunan *Corresponding Societies* radikal/ jakoben topluluklar olarak devrin literatüründe nitelenmektedir.
- 15 Thomas Paine, *Rights of Man*, Londra, 1791.
- 16 Emsley, a.g.m, s. 79.
- 17 Kararnâmeye göre: "Konvansiyon Meclisi Fransız milleti adına bildirir ki, bu Meclis hürriyetlerine kavuşmak isteyen tüm halklara kardeşlik gösterecek ve yardıma koşacaktır. yürütme gücü de bu halkların yardımına koşmak için ve hürriyet davası yüzünden eziyet edilecek ya da eziyet edilebilecek vatandaşları savunmak için generalleri

- emrilen vermekte görevlendirilmiştir" Bu konuda bkz: Albert Soboul, 1789. *Fransız İnkılabı Tarihi*, (Çev: Ş. Hulusi), İstanbul, 1969, s. 306.
- 18 Paris polis teşkilatının görev ve sorumlulukları konusunda bkz: Louis-Sebastien Mercier, *Paris Tablosu*, (Çev: A. Altınel), İstanbul, 2004, s. 352 vd. 1781-1788 tarihleri arasında Paris'te altı cilt olarak yayımlanan kitabın önemli bir kısmının çıkartıldığı fakat polis teşkilatıyla alakalı bölümün eksiksiz tercüme edildiği Türkçe çevirisine referans vermeyi tercih ettik.
- 19 Thompson, a.g.e, s. 176.
- 20 Aynı dönemde İskoçya'da denizcilerin yaptıkları grevi Savaş Bakanı (Secretary of War) Dundas, milisleri görevle çağırma bahanesi olarak kullanmış ve Kasım ayında asker sayısının, ülke sınırları dâhilinde kullanılmak üzere artırılmasını talep etmiştir. Emsley, a.g.m, s. 71-72.
- 21 Austin Mitchell, "The Association Movement of 1792-1793", *The Historical Journal*, 4, 1961, s. 58.
- 22 Nitekim yaklaşık sekiz sene evvel dışişleri bakanlığı görevinde bulunan James Fox'a göre "bu dernekler, Fransa'daki kulüpler kadar, tiranlığın insanı aklı üzerindeki araçlarıydı". Mitchell, a.g.m, s. 67.
- 23 Birkaç ay içerisinde sadece Londra'da 150, ülke çapında yaklaşık 2.000 derneğin faaliyete başladığı yeri gelmişken belirtilebilir. Ancak adı geçen dernekler, İskoçya ve İrlanda gibi Katolik nüfusa sahip olan bölgelerde böylesi yoğun bir örgütlenmeye sahip değildi. Bu konuda Mitchell'in, az önce referans verilen makalesinin yanı sıra bkz: Donald Ginter, "The Loyalist Association Movement of 1792-1793 and British Public Opinion", *The Historical Journal*, 9, 1966, s. 179-190 ve Eugene Charlton Black, *The Association: British Extra Parliamentary Political Organization, 1769-1793*, Cambridge Mass., 1963. Mitchell ile neredeyse aynı kaynaklar üzerinde çalışan Black, çalışmalarını iki sene sonra yayımlanmış olmasına rağmen Mitchell'e hiçbir gönderme yapmamaktadır.
- 24 Derneklerin kuruluş bildirilerinde "reform ve eşitlik" doktrinine karşı mücadelenin altı özellikle çizilmektedir. Deklarasyon için bkz: Mitchell, a.g.m, s. 61.
- 25 Farklı sesleri barındıran derneklerin üye yapısı hakkında bkz: Ginter, a.g.m, s. 185 vd.
- 26 Derneklerin üyelerini, çalışanlarına ve hizmetkarlarına "medenî hükümetin adâlet duygusunu, itaatı, güzel ahlâk ve düzeni aşılamakta" görevlendirmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır. Mitchell, a.g.m, s. 66-67.
- 27 İhtilal karşıtı el ilanı ve broşürlerden geniş alıntılar da içeren bir çalışma için bkz: Robert Hole, "British Counter-Revolutionary Popular Propaganda in the 1790's", (Ed: C. Jones), *Britain and Revolutionary France: Conflict, Subversion and Propaganda*, Exeter, 1983.
- 28 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Londra, 1790.
- 29 Mitchell, a.g.m, s. 74.
- 30 Thomas Hobbes'un 1651 senesinde yayımlanan *Leviathan* isimli kitabındaki perspektife referans veren el ilanları konusunda bkz: Hole, a.g.m, s. 57.
- 31 Hitap edilen kitlenin seviyesine uygun olarak el ilanlarına mücerret fikir ve kavramlardan ziyade hissiyatın hakim olduğu görülür. Muhalefetin yoğunlaştığı noktalardaki tartışmalar ise tamamıyla düz mantık ve matematiksel kesinlik çerçevesinde yapılmaktadır. El ilanlarından birisinde yer verilen bir tartışma burada zikre değer. İhtilal karşıtı muhalife göre ülkenin tüm gelirinin, eşit bir şekilde ahalîye dağıtılması durumunda belki tüm insanlar belirli bir zenginliğe sahip olacaktı, fakat esasen hiç kimse çok zengin olamayacaktı. Lüks tüketime yönelik endüstrinin çökerek pek çok kişinin işsiz kalması bir tarafta, herkesin centilmen olarak yaşadığı bir ülkede çift sürerek, mısır ayıklayacak, ekmek yapacak kimse kalmayacaktı. Üstelik zenginlerin inayetiyle yapılan yardımlar, işletilen vakıflar, açık tutulan okullar da ortadan kalkacaktı. Temsil adaleti konusunda da durum farklı değildi.
- Nitekim seçme ve seçilme hakkının herkese verildiği bir ülkede iktidara, "kaybedecek hiçbir şeyi bulunmayan dar kalarlar" gelecek, "milletin rahatı için çalışan zenginler" saf dışı kalacaktı. Bunların yanı sıra el ilanlarında anlatılan hikâyelerde yer verilen karakterlerin isimleri de dikkat çekicidir. Mesela *biçe* İngilizleri temsil eden David Trusty ya da Thomas Steady gibi karakterler isimleriyle müsemma daima doğruyu söylerlerken, buna karşın Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine sebep olan havariyle aynı ismi taşıyan Judas Macerpent, âdeta bir İskoç yılan gibi, İngilizlerin aklını karıştırmaktaydı. Bu ve benzeri el ilanları için az önce zikredilen Hole'un çalışmasına bakılabilir.
- 32 Fransa'nın ülke dışındaki devrimcilere bakışını, Kardeşlik Kararnamesi bir kenara, devrimci bir idealizmden ziyade pragmatizm şekillendirmekteydi. Fransız ısıtılaratı, dışarıda Paris açısından kolayca harcanabilir kişi ve grupları kullanıp, başarı şansı yüksek olan devrimcilere destek veriyordu. Nitekim İngiliz radikallere, 1798'deki İrlanda İsyanı'na maddi destek verene kadar, hiçbir yardımda bulunmayan Fransa, Londra'ya ilk ajanını savaş başladıktan sonra gönderecekti. Paris'te okuyan İrlandalı bir öğrenci olan söz konusu ajanın görevi sadece bilgi toplamaktı. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Marianne Elliott, "French Subversion in Britain in French Revolution", (Ed: C. Jones), *Britain and Revolutionary France: Conflict, Subversion and Propaganda*, Exeter, 1983, s. 40-52.
- 33 Thompson, a.g.e, s. 171 vd. ve Emsley, a.g.m, s. 68.
- 34 Emsley, a.g.m, s. 85.
- 35 Avusturya'nın Fransız İhtilali'ne verdiği tepki konusunda genel olarak bkz: Kari A. Roeder, *Baron Thugut and Austria's Response to the French Revolution*, New Jersey, 1987.
- 36 Ernst Wangermann, *From Joseph II to the Jacobin Trials. Government Policy and Public Opinion in the Habsburg Dominions in the Period of the French Revolution*, Oxford, 1969, s. 137.
- 37 Maria Theresia ve II. Joseph'in izlediği merkezîci siyaset konusunda bkz: H. M. Scott, "Reform in the Habsburg Monarchy, 1740-1790", (Ed.) H. M. Scott, *Enlightened Absolutism, Reform And Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*, Michigan, 1990, s. 145-187.
- 38 XVIII. yüzyıl sonunda Avusturya'nın mali durumu konusunda bkz: Adolff Beer, *Die Finanzen Oesterreichs im XIX. Jahrhundert*, Viyana, 1973, s. 5 vd. ve Herman Freudenberger, *Lost Momentum: Austrian Economic Development, 1750-1830*, Viyana, 2003.
- 39 Aydınlikçı mutlakîyet konusunda bkz: Fritz Hartung, "Der aufgeklärte Absolutismus", *Historische Zeitschrift*, 180, 1955, s. 15-42.
- 40 Hofburg'daki birbirine rakip iki grup/parti konusunda bkz: Ignaz Beidtel, *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 1740-1848*, c. II, (Yay: Alfons Huber), Frankfurt am Main, 1968, s. 4 vd.
- 41 Paul Bernard, *Jesuits and Jacobins. Enlightenment and Enlightened Despotism in Austria*, Urbana, 1971, s. 156.
- 42 Walter Langsam, "Emperor Francis II and The Austrian 'Jacobins', 1792-1796", *American Historical Review*, 1, 1945, s. 473.
- 43 Robert Spaethling, "Folklore and Enlightenment in the Libretto of Mozart's Magic Flute", *Eighteenth-Century Studies*, 9, 1975, s. 45-68.
- 44 Bernard, a.g.e, s. 160-161.
- 45 Bernard, a.g.e, s. 163.
- 46 Langsam, a.g.m, s. 472.
- 47 Çoğu basılı olmayan el ilanları, genellikle Paine'nin *İnsan Hakları* kitabının Fransızca çevirilerinden oluşmaktaydı. Wangermann, a.g.e, s. 139.
- 48 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Paul Bernard, *From the Enlightenment to the Police State. The Public Life of Johann Anton Pergen*, Chicago, 1991, s. 180 vd.
- 49 Nitekim Hofburg, Toplum Sözleşmesi'nin Macarcaya erken tercüme edilmesinden oldukça şikâyetçiydi. Wangermann, a.g.e, s. 142.
- 50 Muhalliflerin, polisin hayal dünyasının bir ürünü olduğunu dile getirdiği söylentiler için bkz: Bernard, *Jesuits and Jacobins*, s. 164-165 ve Langsam, a.g.m, s. 475.
- 51 Langsam, a.g.m, s. 475.
- 52 Wangermann, a.g.e, s. 138 ve Roeder, a.g.e, s. 216.
- 53 Langsam, a.g.m, s. 485.
- 54 Albrecht Reithmüller, "Joseph Haydn und das Deutschlandlied", *Archiv für Musikwissenschaft*, 44, 1987, s. 251. Mozart'ın gelişiminde Haydn'in oynadığı önemli rol için ayrıca bkz: Norbert Elias, *Mozart, Bir Dâhinin Sosyolojisi Üzerine*, İstanbul, 2000, s. 105 ve 178.
- 55 Langsam, a.g.m, s. 489-490.
- 56 Ernst Wangermann, İngiltere'de aynı dönemde *Habeas Corpus*'un askıya alınmasının Hofburg yönetimine örnek teşkil ettiği görüşündedir. Wangermann, a.g.e, s. 152.
- 57 II. Joseph ve II. Leopold'e uzun süre hizmet etmiş olan Anton von Kaunitz'in uşağının Jakobenlikle suçlanarak tutuklanması konusunda bkz: Bernard, *Jesuits and Jacobins*, s. 161.
- 58 Komplocu olarak tutuklananların aynı zamanda Mason localarında önemli mevkiler işgal ettikleri yeri gelmişken vurgulanmalıdır. Bu bağlamda 1773'te kaldırılan Cizvit Tarikatı üyelerinin halen devlet teşkilatı içerisinde önemli mevkilerde bulunmaları, yapılan tutuklamaların bu iki grup arasındaki bir hesaplaşma olabileceğini aklı getirmektedir. Bu konuda bkz: Langsam, a.g.m, s. 478 karşılaştır. Bernard, *Jesuits and Jacobins*, s. 52-53.
- 59 Langsam, a.g.m, s. 478 ve Thompson, a.g.e, s. 750.
- 60 II. Joseph'in kiliseye yönelik siyaseti konusunda bkz: P. G. M. Dickson, "Joseph II's Reshaping of the Austrian Church", *The Historical Journal*, 36, 1993, s. 89-114.
- 61 Martinovics'le ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Wangermann, a.g.e, s. 20-21 ve 87-90.
- 62 Yargılamalar esnasında alışılmadık sıklıkta günah çıkartmak için kiliseye giden II. Franz, Macaristan mülkünü idare eden kardeşine yardımlarını sunmaları söylemektedir: "Şeytani pâiller tarafından tasarruflanan âşiddeî hüleriyle mücadele etmek ve uygun cezalar verilebilmesini sağlamak için bazı [şeytani?] materyallerin [delil gösterebilmek amacıyla] özel baskılarını yaptırmak yararlı olabilir. ... Tanrı dan dilerim ki, bu ilk ve son kez olur ve bir kez daha bu tür utanç verici buluşlar yapmak zorunda kalmayız...". Langsam, a.g.m, s. 480-481.
- 63 Azmi Efendi'nin raporları için bkz: Sema Arıkan, *III. Selim'in Sirkatı Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*, Ankara, 1993, s. 27-28. Râtib Efendi için ayrıca bkz: Yeşil, a.g.e, s. 164 vd.
- 64 Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, 8, 1999, s. 30.
- 65 Atif Efendi'nin lâiyhası için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT) 16130. Bu konuda ayrıca bkz: Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Journal of World History*, 1, 1953, s. 119-120.
- 66 Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanma Hükümdarı", Ed: S. Kenan, *Nizâm-ı Kadimden. Nizâm-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 27-57.
- 67 Bu konuda bkz: Yeşil, a.g.e. ve Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgêa D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, XXXIV, 1984: 247-314.
- 68 The National Archive (NA) Foreign Office Papers (FO) 78/14:242 vd.
- 69 1794 senesinde Pera'da Avusturyalı bir arabacı ile Fransız Jakoben arasında çıkan bir kavga'nın ardından Jakoben grubun Avusturya elçiliği önünde yaptığı protesto gösterisi için bkz: NA (FO 78/15:192 vd.)
- 70 24 Eylül 1793'de Rus sefâreti görevlileri ve Fransız

- Jakobenler arasında çıkan bir kavgadan sonra Osmanlı makamlarının sorunun çözümünden kapitülasyonlara sığınarak kaçınması bu konudaki en iyi örneklerden birisidir. Bu konuda bkz. F. Clement-Simon, "La Révolution et Le Grand Turc, 1792-1796", *Revue de Paris*, I, 1907, s. 438-439.
- 71 NA (FO 78/1412) ve Léonce Pingaud, Choiseul Gouffier, *La France en Orient sous Louis XVI.*, Paris, 1887, s. 249-251.
- 72 Onnik Jamgocyan, "La Révolution française vue et vue de Constantinople (1789-1795)", *Annales historiques de la Révolution française*, 282, 1990, s. 462.
- 73 Pingaud, a.g.e. s. 254-255.
- 74 1793 senesinde Osmanlı başkentine özgürlük ağacının dikilmesini kutlamak üzere yapılan bir başka toplantıya, İstanbul'daki İngiliz manifiatöründe çalışan İngiliz işçilerin yanı sıra Fransız herberler, açıklar ve miçolar katılmıştı. Ancak davete zengin ya da aristokrat Fransızların icabet etmemesi zikre değer bir ayrıntıdır. Bu konuda bkz. NA (FO 78/1413).
- 75 İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, 1999, s. 114. İdamı Bâb-ı Âli'nin gösterdiği tepki için ayrıca bkz. Lewis, a.g.m. s. 123.
- 76 Soysal, a.g.e. s. 114.
- 77 5 Mayıs 1789'da yayımlanmaya başlanan ve 1796'dan itibaren Fransa hükümetinin resmi yayın organı haline gelen *Le Moniteur* gazetesi ve gazetesinin Osmanlı yönetimine bakışı konusunda bkz. Taner Timur, "Moniteur Universel, III. Selim ve İhtilal Fransası", *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, 1996, s. 101-118.
- 78 Jamgocyan, a.g.m. s. 464.
- 79 Fouché ve Talleyrand'ın sınıf arkadaşları olan Hénin, Paris'de önemli bağlantılara sahipti. Jamgocyan, a.g.e. s. 468.
- 80 Orneğin Fransa'nın İstanbul'daki on iki büyük tüccardan birisi olan Florenville "baldirçıplak" sans-culottes olarak biliniyordu. Jamgocyan, a.g.m. s. 467.
- 81 Hénin'in, yeni elçiyi aynı anda ilimli (*moderantism*) olmakla ve Jakobenlikle suçladığı mektupları ve ithamları araştırmak üzere Paris'ten İstanbul'a gönderilen üç müfettiş için bkz. Clement-Simon, a.g.m. s. 437 ve 443.
- 82 Clement Simon, a.g.m. s. 439-440.
- 83 Clement Simon, a.g.m. s. 437.
- 84 Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III*, Cambridge Mass., 1971, s. 195.
- 85 Clement Simon, a.g.m. s. 445.
- 86 XVI. Louis'nin idamının İstanbul'daki "barbarlar" tarafından "büyük bir medeni ziyafetle kutlanması" konusunda bkz. NA (FO 78/1516).
- 87 Devrimci Fransa'nın Bâb-ı Âli tarafından tanınması konusunda genel olarak bkz. Soysal, a.g.e. s. 134 vd.
- 88 NA (FO 78/1780 vd.).
- 89 Yeşil, a.g.e. s. 390 vd.
- 90 Fransız elçilik matbaasının kuruluşu ve Lafitte Clavé ile Truguet'in askeri konularda kaleme aldıkları kitapların basılması konusunda bkz. Franz Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, (Çev. N. Kuran Burçoğlu ve M. Kiel), İstanbul, 2004, s. 49-50; Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği, 1839-1931*, İstanbul, 1931, s. 10 vd.; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane (1776-1826)*, İstanbul, 1995, s. 125 ve Gerald Duverrier, "İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary de Breves ile İbrahim Müteferrika", (Çev. T. Araroglu), *Belleten*, 215, 1992, s. 302.
- 91 Söz konusu gazete İngiliz elçiliği tarafından da yakından takip edilmekte ve çeşitli nüshaları İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmekteydi. Gazete de Levant'taki Fransız konsüller için kaleme alınan elçilik sirkülerleri, Fransız ordu komutanlarının kaleme aldığı bildiriler, Fransa'nın imzaladığı antlaşmaların metinleri, Paris'teki darbe girişimlerine dair elçinin siyasi aidiyetiyle bağlantılı olarak müspet ya da menfi yorumlar ve Avrupa gazetelerinden yorumlu tercümeler yayımlanmaktaydı. Gazete nüshaları için bkz. NA (FO 78/1834 vd.) ve Saadet Öner, "İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfuz İ. M. D'Ohsson Evrakı, Tasnif ve Tahlihi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1999, s. 199 vd., 290 vd. ve 323 vd. Gazetesinin yayımı ve içeriği konusunda ayrıca bkz. Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, Ankara, Tarihiz, s. 56; G. Groc-I. Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 à nos jours, Histoire et Catalogue*, İstanbul, 1985, s. 6 ve 77; Richard Clogg, "A Further Note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-1797)", *Belleten*, 155, 1975 ve L. Lagarde, "Note sur les Journaux Français de Constantinople à l'Époque révolutionnaire", *Journal Asiatique*, 236, 1948.
- 92 Haus- Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Türkiye 11/103.
- 93 Daha çok ekonomi ve maliye konularında haberler yayımlayan *Mercur* *Oriental* için bkz. NA (FO 78/18-139 vd.); HHStA Türkiye 11/7 (12 ve 21 Haziran 1797 tarihli elçilik raporları) ve Groc-Çağlar, a.g.e. s. 135.
- 94 Fatih Yeşil, "Looking at the French Revolution through Ottoman Eyes: Ebubekir Râti Efendi's Observations", *Bulletin of SOAS*, 70, 2007, s. 301 vd.
- 95 Shaw, a.g.e. s. 196.
- 96 Fransız elçiliğinde bulunan tabloların ve krala ait bir tahtın yakılması konusunda bkz. Jamgocyan, a.g.m. s. 468.
- 97 Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gün, Rusya tarafından işgal edilecek Müslümanlardan cizye toplanmaya başlanacağına dair söylentiler, İstanbul'da ve İmparatorluk genelinde kulaktan kulağa yayılmaktaydı. Bu konuda bkz. Yeşil, *Aydınlanma Çağında...*, s. 187 vd. ve 404 vd.
- 98 İhtilal den önce de Fransa'nın Osmanlı politikasında önemli bir rol oynayan askeri ilişkiler konusunda bkz. Pingaud, a.g.e. s. 95 vd.
- 99 Desvorchés'un bu perspektifi dile getirdiği bir takrir için bkz. BOA (HAT 8537).
- 100 İş için İngiltere'ye başvuran çok sayıda mutlakiyet taraftarı göçmen subaylardan bir kısmı Londra'dan, İstanbul'daki İngiltere elçiliğine gönderilmekteydi. İngiltere elçisinin, Bâb-ı Âli ile göçmen askeri uzmanlar arasındaki aracılık yapması konusunda bkz. Shaw, a.g.e. s. 197. Bunun yanı sıra daha önce Bâb-ı Âli'ye hizmet etiketini sonra işsiz kalan "kral taraftarları" Fransız temsilcilerinde tercüman ya da başka sıfatlarla istihdam edilmekteydiler. Ancak bu dönemde bulundukları hâllerde kendilerini güvende hissetmeyen kral taraftarı uzmanlar, İstanbul'a akın etmişlerdi. Bu konuda bkz. BOA (HAT 10447).
- 101 Koalisyon güçlerinin İstanbul elçileri tarafından da sık sık protesto edilmesine rağmen 28 Ekim 1796 tarihiyle İstanbul'da yayımlanan Fransız gazetesi *Charlgrin*'in beyaz kokart ve kraliçenin diğer tüm işaretlerini taşımayan men edildiğini sayfalarına taşıyordu. Bu konuda bkz. Öner, a.g.e. s. 290 ve NA (FO 78/14: 151-152). Nisan 1793'te Avusturya, Prusya ve İngiltere elçilerinin, özgürlük ağacının sökülmesi ve üç renkli kokart taşınmasının yasaklanması konusunda Bâb-ı Âli'ye verdiği nota için bkz. I. de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, c. II, Paris, 1865, s. 206.
- 102 Bernard Lewis, *Muslim Discovery of Europe*, Londra, 1982, s. 52.
- 103 İstanbul'daki Amerikalı Jakobenlerden en kayda değer, Fransız elçiliğinde yapılan tören ve kutlamaları kaçırmadığı anlaşılan Thornton Humphreys'dir. Humphreys tarafından kaleme alınarak Fransız elçilik matbaasında basılan propaganda bildirisi için bkz. NA (FO 78/14: 13 ve 109 vd.) İstanbul'daki İngiliz ve Amerikalı Jakobenlerden de, tipki Fransızlar gibi bu dönemde birkaç fraksiyona bölündüğü yeri gelmişken belirtilmelidir. Bu konuda ayrıca bkz. NA (FO 78/1516).
- 104 Yeşil, *Aydınlanma Çağında...*, s. 410 vd.
- 105 Söz konusu bildiriler için bkz. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. VI, İstanbul, 1309, s. 402-406.
- Bu konuda ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul, 1938, s. 41, 74-75, 81 ve Enes Kabakçı, "Napoléon Bonaparte'in Mısır Seferi, 1798-1801", (Ed. S. Kenan), *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 344-345.
- 106 İşgal esnasında Mısır'da yayımlanan Fransız gazeteleri konusunda bkz. Charles Wendell, *The Evolution of the Egyptian National Image: From Its Origins to Ahmad Lutfi al-Sayyid*, Berkeley, 1972, s. 143 ve Groc-Çağlar, a.g.e. s. 245. Bâb-ı Âli'nin "havâdis-i rûzmerreyi hâvi Mısır câmibinde tab' idirilen gazete"leri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. BOA (HAT 12584/A).
- 107 Bu konuda bkz. BOA (HAT 12584/B).
- 108 Söz konusu Arapça propaganda broşürleri/nasihat varakaları Eylül 1798'den önce Mısır'a gönderilmişti. Bu konuda bkz. Kahraman Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilaline Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması", (Ed. S. Kenan), *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 270.
- 109 Fetva konusunda bkz. Karal, a.g.e. s. 79.
- 110 Broşür için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) (E. 9036/1 ve 2).
- 111 Broşür için bkz. TSMA (E 12095) Söz konusu propaganda bildirisi, Prol. Dr. Kemal Beydilli tarafından yayımlanmıştır. Kemal Beydilli, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, İstanbul, 1997, s. 33-34.
- 112 Mısır saldırısının uluslararası hukukun tamamıyla ayaklar altına alınması anlamını taşıdığına dair Bâb-ı Âli'nin yaptığı diplomatik girişimler için ayrıca bkz. Kahraman Şakul, "An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Washington, Georgetown University, 2009, 78 vd.
- 113 Fransız askerlere, silah bırakmaları çağırısının yapıldığı bildirisi için bkz. Beydilli, a.g.e. s. 35.
- 114 Örnek bir olay için bkz. BOA (Cevdet Zahtıye 1669).
- 115 Buyruğu metni için bkz. BOA (Cevdet Askeriye 986).
- 116 Söz konusu operasyonlar konusunda Kahraman Şakul'un "unutulan mâzî'yi hatırlatan iki çalışması için bkz. Kahraman Şakul, "Ottoman Attempts to Control the Adriatic Frontier in the Napoleonic Wars", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A. C. S. Peacock), Oxford, 2009, s. 253-270 ve Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilaline Karşı..."
- 117 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. BOA (HAT 13897).
- 118 *Merhum Sultan Selim Han-ı Salis in Zamanında Tanzim Olunan Kavânin*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, No. Y/534, vr. 55a.
- 119 Ahmed Cevad, *Tâhî-i Asker-i Osmani*, c.II, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, IY 4178, s. 31.
- 120 Ahmed Cevdet, a.g.e. c. VII, s. 49.
- 121 Ahmed Cevdet, a.g.e. c. VI, s. 333 vd.
- 122 Fatih Yeşil, "Nizâm-ı Cedid'den Yeniceriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunun Değişim, 1793-1826", (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009, s. 58 vd.
- 123 Atanma süreci için bkz. Henri Deherain, *La Vie de Pierre Ruşin. Orientaliste et Diplomate, 1742-1824*, c.II, Paris, 1930, s. 7 vd.
- 124 Beydilli, *Mühendishane...*, s. 126.
- 125 Bu konuda bkz. George M. Haddad, "A Napoleonic Arabic Fragment of Anti-Russian Propaganda in the Ottoman Empire", *The Muslim World*, 71, 1981, s. 99-103.
- 126 "el-Müezzinü'l-Osmânî ilâ İhvânihî'l-Mu'minin" (Osmanlı Müezzin'den Mümin Kardeşlerine) başlıklı propaganda bildirisinin, Arapça tercümesinden yapılmış İngilizce özet bir çevirisi için George Haddad'ın az önce referans verilen makalesine bakılabilir. Risalein Türkçe tercümesi için ayrıca bkz. Âsim Efendi, *Tarih-i Âsim*, c.I, İstanbul, 1293, s. 312-317.

AYDINLANMA ÇAĞINDA BİR OSMANLI KÂTİBİ EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ

(1750-1799)

FATİH YEŞİL

ISBN 978-975-333-260-6
514 sayfa, 35 TL, Mart 2011

Bu bir *kâtibî*n hikâyesi. Uzun yıllar Bâb-ı Âli bürolarında çalıştıktan sonra Viyana elçiliği yapan ve kariyerinin zirvesindeyken alaşağı edilen bir *beyefendî*nin...

Osmanlı tarihinin en karmaşık dönemlerinden birisinde, kendisini *devletini yeniden inşa etmeye* adanmış bir *Osmanlının*...

Râtîb Efendî'nin yazdığı her cümle, Osmanlı ıslahat girişimlerinin zihnî boyutu bağlamında çok önemli ipuçları sunuyor. Bu sebeple Râtîb Efendî'nin lâyihası, sefâretnâmesi ve takrirleri çok farklı perspektiflerden okunması gereken bir hazine niteliğinde.

Ebubekir Râtîb Efendî, sadece yazıları bağlamında değil, aynı zamanda Bâb-ı Âli kariyeri açısından da incelenmeye değer bir Osmanlı kâtibi. Sefâretnâmesinin ve lâyihasının zihnî arka planının ortaya konulmasında merkezî bir yere sahip olan böylesi bir araştırmancının sonuçlarını, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren tartışmasız bir şekilde devlet idaresine damgasını vuran Osmanlı Kalemîyesi mensuplarının zihnindeki temel meseleler ve onların kariyerlerinin gelişimi hakkında da okura önemli ipuçları sağlayacaktır.

BİR DEVRİMCİNİN EVRİMİ

MUSTAFA DURAK

ZELİHA ETÖZ - M. TAYLAN ESİN

Bu kısa yazıda da, Mustafa Durak (Durak) ve bir ölçüde Dr. Reşid'in (Reşid), 1905 ile 1915 arasında geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün bazı değişkenleri üzerinde durulacaktır. Durak ve Reşid'in ortak yönü, 1908 sonrası İT saflarına geçerek, devletin çeşitli kademelerinde görev almaları, imparatorluğun çözülüşünü sürgünden değil içeriden izlemeleri, hatta izleme fırsatı bulamadan pratiğin dayattığı "çözüm"ler bulmak zorunda kalmalarıdır.

Mustafa Durak.
Milli
Mücadele'ye
Sadakat ve
Mustafa
Durak Sakarya
kitabından
alınmıştır.

İttihad ve Terakki (İT) kadrolarının temel hareket saiklerinin ne olduğu, bunların hangi tarihlerde oluşmaya başladığı ve zaman içinde nasıl dönüştüğü önemli çalışmalara konu olmuştur. Hanioglu 1902 kongresine kadarki dönemde İT'nin dünya görüşünü proto-milliyetçilik kavramıyla niteler, sonrasında ise "realpolitik"e

bağlı olarak anlam ve göreceli ağırlıkları sürekli kayan, Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılıktan müteşekkil bir "Weltanschauung"dan bahsederken, Zürcher de İT ideolojisinin tek başına Türkçü, İslamcı veya Osmanlıcı sayılamayacağını, ancak "özel bir Osmanlı Müslüman milliyetçiliği terki" olduğunu yazar.¹

Dünya görüşü veya ideoloji gibi topyekünleştirmeler yerine, örneğin Kieser, benzer saiklerin gelişimini, kendilerini koşullayan çevre içinde, dış koşulların bir belirlenimi olarak inceler: Çoğu tıp, fen bilimleri ve hukuk öğrencisi olan Batı İsviçre'deki 300 kişilik Osmanlı diasporası, tecrit oldukları ortamda, 1911-13 yıllarında, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu" gibi bir meseleden kendilerine vazife çıkararak, "Türk düşünce mirasını yayacak kültürel milli bir hareket" platformu ve İT'nin "kültür şubesi"ni oluşturmuşlardır.²

ERZURUM

II. Meşrutiyet öncesinde, yüklü, haksız ve mahrecine sarf edilmeyen vergiler, zorba/çıkarıcı valiler, vs. gibi yönetim sorunları yüzünden, imparatorluğun birçok yeri gibi, Erzurum da karışmıştı. Hem varlıklılar/şehrin ileri gelenleri hem de yoksullar bu

durumdan zarar görüyordu. Mağduriyetin birikmesiyle, örgütlenmeler ve tepkiler baş gösterdi. İlk talep, valinin görevden alınmasıydı. Esnaf, müftü ve askerler isyancıların yanındaydı. Göreve yeni gelen Vali Ata Bey, maaşlarını ödemek suretiyle memur ve askerleri yanına çekti ve asilerin elebaşılarını yakalamak üzere bir tahkikat yaptırdı.³

"Mart'ta ...olayların sorumluların bulunması için[kurulan] araştırma komisyonu...topladığı bilgileri Eylül ayında Vali'ye sundu. ...yirmi kişilik listede Erzurum Müftüsü, önde gelen tüccar ve avukatlar ve İttihad ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısı bulunan, yasadışı 'Can Veren' devrimci örgütünün lideri Durak Bey'in⁴ de isimleri bulunuyordu."⁵

Vali eski vergi rejimini sürdürmek isteyince, 1906 Şubat'ında başlamış olan olaylar, sonbaharda yeniden alevlendi. Hristiyan ve Müslümanların birlikte katıldığı direniş ve protestolar sonunda, tutuklama ve cezalar ile yeni bir şiddet sarmalı meydana geldi.⁶

1907 yılında devrimci örgütlenme ve propaganda faaliyetleri ile cemaatler arası dayanışma kentte üst seviyeye çıkmıştı. Ata Bey'in yerine

atanan üçüncü vali de ayrıldıktan sonra, "hükümet vergileri kaldırarak halkı yanına çekmeyi, en azından komitacılarından koparmayı başardı."⁷ Ancak şiddet devam etti ve o seneki buğday sıkıntısından yararlanmak istediği düşünülen Müslüman ve Ermeni tüccarlar, "ihtilal komitesi" tarafından infaz edilmeye başladı.⁸

Halkın desteğini kaybeden ihtilalciler askeri bir isyan hareketine teşebbüs ettiler ve kentte olaylar başladı. İtibaren gelen dördüncü vali döneminde, 1907 Kasım'ında, dört kişi idam,⁹ aralarında Durak da olmak üzere 23 kişi hapis ve müebbet kalebentlikle cezalandırıldı. Bu, "... Kastamonu olaylarından sonra en önemli ayaklanma" idi¹⁰ ve "... hükümeti günlerce meşgul etmişti."¹¹ Aslında hükümet korkmakta haklıydı;

Osmani kurucuları arasında yer alan Reşid de, II. Meşrutiyet'ten önce, bir Sabahaddin sempatisi idi:

"[Meşrutiyet]le [bir] istibdat yıkılmış, fakat yerine bir yenisi kurulmuştu. Bu şartlar dahilinde 'İttihad ve Terakki' Cemiyeti ile umumi şekilde uyuşma imkânı bulunamayacağı anlaşıldığından 'Teşebbüs-i Şahsi' tarafından ve öteden beri Sabahaddin Bey grubu ile alakadar bulunanlardan bazıları doğrudan doğruya 'İttihad ve Terakki'ye mal olmuşlar ve kendilerine verilen vazifeleri kabul etmişlerdir. ... Doktor Reşid Bey de aynı şekilde cephe değiştirenlerdendir."¹²

Hüseyin Tosun'un Erzurum'a gelmesi ve cemiyetin şubesini kurarak hareketi örgütlemesi de, Sabahaddin'in izniyle olmuştur.¹⁶ "Cemiyetin faal

netimlerin seçimlerle oluşturulması ve sancak ve eyaletlerde kararlara katılmasıdır."²¹ Bahaeddin Şakir gibi Tİ üyeleri ise, Girit ve Doğu Rumeli gibi örnekleri hatırlar. Onlara göre, adem-i merkezîyetçilik Avrupa ve Ermenilerin projesidir.²² Jön Türklerin ortak programını, Sabahaddin, "Teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkezîyet" olarak adlandırmak isteyince Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım telaşlanır.²³ 1908 Eylül'ünde Hüseyin Cahid [Tanin]de 'bugün hayat-ı siyasiye için henüz devr-i kemale girmemiş olan vilayet-i baidemiz geniş bir adem-i merkezîyet usulünde idare edilmek istenir de oralarda bir nevi muhtariyet-i idare tesis olunursa ... neticesi 'kanunsuzluk' demek olacaktır." diye yazar.²⁴ "Prens'in adem-i merkezîyet ilkesi İttihadcılarının programıyla taban tabana zıttı."²⁵

Muhtemelen Taşnak sayesinde bir Rus pasaportu edinen Tosun, Erzurum'daki faaliyetlerine, Rus malları da satan bir perakendeci kisvesi altında başlar. Daha sonra, yine örgütün yardımı ile, Rus konsolosunun kuryesi olur. Rus kaynaklarına göre, bu, Ermeni örgütleri ile Sabahaddin Bey'in cemiyeti arasındaki işbirliğinin açık bir göstergesidir.

zira Jön Türkler burada başlayacak bir hareket "neticesinde, Sultan II. Abdülhamid ve yönetimi devirerek ülkeye meşruti bir yönetim getirmeyi planlıyorlardı."¹²

Olayın, bu yazının amaçları açısından önemli olan noktaları şunlardır:

1. Erzurum olaylarının örgütleyicisi sayılan Hüseyin Tosun, Reşid'in kardeşidir. Aslen yüzbaşı olan Hüseyin Tosun, II. Meşrutiyet'ten önce Terakki ve İttihad'ın (Tİ) Trablus'daki şubesinde görev almış, sonra Avrupa'ya kaçmıştı. Abdullah Cevdet'in İsviçre'den çıkarılmasından sonra *İttihad*'ı yayınlamaya devam eden gruba katılmıştı.¹³

2. Hüseyin Tosun, Erzurum olaylarının başlamasından önce, Prens Sabahaddin'le benzer fikirlerin etkisi altındadır.¹⁴ Kuran'a göre, İttihad-i

üyeleri arasında Durak da bulunmaktaydı.¹⁷

Kansu'nun iddiasının aksine, Hani-oğlu, Tİ'nin "Can Veren" komitesi ile hiçbir bağı ve hatta Erzurum'da olan bitenden bile haberinin olmadığını yazar.¹⁸ Aslında, Tİ, o zamana kadar daha çok Balkanlar ve özellikle Makedonya'da etkili iken, "Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nin eylem alanı daha ziyade Anadolu idi."¹⁹ Sabahaddin Erzurum'daki olayları bir yazısında üstlenir.²⁰

Özellikle ortak cephe kurmak üzere Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet (TŞAM) ile Tİ arasında iletişim olmasına rağmen, birkaç noktadan aralarında ciddi farklar vardır.

i. Sabahaddin'in programının en önemli parçalarından biri, yerel yö-

ii. Tİ, von der Goltz'ın "millet-i mü-selleha" doktrinini ayrılıkçı hareketlere karşı bir garanti olduğunu düşünür ve sonraki paramiliter örgütlenme uygulamasıyla bunu hayata geçirirken, Sabahaddin, silahlı güçlere Tİ tarafından biçilen koruyucu rolün, "Osmanlı toplumunun sosyal araz"ına işaret ettiğini söyler.¹⁶

iii. Başlarda, Tİ, "bilimsel" bir retorik kullanımıyla doktriner bir parti olma iddiasında iken, zamanla bundan vazgeçer, çok parçalı, çok yüzlü ve konjonktüre bağımlı taktiklerden oluşan, bir "realpolitik" gütmeye başlar. Hatta Bahaeddin Şakir, 1908 Devrimi'nden önce, Sabahaddin'in kuramsal yaklaşımını, "realpolitik" in ihmali olarak yorumlar.²⁷

Dolayısıyla, Meşrutiyet'ten önce, Tİ'nin fikir ve uygulamalarıyla taban tabana ters bir siyasi cemiyetin ve

programın taraftarı hatta militanı olan Reşid, Hüseyin Tosun ve Durak, Meşrutiyet'ten sonra İT kadrolarında yer alırlar. Reşid mülki idarecilikte yükselirken, Hüseyin Tosun 1912 ve 1914'de milletvekili olur;⁴⁸ Durak ise polis okulundan sonra emniyet kadroları -ve belki de Teşkilat-ı Mahsusa- içinde önemli görevlere gelir.

3. Erzurum hareketi, 1908 öncesinin genel havasına uygun olarak, cema-

Dr. Reşid Bey.

Dr. Mehmed Reşid Şahingiray, Hayatı ve Hatıraları, Hz. Nejdî Bilgi, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.

atler arası bir dayanışma ruhundan besleniyordu. Hareketin hazırlık aşamalarında, 1905 yılında, TŞAM ve Taşnak(sutyun) örgütleri görüşmeye başlamıştı. Doğu Anadolu her iki cemiyetin de faaliyet alanına giriyordu. 1906'da Doğu Anadolu'da Taşnak-Kürt ittifakı gerçekleşmeyince, TŞAM ve Taşnak işbirliği için gizli bir anlaşma yapar. İyi niyet jesti olarak, Taşnak, TŞAM'ın bir üyesini Doğu Anadolu'ya gizlice sokar. Muhtemelen Taşnak sayesinde bir Rus pasaportu edinen Tosun, Erzurum'daki faaliyetlerine, Rus malları da satan bir perakendeci kisvesi altında başlar. Daha sonra, yine örgütün yardımı ile, Rus konsolosunun kuryesi

olur. Rus kaynaklarına göre, bu, Ermeni örgütleri ile Sabahaddin Bey'in cemiyeti arasındaki işbirliğinin açık bir göstergesidir.⁴⁹

Taşnak ve TŞAM arasındaki işbirliği, ayaklanma sırasında, iki cemaat arasındaki dayanışmaya dönüşür. Hıristiyan ve Müslümanlar beraber hareket etmeye ve ihtilalcilerin talepleri, bedel-i askeriye vergisi ve Hamidiye Alayları gibi Ermenilerin en çok başını ağrıtan sorunları da içerecek şekilde dile getirilmeye başlar. Bunun sonucunda, örneğin, vergilerin ödenmesini isteyen Ermeni murahhasa, başta ermeni cemaati tepki gösterir ve belki de bunun sonucu olarak, Vali Ata Bey zamanında, Erzurum köylerindeki ermeniler İslam'a toplu ihtida etmek ister.⁵⁰ Erzurum savcısından Adliye Nazırı'na Canveren ile ilgili gönderilen notta: "... ermenilerin ba rıza iane-i nakdiye-de bulundukları anlaşılmasına nazaran bu cemiyet de bazı resmin afv-ı istidasında bulunmak üzere ahaliyi işgal ederek ermeni mefsedetini [fesatlık] tervic [destekleme] himmetinde teşkil bulunduğu veya ermenilerle diğer maksad takib eyledikleri..." bildirilir.⁵¹

"Erzurum isyanının ana eksenini oluşturan Hüseyin Tosun ve arkadaşları, Ermenilerin de desteği ile yerli halkı ayaklandırıp iki sene gibi uzun bir süre şehirde ihtilal havası yaşattılar."⁵² Durak da, bu 'ihtilal' ve dayanışma havasını soluyanlar, hatta mümkün kılanlar arasındaydı. Durak, 1908'deki aftan sonra Erzurum'a döner.

1908 SONRASI

II. Meşrutiyet'in ardından "1908 İnkılabı müfettiş-i umumilik teşkilatı kaldırılınca polis mektebi de tabiiyatıyla lağvedilmiş oldu. ... Zabtiye Nezareti lağvedilmiş, Emniyet-i Umumiye adıyla yeni bir teşkilat vücuda getirilmişti." İT aktivist kadrolarının eğitimden geçirilerek, boşalan konumlara yerleştirilmesi için, "İstanbul'da bir Polis Mektebinin açılmasına karar verilmişti".⁵³ 1909 yılında kurulduğu anlaşılan okul-

dan, 1908'de Erzurum'da 2. komiser, 1909'da başkomiser, Şubat 1911'de Erzurum Emniyet Müdürü olan Durak, Ağustos 1911'de mezun olmuştur.⁵⁴

Avusturya-Macaristan'ın baskısı ile İttihatçılar, V. Mehmed'in o zamana dek yok etmeye çalıştıkları manevi ağırlığını kullanarak, Makedonya'daki isyanları yatıştırmak ister. 1911 Mayıs-Haziran aylarında Selanik, Kosova ve Bitola'da cuma namazı kıldırarak⁵⁵ padişaha bu gezide refakat eden Durak, artık isyancıların değil, iktidarın tarafındadır.⁵⁶

BITLİS

Durak, Bitlis'e atandığı Temmuz 1913'ten sonraki iki sene, bir dizi Kürt isyanı ile ilgilenmek zorunda kalır. 1329'daki isyan, infazlarla sonuçlanır.⁵⁷ 19. yüzyılda aldığı yenilgi ile merkeze bağlanan ve şerifleri mahkûm edilen Kürt aşiretleri, 1914 baharında Bitlis'e girer ve sembolik bir eylemle, kentin ortasında, bir zamanlar şeriflerinin kalesinin bulunduğu tepede toplanırlar. İsyanı bastırma amaçlı makineli tüfek ateşi açılınca, eski bir Ermeni kilisesine sığınır ve ellerinde az sayıdaki eski tüfekle mukabele etmeye çalışırlar. Ancak duvarlar topçu ateşi ile yıkılır ve isyan bastırılır.⁵⁸ Durak, muhtemelen bu isyandaki "hidemat-ı fevkalade'lsinle binaen şecaat nişanı" alır.⁵⁹

Durak Bitlis'teki sonraki faaliyetlerini şöyle anlatır:

"Bitlis Polis Müdürü bulunduğum sırada, Harb-i Umumi'de, hükümetçe ve orduca görülen lüzum üzerine, bir milis taburu teşkil ettim ve tabur kumandanlığına tayin edildim. Yararlı hizmetler gördüğümünden dolayı, tekrar alay teşkiline lüzum görüldü ve Alay Kumandanlığına tayin olundum."⁶⁰

Ancak milis taburunu ve alayını kimlerden ve ne amaçla teşkil ettiğini açıklamaz. Birbirinden bağımsız olmayan iki olasılık aklı gelir. Özellikle 1915'ten itibaren 3. Ordu'nun ihtiyacı için oluşturulan ve cephede kullanı-

lanlar ile Ermeni tehcir ve taktilinde kullanılan milis birlikleri.

Aziz Samih, 3. Ordu teşkilatını tasvir ederken, bazı özel birliklerden bahseder:⁴¹ Taburları değişik aşiret mensuplarından oluşan Van seyyar jandarma fırkası, "topçu binbaşılığından müteakit Rıza Bey'in kumandasında ve teşkilat-ı mahsusa namı altında..." iş gören Rıza Bey müfrezesi, "gönüllü gruplarından ibaret" Karadeniz sahil

ken, Ağustos 1914'te, Kürt ve diğer aşiret mensuplarından, bu amaçla affedilmiş ve salıverilmiş mahkumlardan, asker kaçaklarından ve gönüllülerden oluşturularak, Teşkilat-ı Mahsusa içinde örgütlenirler. Başlarında Bahaeddin Şakir ve ordudaki görevlerinden ayrılmış veya emekli subaylar vardır. Osmanlı ordusunda tugay komutanlığı yapan Venezuelalı de Nogales, Van kuşatmasında yönettiği kuvvetleri-

lerinin aslında disiplinsizliklerinin sonucu değil, milislerin asli görevi olduğuna dair ipuçları verecek haberler duyulur: Alman kaynaklarına, Erzurum'dan ilk tehcir edilen grupların Kürtler ve Osmanlı milis alayları tarafından yok edildiği istihbaratı gelir. Alman vizkonsül vekili Scheubner'un ısrarı üzerine, Vali Tahsin, taktilin esas sorumlusunun 3. Ordu Komutanı Mahmud Kamil olduğunu ima eder.⁵⁴

Osmanlı ordusunda tugay komutanlığı yapan Venezuelalı de Nogales, Van kuşatmasında yönettiği kuvvetlerini şöyle anlatır: "İki tabur gönüllü birliği ve 1.200-1.300 Kürt komitacı vardı. Kürtler iyi nişancıydı ve göğüs göğüse çok iyi çarpışıyorlar. ama düzenli bir çarpışmada disiplinsizliklerinden dolayı hiç işe yaramıyorlardı. Onların amacı kenti talan etmekte."

müdafa teşkilatı, "[kısmen] gönüllülerden mürekkep olup ... ordu dahilinde imtiyazlı bir sınıf gibi görülmüş olup, muharebeden kaçan ve orduya girmek istemeyenlere sığınacak bir yer olmuş..." Bahaeddin Şakir Bey Müfrezesi ve "askeri ceza kanunu canileri silah taşımak şerefinden mahrum etmişken ... kamilen lözel bir kanunla hapishanelerden çıkarılan mahkumlardan ibaret"⁴² olan Yakup Cemil'in alayı.

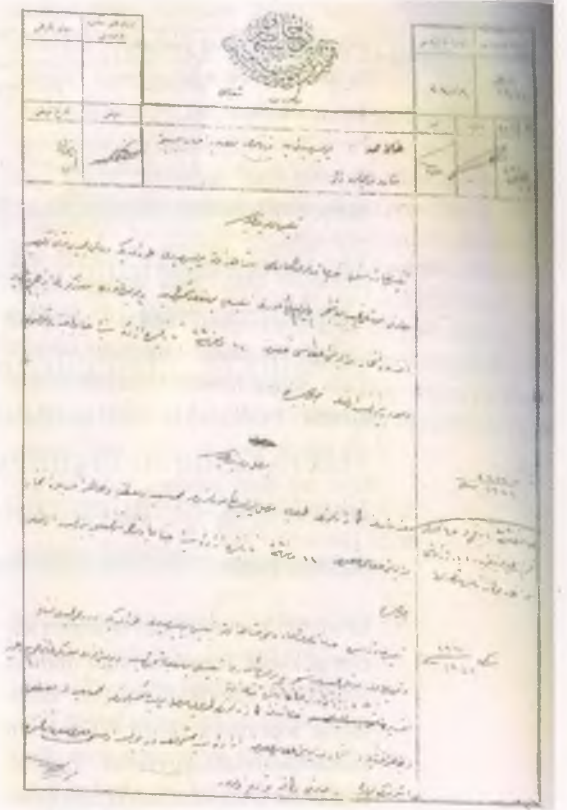
Aşiret alaylarından ve savaşmak koşuluyla affedilen mahkumlardan müteşekkil müfreze veya komita⁴³ adı verilen özel birlikler, Balkan Savaşı'nda da kullanılmıştı.⁴⁴ "Askeri birlikten ayrılan kol" sözlük anlamındaki müfreze, işleyişi, disiplin ve inisiyatif anlayışı açısından da askeri düzenden ayrılıyordu: "[Komitacı] ... vatan davası ... memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker!"⁴⁵ Durak da, meclisteki bir görüşme sırasında, kendisinin uzun bir komitacılık geçmişi olduğunu söyler.⁴⁶ Durak, "koyu İttihatçı"dan⁴⁷ fazlasıydı.

Bu milis alayları, özellikle 3. Ordu bünyesinde, 1. Dünya Savaşı başlar-

ni şöyle anlatır: "İki tabur gönüllü birliği ve 1.200-1.300 Kürt komitacı vardı. Kürtler iyi nişancıydı ve göğüs göğüse çok iyi çarpışıyorlar, ama düzenli bir çarpışmada disiplinsizliklerinden dolayı hiç işe yaramıyorlardı. Onların amacı kenti talan etmekte."⁴⁸

Amaçları, Rus hatlarının arkasına sızararak, bir dizi eylemle düşman gücünü zayıflatmaktır. Ancak istenmeyen yan etkileri hemen görünmeye başlar. Kasım 1914'te Teşkilat-ı Mahsusa milisleri Ermeni köylerini tacize başlar. Bir kısmı daha görev mıntıkasına varmadan, bir kısmı da cepheye sürülünce hemen dağılırlar⁴⁹ ve Ocak 1915'te savaştan kaçan Kürt milisleri ve askerler, hem Osmanlı sınırı içindeki bölgeleri yağma ederler⁵⁰ hem de harekât sırasında, Kafkaslar'ın güneyindeki Rus Müslümanlarına zulüm ederler.⁵¹ Samih'e göre, milis kuvvetleri, disiplinsizlikleri nedeniyle, aslında 3. Ordu Kumandanlığı tarafından da istenmiyor, İstanbul'un zorlamasıyla orduya dâhil ediliyordu.⁵²

Erzurum'a 23 Mayıs'ta tehcir emri geldikten sonra, milisler kentin içinde bile Ermenilere saldırmaya başlar.⁵³ Ancak 15 Haziran'da tehcirin başlamasıyla, o ana kadar yaptık-

Ancak Scheubner, Erzurum çevresindeki Kürt ve Türk milisleri bir askerin değil, Erzurum polis müdürü Hulusi Bey'in yönettiğinden ve taktik organizasyonunu da onun yaptığından şüphe eder. Erzurum'a dönmeden önce Tercan ve Erzincan'da beş ay süreyle kalan Hulusi'nin, Erzincan ve Tercan'daki taktik de düzenlemiş

Durak Bey'in Bitlis vilayeti hadise-i irticaiesindeki başarısından ötürü taltifi.

Emn. Gn Mdl. Arşivi D. Nu.: 3978/119.

olduğundan da şüphelenilir. İstihbarata göre, milis alayları, Erzurum'u çevresindeki kentlere bağlayan yollar üzerindeki "kontrol" noktalarında konuşlandırılmışlardı; tehcir edilenler de bu noktalardan geçiyorlardı.⁵⁵

KATLIAM

Bitlis'e tehcir emri, Van ve Erzurum'la aynı tarihte, 23 Mayıs 1915'te gelir.⁵⁶ Van Valisi Cevdet'in kuvvetleri, Rus ordusuna yenilerek kaçan Halil'in birliklerine katılarak Siirt'e ilerlemeye başlar.

ve Bitlis'te "Ermenilerin mehmaemkan müreffehen sevk ve nakli[nde] maateessüf vukuu bulan şiddet, tecavüz ve su-i istimal"e Reşid de dikkat çeker.⁵⁹

Katliamı örgütleyen üst düzey sorumlulardan Abdülhalik Renda Ekim 1915'te Halep Valisi olurken,⁶⁰ Durak da Ankara'ya tayin edilir.

İzzet Paşa'ya bağlı Mustafa Kemal'in 16. Kolordusu 1916 sonbaharında Bitlis ve Muş'u geri aldığı anda,⁶¹ Bitlis'ten geriye, bir ordunun iâşe ve ibatesi-

rak,⁶² dışında kalmadığı anlaşılmaktadır. Durak'ın Bitlis'teki görevi boyunca çalıştığı Vali Abdülhalik,⁶⁴ hem Bitlis'ten önceki hem de sonraki görev yeri olan Halep'te yaptıklarından dolayı Mütareke döneminde suçlanır ve Malta'ya sürgün edilir. Bitlis mezaliminin İngiliz belgelerine göre diğer sorumluları, "Van Valisi Cevdet;.... Halil Paşa...." ile birlikte polis müdürü "Turkhan Bey"dir.⁶⁵ Bahis konusu olan kişi, büyük ihtimalle Durak veya Osmanlıca yazılışıyla Turak'dır.⁶⁶

Durak, önce Ankara,⁶⁷ sonra da Adana Polis Müdürlüğü'ne tayin edilir. "Mütareke yıllarında İstanbul'a gellir]. Milli Mücadelede ... Ankara'ya geç[er]."⁶⁸ Büyük Millet Meclisi'nin 1. dönem mebusu iken, 24.6.1920-31.9.1920 tarihlerinde Ankara Emniyet Umum Müdürlüğü'nde bulunur.⁶⁹ Durak Bey, Türkiye Cumhuriyeti polis teşkilatının kurucusudur.

1906-8'de Erzurum'da Taşnak ve sivil Ermenilerle beraber hareket eden bir

Durak Bey'in Ankara polis müdürü olarak göreve başlaması.

Emn. Gn Mdl.
Arşivi D. Nu.: 3978/93.

Müslümanlaştırılan kadınlar ve yüz kadar ihtiyaç duyulan usta hariç, Bitlis'in yerlisi ve Bitlis'e sığınmış tüm Hıristiyanlar öldürülür. Erzurum ve Bitlis'te "Ermenilerin mehmaemkan müreffehen sevk ve nakli[nde] maateessüf vukuu bulan şiddet, tecavüz ve su-i istimal"e Reşid de dikkat çeker. Katliamı örgütleyen üst düzey sorumlulardan Abdülhalik Renda Ekim 1915'te Halep valisi olurken, Durak da Ankara'ya tayin edilir.

Cevdet'in kuvvetlerinin önünden kaçan yaklaşık 12.000 Ermeni mülteci Bitlis'teki Amerikan misyon binalarına sığınmaya çalışır.⁵⁷ Cevdet'in kumandasındaki kuvvetler, Haziran ortasında Bitlis kent merkezine girer. 23 Haziran'da Amerikan misyoner tesisi, asker ve polis tarafından kuşatılır ve mülteciler tutuklanır. Durak, muhtemelen, muhasaradaki polis kuvvetini yöneten kişidir.

Müslümanlaştırılan kadınlar ve yüz kadar ihtiyaç duyulan usta hariç,⁵⁸ Bitlis'in yerlisi ve Bitlis'e sığınmış tüm Hıristiyanlar öldürülür. Erzurum

nin mümkün olamayacağı bir harabe kalmıştır: "Seferberliğin erken aşamalarında Ermenilerin kitlesel olarak taktik ve tehcir edilmesi gibi ironik bir nedenden ötürü, ürün yetiştirecek köylü veya hizmet verecek zanaatkar kalmaması sonucu memleket adeta bir çöl haline geldiğinden, burada bir ordunun varkalması mümkün değildi."⁶²

Durak'ın Bitlis polis müdürü sıfatıyla trajedideki payını ilk elden bilmiyoruz; ancak milis tabur/alay kurucusu ve komutanı sıfatıyla, Erzurum ve Diyarbakır örneklerinden yola çıkarak

ihtilalcinin, İngiliz belgelerine göre, 1915'te bir taktik sanığına dönüşümünü açıklamak nasıl mümkündür? Durak'ın dönüşümünde, Erzurum'daki tedhiş ortamı, TŞAM'dan İT'ye ani geçişi veya 1906'da bir asi iken, 1911'de Erzurum Polis Müdürlüğü'ne hızlı yükselişinin ve kendisine sunulan eğitim fırsatı ve kariyerden dolayı İT'ye duyması beklenen minnetin görelî etkisi nedir?

Bu sorulara eldeki sınırlı veriyle cevap vermek zordur. Ancak Durak'ın alamet-i farikası, düşündükleri ile yapmak zorunda olduklarının ara-

Erzurum'da
Ermenilerden
toplanan
silahlar.

sındaki mesafeydi. Örneğin Bitlis'te-ki Kürt isyanı üzerine görüşlerini 1. Meclis'te anlatırken, retorik veya retrospektif bir empati söz konusu değilse, infaz edilen isyancıya hak verir:

"İDARESİZLİK"

"... Selim, idam edilirken ... demişti ki, Ey Türkler, beni idam edeceksiniz, ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmıyor musunuz? Bu kadar yeri verdiniz...hibe ettiniz. O vakit ki, idareyi hepiniz bilirsiniz. Bunda bizim bir kusurumuz vardır, diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var, Bitlis'i de bize veriniz; ne olur...bir Bitlis'i bize veriniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz; biz sizden daha iyi idare edemezsek o vakit başımızı vurunuz.... Mesela Selim'e bu sözü söyleten idaresizlikti."⁷⁰

"İdaresizlik" durumunu fark etmesi veya kendi hayat çizgisi nedeniyle Selim'e duyduğu yakınlık, onu, olay sırasında veya sonrasındaki benzer durumlarda, kendisinden isteneni ya da kendisine düşeni yapmaktan alıkoymamış olsa gerek. Emirlerle uymanın geleceği açısından avantajlı, ya da uymamanın sakıncalı hatta norm dışı olacağını düşünmüş olmalıdır. Formalitelere bağlılığı, bazen

iş mantığının önüne geçebiliyordu. Refik Halid, 1916 yangını sonrasında, Ankara'dan Bilecik'e sevkini, "ekseriya memur tabakasında rasgeline bir işgüzarlıkla ... polis beraberliğinde"⁷¹ olması için Durak'ın ve Merkez Kumandanı'nın ısrar ettiklerini yazar. Reşid ise, inisiyatif kullanarak Karay'ın tek başına gitmesine izin verir. Mann'ın "bürokratik"⁷² kategorisinde düşünülebilecek mücrimlerin ayırt edici özelliği, yaptıklarını ve yapabileceklerini kurumsallaşmış mekanizmalara itaat çerçevesinde açıklayabilmeleridir.

YAPMASI GEREKTİĞİ ŞEYE İNANIYORDU

Reşid ise, her şeyden önce kendi düşünce sistematüğünü ve inanma biçimlerini oluşturmuş biridir.⁷³ Mann'ın tasnifine yerleştirilecek olursa,⁷⁴ daha ziyade üst düzey mücrimlerde rastlanan, etnik taktiki savaş gibi belirli bağlamlarda araçsallaştırıp,⁷⁵ Weber'in değer-rasyonalitesine uygun biçimde, daha yüksek değerlere tabi kılarak haklı gören mücrimlendendir.⁷⁶

Durak'ın Reşid'den ikinci farkı, hayatının daha erken bir döneminde radikalleşmesidir. Durak'ı Sinop'ta

kalebentliğe mahkum kılan suçu, cinayetti.⁷⁷ Durak, radikalleştiği dönemde, hem muhalif ve asi hem de "ezilen"lerdendi. Düşünebileceklerinin ya da yapabileceklerinin sınırı, Reşid gibi, yönetim kademesinde iken genişlemedi.⁷⁸ Kendi deyişiyile, "yirmi iki senedir komitacı"ydı. Bu deneyimi TŞAM'daki muhalifliğinden, II. Meşrutiyet döneminde İT'deki, 1920'den sonra ise Ankara meclisindeki görevine taşıdı, daha doğrusu bu iktidarların emrine sundu. Son ikisi, önceki siyasi çizgisi ne olursa olsun, muti ve sadık "komitacı"lara şiddetle ihtiyaç duyulduğu dönemlerdi.⁷⁹

Birçok sorunun, kötü yönetimle bağlantısı konusunda dolaysız tespitleri olması,⁸⁰ yine de hükümeti ve yönetimini desteklemekten vazgeçmemesi, belki terfi fırsatlarını dikkate almasından, belki de "en kötü yönetimin yönetimsizlikten iyi olduğuna"⁸¹ ve bu nedenle, inanmadığı şeyleri bile gerektiğinde yapması gerektiğine inanmasındandır. Reşid gibi inandığı şeyi yapmıyor, tersine, muhtemelen, yapması gerektiği şeye inanıyordu.

ZELİHA ETÖZ
DOÇ. DR., AÜ SBF
M. TAYLAN ESİN
AÜ DTCF

DİPNOTLAR

- 1 Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2001, ss. 289-311 (aksı söylenmedikçe, Hanioglu anıları bu kaynağıdır); Eric Van Zürcher, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists", Kemal Karpat, *Ottoman Past and Today's Turkey*, Leiden: Brill, 2000 içinde, ss. 151-180, ss. 172-3.
- 2 Hans-Lukas Kieser, *Türklüğün İhtida*, İstanbul: İletişim, 2008 ss. 97-125.
- 3 Aykut Kansu, 1908 *Devrimi*, İstanbul: İletişim, 2001, ss. 44-54; Hanioglu, ss. 113-4.
- 4 Erzurum'un dini hayatında kokleri olan bir aileden gelen ("Erzurum'da ... Veys Efendi vakıflarının ve camii gerifinin mütevellisidir.", *Tarih Yolunda Erzurum*, Sayı: 1 Yıl: 1, 1.1.1959, Erzurum Matbaası, C. Server Revnakoglu, ss. 7-8) Durak, o sırada Erzurum Belediyesi'nde çalışıyordu (Kansu, s. 85).
- 5 Kansu, ss. 55-6.
- 6 Hanioglu, s. 110; Kansu ss. 55-8.
- 7 Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ve I. RMM'de Erzurum Milletvekilleri*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 2000, s. 21.
- 8 Kansu, ss. 65-7; Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990) ss. 45-7.
- 9 Taşyürek, s. 21; Emruhan Yalçın, *Milli Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, Ankara: Bizbize, 2008, s. 27.
- 10 Kansu, s. 44.
- 11 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s. 220.
- 12 Taşyürek, s. 22.
- 13 Kuran, s. 220; Hanioglu, ss. 96-7.
- 14 Hanioglu, s. 97.
- 15 Kuran, ss. 268-9.
- 16 Kuran, s. 221.
- 17 Yalçın, s. 25.
- 18 Hanioglu, s. 115.
- 19 Taşyürek, s. 20. Cemiyet bu yazıda TŞAM olarak anılacaktır.
- 20 "Karadeniz havzası ve Erzurum hareketleri, çalışmalarımızın tesirini kısmen olsun isbat etti." Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah: Huseyin Cahit Bey'e Cevap. *Prens Sabahaddin - Hayatı ve İtmi Müdafaa*, haz. Nezahet Nurettin Ege, İstanbul: Fakülteleler Matbaası, 1977 içinde, ss. 174-89, s. 179.
- 21 Teşebbüs-i Şahsi, Meşrutiyet ve Adem-i Merkeziyet'in Programı, Ege, s. 71.
- 22 Hanioglu, ss. 88-90.
- 23 Kuran, 171.
- 24 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 88.
- 25 Kansu, s. 264, ayrıca kırs. M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal, 1981, s. 200.
- 26 Türkiye nasıl kurtarılabildi? Meslek-i İctimai ve Programı (1913), ss. 325-63, Ege, s. 362. Ayrıca, Hanioglu, ss. 294-5, 300.
- 27 Hanioglu, ss. 289-91.
- 28 Kansu, s. 67 dn. 103. Aynı dönemde "Köylü Bilgi Cemiyeti" bünyesinde çalışır ve Milli Ajans Müdürü olarak da görev yapar (Orhan Türkoğlu, *Bir İhtilalcinin Profili, Erol Gungör İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988 içinde ss. 1-17, s. 16.).
- 29 Hanioglu, ss. 93-7, 109, 117.
- 30 Hanioglu, ss. 111-3; Kansu, ss. 46-50.
- 31 Demirel, s. 27.
- 32 Taşyürek, s. 21.
- 33 Osman Nuri Ergin, İstanbul: *Türk Maarif Tarihi*, Esor, 1977, s. 1498.
- 34 Taşyürek, s. 181.
- 35 *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar 1885-1912*, Avlonyalı Ekrem Bey, İstanbul: İletişim, 2006, s. 260 ve *Arnavutluk Müslümanları 1878-1912*, Peter Bartl, İstanbul: Bedir, 1998, s. 299.
- 36 "Durak'ın 1912 Ekim'inde Basra'ya tahvili tensip olunmuş ise de Erzurum'daki görevinde tutulmuştur." (Yalçın, s. 11). Bağdat'taki İngiliz konsolosluksal yazışmalarına göre, 1912'nin başında Osmanlı hükümeti, Arabistan'daki seçimlerde kasaba ve köylerde yaşamayan kabilelerin nüfuzunu kırmak için seçmen kütüklerine yazılmalarını engellemek ve Basra'daki hükümet yanlısı tahmin edilen kabilelerin kayıt ve katılımını teşvik için Arabistan'a delegeler yollamayı düşünmüştü (Kayalı, s. 131).
- 37 "... 1329'da ... Kürdistan'ın ufak bir yerinde bir isyan zuhura geldiğinde! ... orada idim ", Yalçın, s. 141.
- 38 Grace H. Knapp, *The Tragedy of Bitlis*, Londra: Stornedale Classics, 2002, ss. 12-3.
- 39 Yalçın, s. 409.
- 40 Yalçın, s. 409.
- 41 Aziz Samih, *Büyük Harpte Kaşkas Cephesi Hatıraları*, Ankara, 1934, Büyük Erkanharbiye, ss. 21-31.
- 42 Aziz Samih, ss. 67-8.
- 43 Komitacı: *BJK'nin kurucusu Fuat Balkan'ın anıları*, yay. haz. Turgut Güner, İstanbul: Güner Yayınları, 2008, ss. 40-1.
- 44 Cemal Kutay, 1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti, 1962, İstanbul, ss. 108-135.
- 45 Güner, ss. 43-5.
- 46 "Bendeniz yirmi iki senedir komitacıyım." (Yalçın, 63).
- 47 Refik Halid Karay, *Anılar: Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılab, 1992, s. 85.
- 48 Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl*, İstanbul: Yaba, 2008, s. 70.
- 49 Samih, ss. 23-4.
- 50 A Scene From the Inferno: The Armenians of Erzerum and the Genocide 1915-1916, Kieser, *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah*, ed. Kieser ve Schaller, Zürich: Chronos, 2002 içinde, ss. 129-186, ss. 130-2.
- 51 Kieser & Schaller, s. 144.
- 52 "[Yakup Cemil'in] Çorum'da teşkil olunan bu alayın(lar)ı orduya göndermemesini kumandanlık İstanbul'a arz etmişti. Fakat yine geldiler." Samih, s. 67.
- 53 Kieser & Schaller, s. 137.
- 54 Kieser & Schaller, s. 139.
- 55 Kieser & Schaller, ss. 140-2.
- 56 Kieser & Schaller, s. 136.
- 57 Knapp, ss. 33-41.
- 58 "Asker atölyelerinde gerekli olan bir avuç Ermeni ustayı öldürmedi. Genç kadınlar, ayak takımı arasında bölüşüldüler ve yaşlılarla, 12 yaşından aşağı çocuklar sürgün edildi.... Bitlis'teki Ermeniler'i, Kıldaniler'i, Nasturiler'i yok ettikten sonra Cevdet bey.... Muş ovasındaki asileri cezalandırmaya gitti.", de Nogales, ss. 109-10.
- 59 *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray. Hayatı ve Hatıraları*, haz. Nejdettin Bilgi, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997, s. 108.
- 60 The End of Armenian Taron and Baghesh, 1914-1916, Walker, Christopher, *Armenian Baghesh/ Bitlis and Taron/ Mush*, ed. R. Hovannissian, Mazda, 2001 içinde, ss. 191-206., ss. 197-8.
- 61 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, İstanbul: Kitap, 2003, s. 183.
- 62 Lord Kinross, *Atatürk: Rebirth of a Nation*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1964, s. 100. Satırların Türkçe tercümesi maalesef eksik ve yanlışlıktır: "Böyle bir yerde bir orduyu uzun süre beslemek de çok zordu. Ermeniler göçmüş olduklarından, ne ürün yetiştirecek köylü, ne de iş görececek zanaatkar kalmamıştı." İstanbul. Altın Kitaplar, 1994, s. 131.
- 63 Başka bir örnek olarak, Diyarbakır'da tehçiri yöneten ve çeteleri örgütleyen polis müdürü Veli Necdet (Sünkitay), Milli Mücadele sonrasında ticarete atılmış, 1937'de Ankara Ticaret Odası Başkanlığı yapmıştır. (The Armenian Genocide in Diarbakir, 1895-1914, Simon Payaslian, ss. 285-307, *Armenian Tigranakeri/ Diarbakir and Edessa/Urfa*, Hovannissian, California: Mazda, 2006 içinde, ss. 290-1 ve Vartkes Yeghiayan, Malta Belgeleri, İstanbul: Belge, 2007, ss. 33-34 ve 470).
- 64 Yeghiayan, s. 266.
- 65 Vartkes Yeghiayan, *British Foreign Office Documents on Turkish War Criminals*, California: American Armenian International College, 1991, s. 308. Türkçesi için, bkz. Yeghiayan, s. 269.
- 66 Zafer Kars, 1908 *Devrimi'nin İlk Dinamisi*, İstanbul: Kaynak, 1997 [1984], s. 88.
- 67 Yalçın, ss. 11-2.
- 68 *Tarih Yolunda Erzurum*, Sayı: 1 Yıl: 1, 1.1.1959, Erzurum Matbaası, C. Server Revnakoglu, s. 8.
- 69 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Politika*, İstanbul: İletişim, 2004, s. 298.
- 70 Yalçın, s. 141.
- 71 Karay, s. 85.
- 72 Michael Mann, Milgram testlerinin deneklerine benzetir. *The Dark Side of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 29.
- 73 Bleda, Reşid'e "siz...hekimsiniz... ve bu sıfatla can kurtarmakla vazifelisiniz. Nasil oldu da bunca insanın yakalanıp ölümün kucağına atılmasına göz yumdunuz?" diye sorunca, "Doktor Reşid Bey ... 'Hekim olmak bana milliyetimi unutturamazdı... Doktor Reşid her şeyden önce dünyaya bir Türk olarak gelmişti ... düşündüm... Ya Ermeniler Türkleri temizeleyecek ... veya Türkler tarafından temizlenecekler... seçimini yaptım. Türklüğüm hekimliğime galebe çaldı..." diye cevaplandırır. Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi, 1979, ss. 57-8.
- 74 Mann, ss. 27-8.
- 75 "Esasen bu harb-i umumi ... bir mukateleden, bu ırfa-yı ırkdan, rakibin ezilmesi mukabilinde cihanda halim ve nafil olmak hodsensitliğinden başka bir şey midir?... Onlar askerdir ve vatandaşlar için yaptı diyenler ... Müslümanlara bu haklı neden vermiyor?", Şahingiray, ss. 93-5.
- 76 "Vicdanınız sizi rahatsız etmiyor mu?" sorusunu Reşid, "Emze olur mu? Fakat ben bu işi şahsi gururumu tatmin veya cebimi doldurmak için yapmadım. Baktım ki vatan elden gidiyor, milletimin hayrına gözlerimi kapadım ve pervasızca ilerli atıldım." diye cevaplandırır. Bleda Mann'ın tiplemesini haklı çıkaracak tarzda geneller: "... o devirde Doktor Reşid gibi düşünöner de değildi... devlet ağır şartlar altında tam bir bunalım içinde idi.", Bleda, ss. 58-9.
- 77 İfadelerin içkence ile alındığı (Demirel, s. 52) davada Durak, "1. derecede erbab-ı cinayette suçlanıp, nely-i müebbet'e mahkum olan onüç kişilik listededir, Kars, s. 88.
- 78 Özellikle Karesi mutasarrıflığı sırasında, Rum yerleşimlerini görmesi, Kieser'in deyişiyle, Reşid'de "sosyal bir kıskançlık" yaratır (Mehmed Reshid: A Political Doctor, Hans-Lukas Kieser, Kieser & Schaller içinde ss. 245-280). Burada "sosyal" teriminin ne anlama geldiğini başka bir çalışmaya bırakıyoruz.
- 79 Durak'ın Cumhuriyet dönemindeki "komitacılık" faaliyetleri, başka bir yazının konusudur.
- 80 "Ankara'da bir hükümet teşkil ettik. ... Bugün zavalı milletini malını alıyoruz, canını alıyoruz, hatta ırzını yağma ediyoruz. ... buna karşı memleketin hangi tarafında rahat vardır? Ahaliye ne temin edildik? Hükümet adeta bir hırsız çetesi gibi halkın boğazına sarılmış, her şeyini yağma ediyor, götürüyor, vuruyor, öldürüyor. Soran yok... bir memur mesul edilmis midir? Hangi bir memuru darağacına çıkardınız? ... Koçgiri hadisesini, Konya hadisesini ... doğuran ... hepsine İngiliz parası mı giltmesidir?... Hepsi idaresizlik yüzünden oluyor. [Ne vakit memlekette huzur ve adaleti temin edeceğiz? Daha ne vakte kadar asacağız? Soruyorum, ne vakte kadar asacaksınız? ... Zaten Türkiye'de mesuliyet mevzuhanus olamaz. Hiçbir büyük adam görmedik ki, darağacına çıkarılsın, hapsolunsun. (Yalçın, ss. 66-70). Ayrıca ss. 86, 96-100, 140-1.
- 81 "Efendiler, heyet-i içtimaiyeler teşekkül ettiği zaman, topladılar aralarından akıllı kimseleri, başlarına koydular ve dediler ki biz birbirimizin malına, canına taarruz ediyoruz, sizi başımıza koyuyoruz, siz ... bu taarruzlara mani olunuz. O vakit aralarında bir mukavele-i zimniye mevcuttur ve her hükümet bununla hareket ediyor. dediler ki, siz bizim başımızda bulunuyorsunuz, size para vereceğiz. ... Siz de bizim namusumuzu, malımızı, canımızı, dinimizi, her şeyimizi muhafaza edeceksiniz" (Yalçın, s. 66).

30. ULUSLARARASI İSTANBUL KİTAP FUARI

12 - 20 Kasım 2011

www.istanbulkitapfuari.com

umut: düş mü? gerçek mi?

ZİYARET SAATLERİ

12-13 Kasım 2011 (11.00 - 20.00)
14-18 Kasım 2011 (10.00 - 19.00)
19 Kasım 2011 (11.00 - 20.00)
20 Kasım 2011 (11.00 - 19.00)

Uluslararası Salon Ziyaret Saatleri

12-15 Kasım 2011 (11.00 - 18.00)

İzzet

BİR SİYASİ SÜRGÜNÜN KALEMİNDEN

YÜZYIL ÖNCEKİ TRABLUSGARP'TAN İZLENİMLER

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Dr. Reşid Bey Trablusgarp'ta siyasi sürgün, bir doktor olmasının ötesinde okuryazar bir insan olarak çevresinde ve şehirde meydana gelen olaylara karşı sessiz kalmadı; gerek aile arşivinde gerekse Libya Devlet Arşivi'nde bulunan belgelerde bunu görmek mümkün. Yazdığı sayısız layiha ve raporlarda askeri, siyasi, mülki ve sağlık konularında Trablusgarp'ta yaşanan sıkıntıları üst makamlara iletmiştir. Bu yazıda Dr. Reşid Bey'in "Trablusgarp Ahalisi Hakkındaki İlk İhtisasatım" başlıklı makalesini ele alacağız.

Dr. Reşid Bey
(1872-1919).

Ahmet
Mehmetefendioglu
Arşivi.

1889 tarihinde kurulan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Abdülhamid yönetimine karşı yürüttüğü örgütlü mücadelenin en önemli dönüm noktası 1896 yılıdır. 1895 yılında cemiyetin kurucu üyelerinden Abdullah Cevdet'in tutuklanmasıyla büyük bir darbe yiyen ve sonrasında örgütlenme sürecine kaldığı yerden hızla

devam eden İstanbul merkez örgütü 1896 yılında Abdülhamid'e karşı bir darbe girişimi için hazırlıklara başladı. Darbe düşüncesi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin asker ve ulema kanadı tarafından desteklendi. Abdülhamid'in yerine tahta getirilmesi düşünülen Veliâht Reşad Efendi ile darbe konusunda da yapılan ikili görüşmelerden olumlu sonuç alındı. Yapılan hazırlıklara göre Abdülhamid kendisini korumakla görevli ve cemiyetçe kazanılmış iki kişi tarafından vurulacak ya da Bâbiâli basılacaktı. Abdülhamid şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilecek, yerine V. Murad, sağlık durumu uygun olmadığı takdirde ise Reşad Efendi getirilecek ve Kanun-i Esasi ilan edilecekti. Ancak Numune-i Terakki Okulu Müdürü Nadir Bey'in bir gün sonra gerçekleşecek olayları bir içki sofrasında Zülflü İsmail Paşa'ya anlatması darbe girişimini etkisiz hale getirdi.

İttihad ve Terakki'ye 1895 yılında ki tutuklamalardan sonra ikinci kez büyük bir darbe vurulmasına neden "Nadir Vakası" ya da "Numune-i Terakki Olayı" olarak da anılan bu olay sonrasında geniş çaplı tutuklamalar yapıldı.

Aralarında cemiyetin önde gelen üyelerinin de bulunduğu kişiler Taşkıışla'ya gönderilerek burada kurulan Divan-ı Harb'de yargılandılar. Ferik Reşid Paşa başkanlığındaki mahkeme, Haziran 1897 yılında başlayan yargılamaları Temmuz 1897'de sonuçlandırdı. Mahkeme 81 kişiyi yargılayarak çeşitli cezalar verdi.'

Mahkûmlar Abdülhamid yönetimiy-le Avrupa'daki Jön Türkler arasında yapılan anlaşma gereğince affedildiler. Bu kararın alınmasında serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa ile varılan anlaşma sonucunda hareketin Avrupa'daki lideri konumunda bulunan Mizancı Murad Bey'in ülkeye dönmesi etkili olmuştur. Abdülhamid'in aldığı bu karar sınırlı bir aftan oluşmaktaydı. Taşkıışla Divan-ı Harb'i'nde çeşitli cezalara çarptırılan mahkûmların cezalarının affedilip Trablusgarp'a sürgün edilmelerine karar verilmişti. Kısa süren hazırlık döneminde mahkûmların fotoğrafları çekildi ve kendilerine Mayer'den alınan elbiseler dağıtıldı.² Aralarında yakın dönem Türk tarihinde önemli görevler üstlenen kişilerin de bulunduğu 77 kişilik bir mahkûm grubu "Bir beladan bin belayı icad eden hain

yezid" marşıyla 8 Eylül 1897 tarihinde Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün olarak gönderildiler.³

Sürgünlerin gönderildiği Trablusgarp 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki egemenliği altındaki son toprak parçasıydı.⁴ Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı idari taksimatında eyalet olarak yer alan Trablusgarp Tanzimat sonrasında idari taksimatta yapılan değişiklik sonrasında vilayete çevrildi.⁵ Trablusgarp vilayetinin en önemli sancağı ise bünyesinde yüze yakın yerleşim yerini barındıran Fizan sancağıydı. Fizan aynı zamanda stratejik açıdan da önemli bir yere sahipti. Ama Fizan yaygın bilinirliğini ve şöhretini stratejik öneminden değil, sahip olduğu coğrafi koşullar nedeniyle ideal bir siyasi sürgün yeri olmasından alıyordu. Vilayet merkezinden yaklaşık yedi yüz kilometre içeride bulunan Fizan sancağı iklim ve yaşam koşulları açısından çok zor koşullara sahipti.⁶

Abdülhamid yönetimin gözde sürgün merkezlerinden birisi olan Trablusgarp vilayeti imparatorluk merkezine olan uzaklığı nedeniyle merkezi yönetimce tercih edilen bir yerdi. Trablusgarp'a 1893, 1894 ve 1895 yıllarında da Abdülhamid yönetimi tarafından onlarca sürgün gönderilmişti.⁷

Şeref vapuru sürgünlerinin⁸ yaklaşık bir hafta süren bir yolculuk sonrasında geldikleri ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bulundukları Trablusgarp vilayeti başta İtalya olmak üzere büyük emperyalist güçlerin tarihi isteklerinin giderek arttığı ve siyasi mücadelenin yoğunlaştığı bir yerdi.⁹

Fizan'ın merkezi olan Murzuk kazasına gönderilmesi düşünülen mahkûmlar yaşam koşullarının ağır olduğu daha iç bölgelere gönderilmeyerek Trablusgarp'ta serbest bırakıldılar. İlk önce siyasi kimlikleri ve eğitimleri nedeniyle sekiz kişilik bir grup Vali Namık Paşa'nın emriyle diğerlerinden farklı olarak serbest dolaşma hakkına sahip oldular.¹⁰ Hapishanede bulunan diğer mahkûmlar da 1898 yılında affedildiler.

Serbest bırakılan mahkûmların çoğu II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bulundukları Trablusgarp'ın gündelik hayatı içinde meslekleri doğrultusunda görevler üstlendiler. Kimisi ticaretle uğraşırken, kimisi de devlet kademelerinde görev aldı.¹¹ Sürgünlerin katkısıyla İttihad ve Terakki'nin Trablusgarp şubesi yeni bir dinamizm kazandı. Sürgünlerin bu kadar rahat hareket etmesinde Trablusgarp vilayeti kumandanı Recep Paşa ve onun maiyetinde İttihad ve Terakki'ye

sempatiyle bakan devlet görevlilerinin önemli katkısı oldu.¹²

Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilenlerin arasında belki de en tanınmış olan Dr. Reşid Bey diğer sürgünlerden farklı olarak Trablusgarp vilayetinde hem mesleğine ilişkin hem de bir aydın olarak önemli ve kalıcı işlere imza attı.

Şeref vapuru sürgünlerinden Dr. Reşid Bey 6 Şubat 1873 yılında

Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilmeden önce Abdullah Cevdet ile çekilmiş bir fotoğrafı.

Ahmet Mehmetefendioğlu Arşivi.

Pederimize,
Bu resmi bilhassa size takdim etmek için çıkartmış idik. Nasılsa fotoğrafçının maharetsizlik zamanına tesadüf etmiş de fena çıkmış.

Rica ederiz:

Resmimize bakıp da o kadar sakil ve o derece biçimsiz olduğumuza hükmetmişiz.

Güzellik iddiasında değiliz. Fakat

resimde olduğumuz kadar da suratsız değiliz. Yenisini çıkartmak için vaktimiz olmadığından (çünkü Reşid Fransa'ya gidiyor) ileride bir iyisini takdim edeceğimizi vaad ile şimdilik bu bize benzemeyen resmin kabulünü rica ediyoruz.

Abdullah Cevdet
İmza

(Fotoğrafın arkasındaki yazı)

**Sürgünleri
gösteren bir
fotograf.**

*Tombak Dergisi,
sayı 36.*

**Şeref vapuru
sürgünlerinden
bir başka grup.**

*Cami Baykurt'un
kitabından.*

Kafkasya'da dünyaya geldi. Dr. Reşid Bey'in ailesi Çerkezlerin önde gelen kabilelerinden Bzedog kabilesine mensuptur. Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi üzerine Dr. Reşid Bey'in ailesi 1874 yılında İstanbul'a yerleşti. Eğitimine İstanbul'da başlayan Dr. Reşid Bey Defterdar'daki ilk tahsilinin arkasından, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ne, 1885 yılında da kaydını yaptırdığı Kuleli Askeri İdadisi'ndeki eğitiminden sonra Gülhane'de bulunan Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'ye kaydoldu. Dr. Reşid Bey Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolduktan kısa bir süre sonra kendi ifadesiyle "vazifelerini suiistimal eden nazara, hâsıl-ı hükümet-i istibdadı teşkil eden heyete" karşı oluşturulan ve geniş bir

tarafar kitlesine sahip olan siyasi akımın örgütlenme süreci içerisinde kendisini buldu. Bu doğrultuda İbrahim Temo, İshak Sukûti ve Abdullah Cevdet ile birlikte daha sonra İttihad ve Terakki adını alacak olan "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı.¹³

Kuruluşu takip eden örgütlenme döneminde cemiyetin önde gelen birçok üyesi gibi Dr. Reşid Bey de cemiyet üyesi olduğu gerekçesiyle birkaç defa tutuklandı. Dr. Reşid Bey tutuklanma ve sürgünlere rağmen ülke içinde kalmayı başararak tahsilini tamamladı ve ünlü Alman Profesör Ernst von Düring Paşa'nın yardımcısı olarak Tabip Yüzbaşı rütbesiyle Haydarpaşa

Hastanesi'nde göreve başladı. Bu görevi sırasında beş ay süreyle Dördüncü Ordu'da görev yaptı. Bu görevin bitiminde ise yine Profesör Düring ile beraber Ankara ve Kastamonu civarında yapılan frengi mücadelesine katıldı. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra "İttihad ve Terakki Cemiyeti"ne mensup olmak ve Avrupa'daki Genç Türklerle muhaberede bulunduğu" gerekçesiyle tutuklandı ve Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün olarak gönderildi.¹⁴

Dr. Reşid Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı na kadar Trablusgarp'ta bulundu. 20 Eylül 1897 tarihinde aralarında kendisinin de bulunduğu bir grubun tahliye edilmesi sonrasında Trablusgarp Belediyesi'ne tayin oldu. Rütbelерinin iade edilmesinden sonra da Belediye Hastanesi'nde göreve başladı. Dr. Reşid Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı na kadar bulunduğu Trablusgarp'ta İttihad ve Terakki'nin Trablusgarp şubesinin çalışmalarında görev aldı ve kendisi gibi sürgün olan Zeki Bey'in kızı Mazlume Hanım'la evlendi. Çocuklarından bazıları burada dünyaya geldi.¹⁵

Dr. Reşid Bey Trablusgarp'a geldiğ andan itibaren sadece siyasi sürgün, bir doktor olarak değil, aynı zamanda aydın bir insan olarak da çevresinde ve şehirde meydana gelen olaylara karşı sessiz kalmadı.

Nitekim gerek aile arşivinde gerekse Libya Devlet Arşivi'nde bulunan belgelerde bunu görmek mümkün.¹⁶ Yazdığı sayısız layiha ve raporlarda askeri, siyasi, mülki ve sağlık konularında Trablusgarp'ta yaşanan sıkıntıları üst makamlara iletmıştır.¹⁷

Dr. Reşid bir liman şehri olan Trablusgarp'ta dışarıdan gelecek olan salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı alınması gereken tedbirlerden, hapisanelerde yaşanan temel sağlık sorunlarına kadar birçok konuda çözümler üretmeye çalışmıştır.¹⁸ Bu anlam itibarıyla kendisi gibi bir siyasi sürgün olan ve Fizan'da altı sene kalan ve bölgede yaygın olarak görülen frengi hastalığı konusunda tedavi ve araştırmalar yapan Dr. Emin Bey'den¹⁹ farklı olarak Trablusgarp'ın her konudaki sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir.

Dr. Reşid Bey resmi sıfatıyla Mizaran Caddesi üzerindeki Belediye Hastanesi'nde çalışırken bölgede görülen özel hastalıklar konusunda da çalışmıştır. Adli Tıp kapsamına girecek konularda raporlar hazırlamıştır. Bu doğrultuda modern bir karantina teşkilatı ve adli Tıp Kurumu'nun oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁰

Aile arşivinde yeni bulunan ve yüzlerce sayfadan oluşan belgelerden Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'ta sürgün²¹ olarak bulunduğu süre içerisinde vilayetin iç bölgelerine kadar giderek gündelik hayat, iklim koşulları, etnik yapı ve yemek kültürü gibi çok çeşitli alanlarda gözlemler yaptığını ve bunların bazılarını günlük, bazılarını da makale olarak kaleme aldığını öğrenmekteyiz.²²

Altı büyük defter ve yüzlerce sayfadan oluşan bu gözlem, günlük ve notlarının bazılarında tarih kaydı bulunmamaktadır. En erken 1898 tarihini taşıyan bu notların en sonuncusu ise II. Meşrutiyet'in ilanından 1910 yılında atandığı Humus mutasarrıflığı²³ dönemine ait. Yine 1911 yılında Trablusgarp savaşının çıkması üzerine bölge halkının kazanılması konusunda hükümet yetkililerine hi-

taben yazılmış kimi resmi raporları da Trablusgarp'a ilişkin yeni bulunan belgelerin içindeki en son tarihli belgeyi oluşturmaktadır.

Kaba tasnifi yapıp konularına göre ayrılan bu belgelerin bazılarının dergi ya da gazetelere gönderilmiş olduğuna dair kendisi tarafından kaleme alındığına dair notlar bulunmaktadır. "Gazeteye iletildi, muhabire elden teslim edildi" gibi ifadeler bu notların bazı yayın organlarında yayınlanmış olabileceğine dair bir izlenim verse de dönemim basını üzerinde yapmakta olduğumuz araştırmalarda Dr. Reşid Bey imzalı ya da onun siyasi mücadelesinde kullandığı başta Cevri olmak üzere başka bir isimde Trablusgarp'a ilişkin yayınlanmış bir makalesini bu makalenin yazıldığı tarihe kadar

rin bir düzen içinde tasnif edildiğini yayınlanmak üzere hazırlandığını göstermektedir. Belgenin içeriğinden Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a sürgün olarak geldiği ilk günlere ait olduğu izlenimini vermektedir. Belge altı sayfadan oluşmaktadır.

Belge, Trablusgarp'a giden birçok siyasi sürgünün ilk dikkatlerini çeken bir konuya ilişkin çarpıcı ve eleştirel bir gözlem niteliğindedir. Bu da Kuzey Afrika topraklarındaki Trablusgarp vilayetinin kıyı şeridinden sonra içlere doğru gidildikçe sahip olduğu farklı etnik kimlik ve kültürel zenginliğe ilişkindir. Belki de imparatorluk coğrafyasının hiçbir bölgesinin Trablusgarp'ta olduğu kadar keskin bir farklılık içinde olmaması Dr. Reşid Bey ve diğer sürgünlerin dikkatini

tespit etmek mümkün olmadı. Reşid Bey'in bu notları yakınlarda kitap olarak yayınlanan Cami Baykurt'un anılarında²⁴ daha farklı ve zengindir.

"Trablusgarp Ahalisi Hakkındaki İlk İhtisasatım" başlığını taşıyan makale Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a ilişkin yukarıda bahsettiğimiz ve kaba tasnifinin yapılmış olduğunu söylediğimiz dosyanın en başındaki belgeyi oluşturmaktadır. Tarihsiz olan bu belge bir karalama niteliğindedir. Başlığın üstündeki "ikinci makale" ifadesi dikkat çekicidir. Bu, belgele-

çekmiştir. Berber, Bedevi, Hamiler ve iç bölgelerde Nijerya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede yaşayan Berber asıllı Tuaregler Dr. Reşid Bey'in bu makalesinde büyüteç altına alarak incelediği Osmanlı coğrafyasında ilk defa karşılaştığı kültürel zenginliklerdir.

Belgede Dr. Reşid Bey'in tıp doktoru olmasının yanında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dört kurucu üyesinden birisi olarak ölünceye kadar takipçisi olduğu "İttihad-ı Osmanî" geleneğinin belirgin izlerini de görmek mümkün.

Şeref vapuruyla 1896'da Trablusgarp'a sürgüne gönderilen "Şeref Kurbanları"ndan bir grup.

Cengiz Kahraman Arşivi.

İkinci makale

Trablusgarp Ahalisi Hakkındaki İlk İhtisasatım [Duygularım]

Trablusgarp ahalisi ırk ve nesil itibarıyla birçok tenevvü' [çeşitlilik] ibraz ettiği gibi beledi ve bedevi olmak üzere iki büyük sınıfa ayan ve avam olmak üzere de iki tabaka-yı içtimaiyeye ayrılmıştır. "Berber(i)ye" denilen Trablusgarp vilayetinin ahali-yi asliyesi Berber(i)ler "Berbere"den müteşekkildir. Gerçi kendilerine sorulsa evlad-ı araptan olduklarını iddia ederlerse de âlem-i beşer "antropologie" nokta-ı nazarından

edebilmek [ayırarak] gayr-ı mümkündür. Bunlardan imtizac-ı ittisal [birbiriyle kaynaşma] ile hemen hemen karışmış kimesnelerdir [kimselerdir]. Malumdur ki, Araplar evlad-ı samiden "sémite" ve Afrika-yı şimalinin sekenc asliyesi olan berber(i)ler ise evlad-ı hamidden "Hamite"dirler.

Berber(i)lerden ve Araplardan başka ırk-ı esvede mensup bir takım ahali vardır ki, vatan-ı asliyelerine göre Burnavi, Fizani, Sudani... ilâh [ve benzerleri] namlarla yad olunurlar.

Berber(i)yle akvamı arasında saf Berber kanını muhafaza edebilmiş olanlar Tuvareklerdir (Tuvaregler). Vilayetin ahali beledi ve bedevi olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Aşiret ve bedeviyette kalan ahali-ki ekseriyet-i azımiyeyi teşkil ederler- gayet saf bir ahlaka, fıtrî bir zekâyâ sakin bir tabiata maliktirler. Beledi olanlar ihtilatat-ı mütekerrire sebebine o safiyet-i ahlakı muhafaza edememişlerse de bunların mütegalibe kısmı yani mevk-i resmi veya içtimaiyesi icabınca hükümet memurlarına vasıta-ı irtikab ve irtisa olarak veyahut hükümetle ahali arasında bir cihetin cibanelinden ve diğer tarafın cehlinden istifade ederek bir mevk-i mümtaz işgal edenler istisna edilirse, efrad-ı ahali veyahut avam tabir olunan kısım hakikaten vilayet-i saire ahalisine muadildirler. Kudema-yı memurin lileri gelen devlet görevlileri ile müteneffizin [nüfuzlu kişilerin] devr-i meşrutiyette gerçi mevkileri sarsılmış ise de henüz matlup derecede nüfuz ve kuvvetleri kal' olunamamıştır.

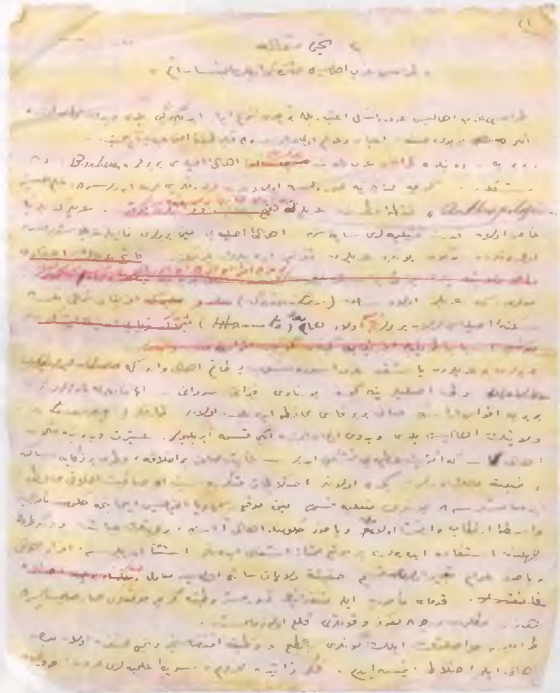
Trablus'a muvasalatımın ilk günleri bittabî ve vazifeli iktizasınca birinci sınıftan olan bazı ahali ile ihtilat etmiş idim. Fıkr-i zatiden mahrum seviye-yi ilmiyeleri dün [altta], fevkalade mütebassis olan ve tabi kalenderanemle gayr-i mütenasib bir külfet ve resmiyet gösteren bu zevata karşı pek samimi bir vaziyet alamamıştım. Fakat birkaç gün sonra güzel Türkçe bilen bazı münevver'ül-ı cıkar gençlerle ve onların tercümanlığı sayesinde Türkçe bilmeyen diğer zevat ile muarefe hâsil ettim [tanıştım]. Derhal anladım ki ötekilerinden pek ayrı gayrı bir unsur-u mütefekkir mevcuttur. Bir ikisi istisna edilirse Rüşdiye tahsilinden başka bir tahsil görmemiş olan bu gençlerin tettebbuat-ı mahsusa ve tefekkürat-ı zatiye sayesinde büyük bir terakki-yi fikriye mazhar olduklarını kemal-i hayret ve takdirle gördüm. Her kavmin iyi cihetleri olduğu gibi fena cihetleri de vardır. Trablus ahalisinin en fena

ciheti yalana ve tezvirata ziyade meyilli olmalarıdır. Gayet saf ve sadedil görünen bir bedevi size gelir duçar olduğu bir tarizden ciddi bir tavırla bahsederken inanmamak kabil olamaz. Biraz sonra diğer birisi gelir ve deminki müddeidinin [iddia edenin] aleyhinde o da tamamıyla aynı istinatta bulunur. Her iki tarafta birçok şahitler getirirler. Hâlbuki güzel bir tahkikatla sabit olur ki mesele ehemmiyetsiz bir nizadan [kavgadan] ibaret. Bir de takip-i davada ısrarları şayan-ı hayrettir. Pek nadiren yüzünü gördükleri paraya muhabbetleri ziyade olduğu halde tasni [uydurma] olduğunu bildiği davasının takibi için fedakârlık eder, hatta işittiği göre birsinin birisinden bir mecidiye alacağı varmış. Kaymakama. hâkime müracaat eder. İspat-ı dava edemez, vilayete kadar gelir. Yine emeline muvaffak olamaz. On beş yirmi sene mütemadiyen her kaymakam veya hâkim tebdil ettiği mahallinde tecdid-i dava eder. Her yeni vali geldiği gibi merkez vilayetine kadar gelirmiş. Bu yolda birçok paralar sarf etmiş imiş.

Yalan yere yemin etmek pek adi mesailendir. Hele yeminlerin şiddeti ne kadar ziyade olursa yalanın derecesiyle mütenasib imiş. Şayan-ı tecsüs ve şüphe yok ki mahsul-ü cehil olan seyyiatan [kötülüklerden] birisi de hemen ekseriyetle ve nezafete ve taharete karşı lakaydlıktırlar. Hiç şüphe yok ki sudan mahrum olan bu belde içmek için bile su tedarikinde görülen müşkilat-ı azimeye suyun israf ve istihlakinden ihtirazen böyle bir itiyad hasıl olmuştur.

Fakat suyu mebzul olan savahilde bile ekseriyetle teyemmümle abdest ve gusul yapıldığını ve yaşı altmış yetmiş varmış olduğu halde ömründe istihmam [hamama girmel] etmemiş kimselerin bulunması bu surette de kabil-i tefsir olamaz.

Ahalinin say-ü amele meyilleri pek az ve umumiyetle mütevekkilindendirler. Bu gün yemek için biraz arpa ekmeği ve bir parça hurma bulan kimse ferdâyı hatırına getirmiyor. Yanı başında bir ecnebinin bahçesinde her türlü mahsulâtı yetiştirip fevkalade müstefid olduğunu gördüğü halde ecdadından gördüğü usul-ü ziraat ve felâhatı katıyen bırakmak istemez. Malumdur ki, bir toprak ne kadar az emekle mahsul verirse oranın ahalişi ataletine meyyal olur [düşkün olur]. Filhakika yağmur kâfi olduğu takdirde toprağı eşelemekle harabî[geçenim] ziraat kabil olduğundan ve sair yerlerde olduğu gibi onları ayıklamak toprağı

Araplardan ayrı gayrı birisindendirler [hiçbir münasebet ve karabetleri (yakınlıkları) yoktur]. Araplar kendilerine has olan kudret-i temsiliyeleri sayesinde ahali-yi asliyeyi yani berber(i)leri tamamıyla Araplaştırmış olduklarından bugün bunları Araplardan tefrik

havalandırmak iki üç defa çift sürmek gibi külfetler mevcut olmadığından ahali fıtraten ataletle düşmüşlerdir. Avam sınıfında tahsil görmüş olanlar pek azdır. Bunların ekseriyetle tahsili köy mekteplerinde berber(i)ye hurufuyla siyah tahta üstüne hocanın yazdığı ayet-i kuraniyeyi ezberlemekten ibarettir. En mühim kasabalarda hükümet henüz tedrisat-ı cedide için mektepler açmamış olduğundan kabahat şüphesiz hükümete aittir. Bundan böyle her yerde mektepler açılıp maarife nasır ve tamim edilecek olursa az bir zaman zarfında şayan-ı hayret netice istihsal edileceği şüphesizdir. Ahalinin ekseriyeti Sünni ve Malikidir. Ahalinin murabıt-ı kirama [dine bağlılık] itikadları pek yoktur. O derece ki, cenab-ı hakka değil Seyyid Ebu'l- İslam veya Seyyid Sakip ve sair pek çok isimle yemin ederler. Bu âdetin ne zamandan kaldığı meçhul ve buraları istila eden nur-u İslamiyet'te bunların zail olmaması pek gariptir. Garaib sırasında mevlid-i nebevide "hufre" tabir olunan merasim-i mahsusanın hiçbir din ve mezhebin kabul edemeyeceği bir şekilde ifa edildiğini muharremde kurbanbaşlarının sokaklarda dolaştırıldığına ait ve şabaniye namıyla de bir takım danslı ahenkli ve hele en ziyade siyahilere mahsus ayin ve merasim-i garibeyi zikretmek lazımdır. Cehalet mahsulü olan bu adet-i seyyiyenin tedricen intişarı maarifle zail olacakları [sona ereceği] şüphesizdir. İzdıvaçları da şayan-ı dikkattir. Kasabalarda maişetin zor ve ihtiyacın ziyade olması taadüdü [çoğalmas] zevcata [nikâhlı kadınlarla] o kadar vüsat [fırsat, bolluk] vermemiş ise de avam da karı olmak ve buyurmak hemen gömlek değiştirmek derecesinde kolaydır. Hele zencilerde gam-ı ferdî, endişe-i hal gibi insanı mecbur-u tefekkür eden ahval mevkufl olduğundan hayatında

yirmiyi mütecaviz karı almış veya yirmiyi mütecaviz kocaya vermiş. Zenci veya zenciyeler nadir değildir. Mesmûâtıma nazaran [duyduğuma göre] Cebel taraflarında bazı kabail arasında bir kadının ne kadar çok kocadan boşanmış ise itibarı ziyade olduğundan fiilen binti filan on defa dul kalmıştır diye parmakla gösterilir ve ona talip olanlara da o kadar itimad gösterirmiş!

Biraz ziyadece çalışmak mecburiyetinde bulunan Arabendataadüd-ü zevcat bir mecburiyet-i iktisadiye kabilindendir. Mesela Tadurga gibi havası vahim bir bataklık içinde kunduzlar gibi yuva yapacak hasır imaliyle meşgul olan zencilerin hemen umumiyetle dörder karıları vardır. Birisi vefat ederse derhal iş geri kalmasin için yerine başkasını ikame eder. Bura ahalisinin umumiyetle kadın hakkındaki nokta-ı nazarı pek gariptir. En münevver fikirli zevat bile kadına bir mevki-i içtimai vermek hususunda mütereddidirler. Bu böyle olursa kadını erkeğin muvasatını teskin ve ihtiyacat-ı beytiyesini [levin ihtiyaçlarını] temin maksadıyla halk edilmiş [görev edinmiş] zan eden ahalinin bu biçare taifeye karşı ne muamelede bulunacağı düşünölsün.

Vaki olan tahkikatıma nazaran erkek hiçbir vakit karısıyla oturup yemek yemez, yemeğin en iyi taraflarını kendi yiyip artığını karıya bırakırmış. Kendisi kahvesini içmek üzere evin kapısını kilitler ve anahtarları omzuna atıp sokağa çıkar. Gerçi aşair [kabileler] ve bedevilerde kadınların bu kadar hakaret ve esaret gördükleri yoktur. Fakat orada kadınlar iş görür ve erkekler hükmederler. Kadının kabul ve tasdik edilmiş bir hakkı vardır ki o da tamamıyet ifasını isteyebilmeleridir. Kadını bu cihetten de hoşnut edemeyen erkek ya kadını taltife ve yahut kadına karşı biraz tencözlülmeye mahkûmdur. Trablusluların ahali-i gayr-ı Müslime ile münasebetleri hemen pek dostanedir. Ahali gayr-i müslimeden Trabluslu olanlar ekseriyetle Muscivilerle Maltızlardır. Bu sırada İtalyanlar da çoğalmakta ise de ahali ile münasebetleri pek mahdud; gürlütücü, kavgacı, mağrur ve mütecaviz oldukları için ahalinin nefretini kazanmışlardır. Bilakis Maltızlar tamamıyla Araplaşmış denilebilecek bir halde zaten menşeleri Trablus ve lisanları İtalyancayla Arapçanın karışıp şivenin tebdil etmesinden mütehassıl olduğundan her

En münevver fikirli zevat bile kadına bir mevki-i içtimai vermek hususunda mütereddidirler. Bu böyle olursa kadını erkeğin muvasatını teskin ve ihtiyacat-ı beytiyesini temin maksadıyla halk edilmiş zan eden ahalinin bu biçare taifeye karşı ne muamelede bulunacağı düşünölsün.

Cami Baykurt'un kitabında yer alan ince demir kargılarıyla Tuaregler.

Tuareg gibi yüzleri peçeli, geniş Tuat bornusları giyinmiş Gat ahrarı demir kargılar yerine daima ellerinde uzun saplar taşır.

veçhile münasebet ve mukavemetleri ziyadedir. Museviler her yerde olduğu gibi, burada da her şeyden evvel "Musevidirler". Gerçi kıyafetçe ve lisanca cüzi farklı, ahaliden farklıları pek azdır ve İspanyolca ve katiyen İbranice bilmezler. Fakat menfaat-i şahsiye ve kavmiyelerine ziyade düşkün

olmaları Arapların nezdinde daima kudret ve itibarlarının düşük olmasını muciptir. Çünkü Arap diyorki "en zengin Yahudi, benim küçük mahsul sayımı elimden almak için, ticareti temin için para koparabilmek için tahkiriye mütehammil ve bed muamelelerime razıdır". Filhakika kazanmak için her şey tahammül eden çalışkan ve fakat doğrusu biraz fazla mütezellil ve mütezellil [zillile katlanan] olan kavim buranın servet ve ticaretini tamamıyla ellerine almışlardır. Otuz sene evvelisi sokaklarda adı satıcılık ederken bugünün kırk elli bin lira bir servet sahibi bulunanları vardır. Teessüf olunur ki zaruret-i ihtiyaç halinde Osmanlı olan bu Yahudiler, Maltızlar ve İtalyanlar yalnız Osmanlıların sayesinde kesb-i servet [para kazanma] olarak merkezi vilayette ve sevahildeki kasabaların bazılarında bulunuyorlar. Hâlbuki Yahudiler umumiyetle kasabata intişar etmişler ve ticaretle meşguldürler.

Trablusgarp düşünleriyle cenaze merasimi ve helc Musevilerin evlerinde bir hafta ve bazen faslalarla birkaç ay süren yaygara ve matemleri pek büyük tafsilata muhtaç olduğundan burada zikretmeye sarf-ı nazar ediyorum. Mevlid-i nebevide yapıldığını yukarıda zikrettiğim "hufre" dahi şayan-ı işar bir ehemmiyet-i hususiyeyi haiz olup mesmüattan [işitilen] meşhadata [görülen] intihâ' ettirmek [bitirmek- sona erdirmek] için bunun da zikrini şimdilik tehir edeceğim.

Hülasa: Trablusgarb ahalisi mütebasbıs ve devr-i sabıkta hükümetle ahalî

arasında vasıta-yı zulüm ve irtikab olmaya alışmış olan sınıf-ı mahsus istisna edilirse umumiyetle sakin, muti, fevkalade zeki ve ziyadesiyle terakki ve temeddüne imedenileşmeyel müstaniit, hükümet-i Osmaniye'ye sadık ve merkez-i İslamiyet'e katiyen merbut, terbiye ve talim ile mehasin-i tabiyelerini tezyid ve tezyine kabiliyetlidirler. Gerçi Mısır'dan ve sair bazı memalik-i Araptan esen bir name-i kavmiyet [bir milletin kendine has özellikleri] ve ara sıra bazı tahrik, bir hayal-i bisude ferikine iyad buyursa da bunlar adetçe pek az ve hükümetimizin göstereceği pederane muamele ve ümrana idare sayesinde ya ekseriyet içinde sesleri boğulacak veyahut bir serab-ı mefhum arkasında koptuklarını anlayıp tebdil-i fikredecekler, meşrutiyet-i idaresi ile kuvvet bulan İttihad-ı anasıra bütün kuvvetleriyle sarılacaklardır. Çünkü asırlardan beri payidar ve sahaif-i tarihiesi pek parlak olan hükümet-i Osmaniye'nin varlığını bile çok gören Hristiyan hükümet-i müteassirenin harita-yı âlemde her ne suret ve nam ile olursa olsun ayrı ayrı hükümet-i İslamiye zuhuruna meydan bırakmayacakları ve vahdet-i Osmaniye'den ayrılmak isteyenlerin derhal haris kırtlar tarafından kapılacağı bir emr-i bedihidir. Bunu anlamak için büyük hakim olmak lazım gelmez. Misalleri göz önüne getirmek kâfidir. İşte Buha'ra ve Hayve, işte Belucistan ve Zengibar, işte Cezayir ve Tunus, işte Mısır ve işte Fas ve işte nihayet bedbaht İran!

Cami Baykurt'un kitabından.

DİPNOTLAR

1. Birinci Ferik Reşid, *Taşkıyla Divan-ı Harbi Mukerretatına Dair Hakkıy-ı Mühime: İstanbul 1324*, s. 2-20.
2. 1924 yılında Taşkıyla'da yapılan tadilatlar sırasında depolarda bulunan bazı elbiseler mahkumlardan bazılarının öldürüldüğü yönünde tartışmalar yaşanmasına neden oldu. Bu tartışmalar için bkz. Vakit, 22 Mayıs 1924. "Eski İpek Mebusunun Veçhâkârlığı", Vakit, 29 Mayıs 1924.
3. Ahmet Mehmetefendioğlu, *İttihat ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları, Sürğünden İntihara*, İstanbul 1993, s. 9-27. Bu makalenin yazılmasında bu kitaptan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Şeyh Naili'nin 'Nadir Vakası'na İlişkin Bir Mektubu", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1992, Sayı: 107, s. 53-56.
4. Abdullah Acchan, "Osmanlı Devletinde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1/5, 2008, s. 12-29. Mehmet Yavuz Erler, "Ya Vatan, Ya Sürgün" *Atatürk Dergisi*, Sayı: 2, s. 263-269.
5. Ahmet Kavas, "Trablusgarp Vilayetinde Görülen Hastalıklar ve Tedavi Yolları: Fizan Sancağındaki Uygulamalar", *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt: 2, İstanbul 2008, s. 1185-1194.
6. Mehmet Altun, "Jön Türkler'in Korkulu Sürgün Yeri, Fizan Denen Şu Yer", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 125, s. 24-29. Celal Tevfik Karalapan, *Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960. Nesimi Yazıcı, "Tayihalar Işığında 2. Abdülhamid Döneminde Libya Üzerine Bazı Gözetimler", Sultan 2. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildirileri, İstanbul 1994, s. 77-84.
7. Erler, a.g.m., s. 267.
8. Şeref Vapurı sürgünleri için bkz: Şeref Kurbanları, *Yayına Hazırlayan: Ali Buğra Mehmet Kuzu*, İstanbul 2007.
9. Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrada Türk Fransız Rekabeti*, Ankara 1995, s. 12-13.
10. Abdülkerim Abuşereb, "Trablus'da Sürgün Doktor Reşid Şahingiray", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1986, Sayı: 145, s. 12-13.
11. Hakan Gülsün, "Amıların İzinde Bir Jöntürk, Dr. Ali Osman (Onbulak) Bey", *Tombak*, Sayı: 36, Şubat 2001, s. 10-19.
12. Cami Baykurt, *Son Osmanlı Afrıkası'nda Hayat, Çöi İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler*, Hazırlayan: Arı İnan, İstanbul 2009, s. 144-146. Abdülnasır Yiner, *Mısır Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasal Hayatı (1842-1908)* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 167-170.
13. Resmi biyografisi için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicilî Ahval Defteri, No 181, s. 411.
14. Mehmetefendioğlu, a.g.k., s. 9-20.
15. Selma Tükel, "Bir Ömürde Dört Hayat. Osmanlıdan Cumhuriyete 89 Yıl", *Hürriyet*, 9-12 Mayıs 1991.
16. Tarih Vesikaları, Libya'daki Sağlık Koşulları, 1918-1935, (Arapça) Yayına Hazırlayan: Dr. Abdülkerim Abuşereb, Bingazi 2007, s. 113-134.
17. Nejet Bilgi, "Trablusgarb'a Dair Bir Layiha", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, 199, s. 81-112. Ayrıca Bkz. Erkan Tural, "Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk'ün Düşün(dür) dükleri", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 31, S.1, Mart 2004, s. 114-116.
18. Ahmet Mehmetefendioğlu, "İttihatçı Sürgün Dr. Reşid Bey'in Trablusgarb'ta Sağlık Alanında Yaptığı Çalışmalar", *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt:1, İstanbul 2008, s. 951-973.
19. Fizan'da Fransı Müşahedatı ve Arap Usulü Tedavisi, İstanbul 1325.
20. Abuşereb, a.g.m., s. 12-13.
21. Dr. Reşid Bey II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. 1918 yılına kadar kaymakamlık ve valilik görevlerinde bulundu. Mutareke döneminde Ermeni təcirlerinden sorumlu tutularak yargılandı. Yargılaması devam ederken hapisneden kaçtı ve yakalanacağını andığı bir anda dın 6 Şubat 1919 tarihinde intihar etti. Bkz. Mehmetefendioğlu, a.g.s., 13-20.
22. Bu ve Dr. Reşid Bey'e ilişkin diğer belgeler İzmir'de yaşayan aile üyelerinde bulunmaktadır.
23. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, AMT. T.6. D.İ.D. NO: 6/70.
24. Baykurt, a.g.m.

Türkiye Tarihi

Kurucu Editör

Metin Kunt

Sabancı Üniversitesi Tarih Profesörü

Cambridge History of Turkey artık Türkçe'de. Dört ciltlik bu tarih Türklerin Anadolu'ya girdiği dönem olan 11. yüzyıl sonundan başlayarak Osmanlı devletinin kuruluşunu, 15. - 16. yüzyıllarda doğuda İran sınırından batıda Macaristan'a, güneyde Kuzey Afrika ve Arap yarımadasına kadar uzanan muazzam toprakları olan güçlü bir imparatorluk haline gelişini kapsıyor. Son cilt imparatorluğun I. Dünya Savaşı sonrasında parçalanışına ve küllerinden doğan modern Türkiye devletinin tarihine dair. Birçok ülkeden yazarların katkıları son yıllarda Osmanlı tarihi ile Türkiye araştırmalarında görülen son derece önemli ilerlemeleri yansıtıyor.

Aralık 2011'de çıkacak

Cilt I

1071 - 1453

Bizans-Osmanlılar

Kate Fleet (ed.)

2012'de çıkacak

Cilt II

1453 - 1603

Bir Dünya Gücü olarak Osmanlı İmparatorluğu

Suraiya N. Faroqhi

ve Kate Fleet (ed.)

Cilt III

1603 - 1839

Geç Osmanlı İmparatorluğu

Suraiya N. Faroqhi (ed.)

Cilt IV

1839 - 2010

Modern Dünyada Türkiye

Reşat Kasaba (ed.)

KitapyAYINEVİ

T : 0212 294 65 55

F : 0212 294 65 56

E : kitap@kitapyayinevi.com

www.kitapyayinevi.com

DOĞA BİLİMLERİNİN FELSEFEDEN KOPUŞU:

DÜŞÜNCENİN
ÇİZGİSELLEŞMESİ* - I

BENO KURYEL

Sanayi Devrimi bir eşik değil, aksine tarihsel süreçte bir evrime tekabül eder.

Bir evden diğerine geçmek gibi bir şey değildir bu. Sadece verilen bir addır.

Bir dönemden diğerine geçiş, hiçbir zaman eşikten atlayarak gerçekleşmez.

Aslında gerçekleşen bir şey de yoktur, çok şey vardır. Elbette bu çok şeyler birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşimlidir. Bilgikuramsal açıdan bakarsak, çok şey aslında bir şeydir, bir örgüdür, dinamik ve çizgisel olmayan evrilen bir sistemdir...

Galileo Galilei (1564, Piza - 1642 Arcetri, Floransa yakınları). Fizik, Galile tarafından matematiğin dünyasına yerleştirildikten sonra, açıklığını matematiksel mantıkla sağlamaya çalışmaktadır.

Muhtemel olan, gerçeklikten daha zengindir...

Ilya Prigogine

ÖN NOT

Modern bilim, gerçek dünyanın karmaşıklığını yalıtarak aşırı basitleştirilmiş kurgusal öykülere eğilim göstermiştir. Bunun sonucunda, bilimin bilgeliğiyle gerçeklik arasında bir kopukluk oluşmuştur. Elbette

bu durum, bilgelikten uzaklaşarak felsefi altyapıyı çürütüp sadece pragmatik sonuçların hedeflendiği bir paradigmaya doğru evrilmiştir. Bilimsel araştırma açıklık ve belirlenlik arayışı içindedir. Fizik, Galile tarafından matematiğin dünyasına yerleştirildikten sonra, açıklığını matematiksel mantıkla sağlamaya çalışmaktadır. Fizik ve matematiğin farklı entelektüel itkileri olmasına rağmen tarih boyunca hatasız bir şekilde sınırsız sarıldıkları sayısız fırsat olmuştur. Doğa biliminin çekirdeği her daim matematiksel mantığın hammaddesinden yapılagelmiştir. Doğanın gerçekliğine odaklanmış bilim, kuşkusuz matematiksel entellekti gayrete getiren bir kaynak teşkil etmiştir.

Buna karşılık, gerçek dünyanın olaylarını açıklayan bilimin sanki matematik tarafından yönetildiği söylemleri çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Teknolojiyle birleşmiş doğa bilimleri, yaşam alanına, siyasete, hatta psikoloji dünyasına bir nevi teknik rasyonalizm olarak nüfuz etmiştir. Bu eleştiriler aynı zamanda, mantıksal bilim öykülerini, benzeri görülmemiş insanlık ıstırapına neden olan yaygın yıkımdan ve krizlerin ortaya çıkmasından sorumlu tutmuştur. Bu argümanlar, gerçek dünyayı "makine" olarak gören ve her görüngünün ardında bir "mekanizma" bekleyen aşırı basitleştirilmiş bakış açılarına olan itirazdan gelmektedir. Galile ve Newton'a geri dönersek onların kosmos'u betimlemeye kazandıkları zafere tanık oluruz. Kosmos ile gezegenlerin ve çeşitli sistemlerdeki benzeri düzenli hareketleri kastediyoruz. Ancak, olayların ve toplumların daha genel gerçeklikleri içindeki hareketleri izah edebileceğimiz teorileri henüz tamamlamadık. Bu kuramlar, kaos betimlemesi içindedir. Bunları bir bütünlük içinde tartışabilirsek, *kosmos* ile *kaos*'un hangi araştırma/bilgi ortamda kopmuş olmadıklarını göreceğiz ve karmaşıklığın bilimini oralarda bulabileceğiz.

Ancak, burada da indirgemecilik konusunda duyarlı olmalıyız. Son

zamanlarda klasik bilimin çizgisel-lik temelli paradigmadik yapısına, hem teknik/bilimsel hem de ideolojik veçheleri açısından eleştirel yaklaşırken bilimsel diyalogu işgal eden "karmaşık (complex) sistem" retorğinde oluşmakta olan indirgemeciliğe de saplanmamalıyız. Gerçek bir olgunun karmaşıklığı bir yana bir de matematiksel olarak ifade ettiğimiz bir yapı vardır: Çizgisel olmama (olmazlık) — nonlinearity. Herhangi bir matematiksel yasa, belirli bir aralıkta kesin olabilmesine rağmen kısıtlanmamış şekilde var olamaz. (Geçerken sormadan edemeyeceğim: Tartışmaya çalıştığım bu konuları en az "tartışabildiğimiz" mekân akademyanın kendisi değil mi?)

Çizgisel olmayan ifadesi, bir bakıma çizgisel ile bağdaşmayan bir şeye işaret eder. Olumlu bir biçimde değil, daha ziyade çizgisel olanın "antitezi" olarak tanımlanmamıştır. Somut bir içeriğin yoksunluğuna karşın çizgisel olmayan, çağdaş bilimin yönünü belirleyen güçlü ve üretken bir anahtar sözcüktür. Bunun nedeni, çizgisel teoremin büyüyen eleştirisi çeşitli alanları çizgisel olmazlığın (nonlinearity) araştırılmasına itmektedir. Bu yazıyı üç makalede tamamlamayı planladım. İlk makalede, genel bir çerçeve çizilecektir. İkincisinde teknik ayrıntılara çok girmeden gündelik yaşamın hem tekniğinde hem de kültüründe çizgisellik ve ideolojisinin yeniden üretilmesine örnekler verilecektir. Üçüncüsü ise doğa bilimleri ve toplumsal bilimlerin kopuşunu sağlayan çizgiselliğin iktidarını ve buna bağlı bilimin akademyada örgütlenmesi ve disiplinlerarası ve çokdisiplinli ilişkilere geçiş süreçleri çizgisel olmayan bir bilgi kuramı ile ele alınmaya çalışılacaktır.

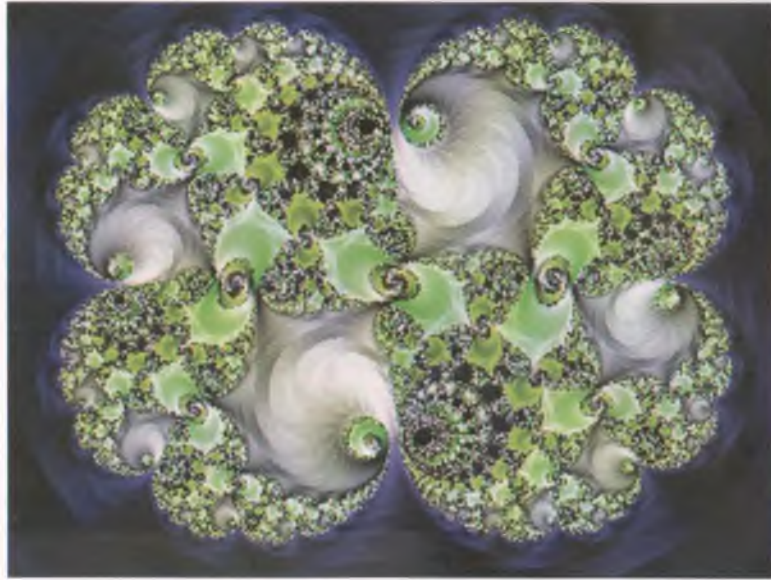
İLK ADIM

Doğa bilimlerinin hüküm süren paradigmasında belirleyici gelenek, mesleki uygulama ve araştırma alanlarında derinlemesine dallaşmadır. Bu nokta, sanayi "devrimine" bir gönderme yapar. "Devrim" sözcüğüne vurgu yapmamın nedeni şu: Sanayinin bir toplumsal formasyo-

na tekabül etmesi, bilimsel eylemin buna göre örgütlenmesi, yeniden üretimi sağlamak ve uygun bireyler yetiştirmek üzere okulların tasarlanması örgüsel bir toplumsal devinime tekabül eder. Bu çizgisel olmayan bir çözümlemedir. Bu devinimi sadece bir "devrim" sözcüğüyle karşılamak mümkün olsa da genelde bu örgü algılanamamaktadır. Böylece, çizgisel bir analizin tuzağında kalınabilmektedir. Sanayi Devrimi bir eşik değil, aksine tarihsel süreçte bir evrime tekabül eder. Bir evden diğerine geçmek gibi bir şey değildir bu. Sadece verilen bir addır. Bir dönemden diğerine geçiş, hiçbir zaman eşikten atlayarak gerçekleşmez. Aslında gerçekleşen bir şey de yoktur, çok şey vardır. Elbette bu çok şeyler birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşimlidir. Bilgikuramsal açıdan bakarsak, çok

keşfettik. Bu durum, olasılığı ve zaman simetrisindeki kırılmayı içermek için doğa yasalarının farklı bir biçimlendirilmesini talep eder. Klasik biçimlendirmedeki güçlüklerin ya da sorunların, dinamiğin temel yasalarıyla (klasik veya kuantum) ilgili çok dar bakış açısından kaynaklandığını gösterdik. Klasik model bizi, belirlenimciliğe (determinizme) ve zamanın tersinebilirliğine götürür. Bu süreçte yaklaşımımızla göstermiş olduk ki, dinamik, termodinamik ve olasılık teorisi alanları birleşmiştir.

Sanayi Devrimi diye betimlediğimiz dönüşüm, siyasi, ekonomik, bilimsel, mesleki, teknolojik, kavramsal, öğretimsel, kültürel, ideolojik bir örgünün evrimsel tezahürüdür. Tüm bu dönüşümü analiz etmek için uygulanan yaklaşımlardan birisi çizgi-

Çizgisel olmayan bir fraktal desen: Karmaşıklık ve kaos.

şey aslında bir şeydir, bir örgüdür, dinamik ve çizgisel olmayan evrilen bir sistemdir... Olan, bir süreçtir ve evrim sürdükçe eski ve yeni kavramları da yeni devingen karakteristikler edinmektedir. Bu bakımdan, bilim tarihini yazarken çizgisel olandan çizgisel olmayana bir epistemik kopuşun altını çizmek durumundayız.

PRİGOGİNE'E ŞÖYLE SESLENİR:

Klasik bakış açısına göre doğa, bir otomaton (bir saat gibi kendinden işleyen bir makine-sistem) olmalıdır. Ancak, bugün kararsızlıkları, çatalanma noktalarını, her yerde evrimi

sel yoldur. Klasik doğa bilimlerinin yöntemidir. Şöyle ki: Bütünü parçalara bölelim, her parçayı kendi içindeki kabullerle çözümleyelim, her parça için elde edilen analizleri birleştirelim, bütünü elde edilen bu sonuçlara göre anlamaya çalışalım. Elbette, Sanayi Devrimi'ni tarihsel evrim içinde ele alırken bilginin, örgütlü bilgi olarak bilimin evrimini ve tekabül eden gelişimleri göz ardı etmemeliyiz. Kuşku yok ki, bu analiz yöntemi belirli kabullere dayanarak yaklaşık bilgiler verebilir. Bunun yanında, yapılan kabullerin kültürel ve ideolojik altyapılarına bağlı olarak siyasi genellemelerle yanılsama-

Sir Isaac Newton (1642, Lincolnshire — 1727, Londra). Newton'ın hareket modeli bugün bile, hem fizik biliminin araştırma ve öğretim aşamalarında hem de teknolojiye geçerliliğini korumaktadır (karşı sayfa).

lara da yol açabilir, açmıştır da. Bu çizgisellik durağan ve değişmeyen bilimsel bir yöntem olarak kurulunca ortaya çıkan paradigma, bilim ve iktidar etkileşiminin ne denli açık olduğunu da gözler önüne sermektedir. Çizgisel olmayan yaklaşım ise toplumsal dinamiğin tarihsel örgüsünün bütünlüğünü göz önüne alır. Sistem düşünürlerinin çok açıklayıcı ifadesiyle, "bir bütünün parçaları toplamından büyüktür..." Bu, felsefi, daha uygun bir deyişle bilgikuramsal bir ifadedir. Çizgisel tarih anlayışı, felsefi çözümlemeleri, bilgikuramsal analizleri devre dışı bırakır. Çizgisel olmayan yaklaşımlar karmaşıklığı ve çoklu çözümleri içerdiği için kendi içinden kaynaklanan tartışmalara da

"normal bilim" dediği şey. Elbette bu sınır durağan (statik) değildir; evrilir, parçalanır, başka sınır sentezlerine ulaşır. Ancak, sınırlar içinde hem sözünü ettiğim kısıtların hem de üretim ve mülkiyet ilişkilerinin etkisiyle belirli bir indirgenmişlik vardır.

- Bilim tarihinin evrimde birbirini izleyen farklı süreçlerde çok değerli keşifler ve icatlar olmuştur. Newton'ın hareket modeli bugün bile, hem fizik biliminin araştırma ve öğretim aşamalarında hem de teknolojiye geçerliliğini korumaktadır. Bunun yanında kuantum fiziğinde geçersizdir. Paradigma dönüşümüne çok uygun bir örnektir. Bu model ya da doğa "yasaları" fiziksel olanı izah ederken toplumsal dinamikten bağımsız değildir. Çizgisellik iki kaba yoldan açıklanabilir burada. Birincisi, bilimi felsefeden kopararak

nu hesaplamak/bilmek mümkündür. Elbette, hesaplamak olasıdır. Çünkü eninde sonunda verili/varsayılan bir başlangıç değeri kullanılarak gerçekleştirilecek matematiksel bir işlem-dir. Ancak, hesaplanabilse de bilmek mümkün değildir. Newton'a göre bilmek mümkündür, çünkü kendisine göre zaman tersinirdir. Bu, çizgisel bakışın güzel bir resmidir. Çizgisel olmayan yaklaşıma göre ise bilmek olanaksızdır. Çünkü zaman tersinmezdir. İlki statik (durağan) bir doğaya, ikincisi ise dinamik (devingen, zamana göre değişen ve geri dönüşü olmayan) bir doğaya bakmaktadır.

- Bilimi yönetime ve insanlığın kurtuluş ideolojisine indirgeyen çizgisel paradigma bilim tarihini indirgenmiş bir ansiklopedik içerik biçiminde sunar. Bu hem bilimsel bir çaba değildir hem de çizgiselliğin ideolojik yeniden üretimine hizmet eder. Bu bakımdan, bilim tarihini, bilgi/bilim/teknoloji evrimi kapsamında, toplumsal devrimin yukarıda sözü edilen tüm etmenleri içinde, karmaşık yapısını mümkün olduğunca ihmal etmeden ve toplumsal bilimlerle bir etkileşim içinde ele almak gerekmektedir. Burada, önerilen bir yöntem değil, sadece bir yaklaşımdır. Çizgisel görüşün öne sürdüğü gibi mutlak bir yönetime indirgenmeden, çizgisel olmayan görüş(lerin) tartışmaya açık, sorgulanabilen ve bilimin özgür ışıltılarını yapılandıracak tartışmaları açmayı önermektedir. Bilim tarihine, felsefi bir analizi de eklemeyi teklif etmektedir.

- Bilim tarihini farklı yönleriyle ele alırken çizgisellik kabulünün sağlamış olduğu gelişimleri de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu çalışmanın bütünlüğünde, teknik ayrıntılara çok girilmeden örneklerle yarattığı sonuçlara, uygulamalara, avantajlara, çizgisel olmayan araştırmalara getirdiği katkılara ya da oluşturduğu engellere yer verilecektir.

- Bilimin felsefeden koparılması, aynı zamanda doğa bilimleriyle toplumsal bilimler arasında bir uçurumun oluşmasına neden olmuştur. Bilim tarihi bundan bağımsız düşünülemez. Çünkü bu süreçte, genelde okullaşma sü-

Euclides'in Geometri Elemanlar'ından günümüze gelebilen en eski parçalardan biri. Şekildeki diyagram Kitap II, Önerme 5'ten. Yaklaşık MS 100.

sahne olur. Böylece, bilginin doğasında olan kaynak, çizgisel olmayan yaklaşımlarda hapsedildiği, mahkûm edildiği zindanda yeniden yaşam bulur. Bu çalışmamızı sunarken ilk adımda bazı noktaları, daha sonra ayrıntılandırmak üzere, özetlemekte yarar vardır.

BAZI ÖNERMELER

- Tarih boyunca bilginin üretilmesi, örgütlenmesi, kullanılması, ürüne dönüştürülmesi, ticarileşmesi ve diğer benzer etmenler, toplumsal dinamik ağında gerçekleştiği için bir paradigmaya tekabül eder. Bilginin üretimi, insanın hem varoluşsal kısıtları hem de teknik kısıtlamaları nedeniyle belirli bir sınır içinde kalır. Kuhn'un

ona bağımsız ve "nesnel" bir karakter çizen pozitivist ideolojinin çizgiselliği, ikincisi ise Newton ve ardıllarının bu modele ilişkin bilgikuramsal görüşleridir. Birincisi, bilginin çizgiselleştirilmesiyle felsefeden ve toplumsal dinamikten yalıtılarak "bilim nesnedir, o mülkiyetimdedir ve sizin için üretiyorum" dünya görüşünün bir kalkanı olarak kullanılmaktadır. İkincisi ise, bilimsel bilginin üretilirken bile bir dünya görüşünden bağımsız olamayacağını kendi içinde bir iktidar ilişkisine sahip olabileceğini göstermektedir. Prigogi'nin dediği zaman sorunu burada ortaya çıkmaktadır. Newton'a göre bu hareket denklemleriyle, herhangi bir uzay cisminin eksi sonsuzdan artı sonsuza kadar verili bir zamandaki konumu-

reçleri, özelde üniversitelerin oluşması, yapılandırılması, örgütlenmesi ve toplumsal ağı içindeki yerlerinin perçinlenmesi, yalıtılmış bir yan konu olarak kalmıştır. Tüm bunları çizgisel olmayan ağı içine alarak yeniden incelemek durumundayız.

- Sanayi Devrimi'yle birlikte doğa bilimleri ve beşeri bilimler giderek birbirinden ayrılırken ilk kopuş gerçekleşti. Bu kopuş, uzmanlaşmanın, öncelikle de doğa bilimlerinde başlamasının ilk basamaklarıydı. Modern dünyanın ortaya çıkmasına denk gelen bir dönemdi. Modern öncesi ve sonrası bilgi yapıları, epistemolojik açıdan temelden farklı yollara ayrıldı. Modern öncesi bilgi konusunda uzman olanların bildikleri şeyler, modern dünyada bizim disiplin olarak adlandırdığımız kutucukların hiçbirine uymazdı. Disiplinlerin modern dünyada yerli yerine oturması uzun süre almıştır. 1500'lerde disiplinler yoktu, 1800'lerde kendini hissettirirken son 100-150 yılda toplumsal devrimdeki yerlerini almıştır. Doğa bilimlerindeki gelişmelerin, yeni buluş ve icatların ürettiği bilgiler artan bir hızla üretim alanlarında kullanılmaya başlandı. Bu sürece uygun insanların ya da uzmanların yetişmesi için yeni okullaşma tasarımlarına gidildi. Üniversiteler, bu paradigma dönüşümüne denk gelecek şekilde kuruldu. Böylece, tekil konulardaki derinlemesine bilgi birikimi yeni tip uzmanlıkların oluşmasına neden oldu. Modern dünya bilimde yeni bir paradigma ilan etmiş oluyordu.

- Paradigma çok açıklayıcı bir kavram. Mesleki ve araştırma/bilimsel etkinliklerini sürdüren bir topluluğa, belirli bir süre için, model problem ve çözümlerini sağlayan "evrensel" olarak kabul görmüş bilimsel başarılar, yöntemler, ölçütler ve değerlerin ve görgülerin yer aldığı bir yaşam biçimine denk gelir paradigma kavramı. Belirli bir bağlamı ve bu bağlama göre kurulmuş bir kültür. Modern dünyada, derinlemesine bilginin elde edilmesi ve teorik zenginliğin oluşması için uzmanlaşmanın önemini anlamak olasıdır. Ancak, böyle-sine bir uzmanlaşma da kendi statü-

kosunu yarattı. Pozitivist ideolojinin körüklediği doğa bilimlerine indirgenmişlik anlayışı belirleyici oldu. Böylece insanlar, bilgiye nasıl varılacağı konusunda uzmanlaşırken, ne bilirizi bir kenara itti. Bilim, doğa bilimleri, felsefeyi ve epistemolojik sorgulamayı gelenek dışı bıraktı.

Bilimi yönteme ve insanlığın kurtuluş ideolojisine indirgeyen çizgisel paradigma bilim tarihini indirgenmiş bir ansiklopedik içerik biçimde sunar. Bu hem bilimsel bir çaba değildir hem de çizgiselliğin ideolojik yeniden üretimine hizmet eder.

İnsanlar paradigmanın içinde oluşlarının farkındalığını kaybettiler. Şu sözler ne kadar betimleyici: "Ol mahiler ki derya içredirler, deryayı bilmezler." Bilim ve felsefe köprüsünün yıkıldığı bu yeni paradigmadaki olağan bir durum haline geldi bu deyiş.

- Bilim tarihinin okyanusunda bilişim konusundaki kavramsal dönüşüme bir örneklerle devam edelim. Bilgisayarların insan yaşamına girmesi, bilginin işlenmesine nicel bir katkı yapmasına rağmen, epistemik dönüşüm daha çok getirdiği nitel değişimlere bağlıdır. Hüküm süren anlayışta, özellikle gündelik yaşam pratiklerinde bunların tartışılması oldukça geridedir. Uzmanlaşmanın modern dönemdeki biçimiyle şimdiki biçimleri farklıdır. Zihnimizi bu konuda yormak için çabamız çok az. Gelenek böyle. Pragmatik sonuçlara odaklanıldığı bir gelenek içindeyiz. Bilişimin nicel getirileriyle kısıtlanmış durumdayız. Ancak, yeni uzman tipi, çokdisiplinli yapılardan etkilenemeye başlamıştır artık. Elbette, bir pragmatik hedefinde yapılan bir ekip çalışması, farklı disiplinlerden oluşan araştırma ve çalışma grupları iş görmektedir. Ancak, yine de bir indirgenmişlik içermektedir. Farklı disiplinlerin bir araya gelmelerinde nicel bir yarar-değer hedeflenmiştir bu bağlamda. Nicel indirgenmiş bir paradigma. Nicelik gerekli değil mi?

Tartışmasız evet. Fakat, yeterli mi? Modern dünya ile başlayan nicel belirleyicilik, nitel olanı da senteze katmayı ihmal ederek çizgisel durumundadır.

- İçinde olduğumuz "derya" hakkında araştırma yapmak durumundayız. Çokdisiplinli çalışmaları tasarlayıp

Albert Einstein 1879, Würtemberg — 1955, Princeton) 1915'te Genel Görelilik Kuramı'nı yapılandırmıştır. Göreliliğin açtığı yeni pencere, zaman ve uzamın birbirlerine dokunmuş olduklarını ve gözlemciye göre değiştiğini aydınlatmıştır.

yaşama geçirmek için yeni bir geleneği, kendisinin farkında olan bir paradigmayı tartışmalıyız. Niteli, nicelden ayırmayan, nicel ile niteli bir sentez olarak düşünebilmeliyiz. Modern dünyanın analitik düşünme anlayışına sentetik düşünme, sorgulama ve irdelemeyi de katmalıyız. Çokdisiplinli çalışma anlayışının felsefesini kurmalıyız. Bundan böyle, "her şeyin bir nedeni vardır" önermesini, "her şeyin bir öyküsü vardır" önermesine dönüştürebilmeliyiz. Olgulara indirgenen ve tekil disiplini yaratan süreçlere gerek tarihsel gerekse bugünkü önemini göz önüne

Doğada çizgisel olmayan bir dinamik: Bir biriki popülasyonunun, büyüme hızının değişimini veren grafik. Çatallanma noktaları, kararlılığın bozulduğu büyüme hızlarıdır.

olarak ve yadsımadan, bütünsel ve karmaşık ilişkilerle tasarlanan ufukları da hayatımıza kazandırmalıyız. Deyim yerindeyse, çizgisel olandan, çizgisel olmayana doğru yolumuzu çizebilmeliyiz.

- Çizgisellik, çizgisel olmayanı bir "görme biçimi"dir. Çünkü toplum ve doğa çizgisel olmayan bir devrime (dinamik zamana bağımlılık) sahiptir. Çizgisel olmayanı, "çizgisel" olarak yaşamak, bir bakış açısına işaret eder. Çizgisellik, bir indirgenmişliktir. Sanki girintili çıkıntılı bir sahili yalnızca bir çizgi ile görmeye ve/veya göstermeye çalışmak gibi. Canlı ve cansız doğa ve bu ilişkiden üretilen iletişim ağları çizgisel olmayan bir devrim içindedir. Bunu çizgisel olarak algılamak ya da mekanik yasalara indirgeyip anlam vermek bir bakış açısına tekabül eder. "Her şeyin bir nedeni vardır" önermesi çizgiselliği gösterir. "Her şeyin bir öyküsü vardır" önermesi ise çizgisel olmayana işaret eder. Bu çizgisel paradigmayı eleştiren ve alışılagelmiş görüş ve değerlendirmelere yer veren çabalardan birisi çokdisiplinlilik kavramının, tarihsel olarak hem teknik hem de epistemolojik açıdan çözümlemesidir.

- Neler yapılabilir? Çokdisiplinli çalışmalar için bireylerin ve kurumların birbirlerini tanıması bir önkoşuldur. Çeşitli alanlarda uzmanlaşmış birey veya gruplar paylaşabilecekleri ve ortaklık kurabilecekleri ortamı/

ortamları tanımak durumundadırlar. Tabii ki, bu durum öncelikle uygun ve etkin organizasyonlarla mümkündür. Birbirimizi tanıyacak toplantıların, panellerin ve kurum gezilerinin düzenlenmesi gerekir. Bu çabalar, teknik ve olanaklar açısından fiziksel bir birliktelik için kaçınılmazdır. Ancak, yukarıda da vurgulandığı gibi çokdisiplinli çabalar yalnızca fiziksel olanı değil, zihinsel olanı da içermektedir. Çokdisiplinli araştırmalar ve uygulamalar yeni bir bakış açısı içinde çözümlenemezse ve de değerlendirilemezse bir gelenek olamaz. Sadece fiziksel olana indirgenmiş olur. Yeni bir paradigmaya yelken açamaz o zaman. İletişim ağları, fakülte bölümleri arasında olabileceği gibi, fakülteler ve üniversiteler arasında da çeşitli etkinliklere sahne olabilmelidir. Çokdisiplinli alanların genel ya da özgül konularda sempozyum ve konferanslar düzenlemesi de verimli faaliyetler olacaktır.

- Resmin bütünlüğünü sağlayacak olan zihniyet/zihniyetlerin çözümlendiği tarihsel ve felsefi tartışmalar olacaktır. Bir öneri olarak üniversitelerde bir "Bilim Tarihi ve Felsefesi Merkezi" kurulabilmesini gündeme getirebiliriz. Teknik üretimlerin düşünsel etkinliklerle desteklenmesi resmin bütünü tamamlamış olacaktır. Böyle bir merkezin tasarımı elbette tartışmaya açıktır. Farklı görüşlerle, çeşitli öneri ve fikirlerle devingen bir yapıda gelişecek bir oluşumu gelecek kuşaklara taşımak mümkündür.

- Çokdisiplinli pencereden gözlemeye çalışan bir bakış açısının, bilginin örgütlü olarak üretildiği üniversite ve araştırma kurumlarına ve de yaşamın tüm alanlarındaki uygulamalara yeni ufuklar ve etkin sonuçlar getirebilmesi dileğiyle...

ÇİZGİSEL OLMAYAN BİLGİ KURAMI

Neden çizgisel olmayan bilgi kuramı? Toplumsal bilimlerden, doğa bilimleri ve teknolojik uygulamalara kadar tüm akademik disiplinlerde verili olan klasik kabullerin yanın-

da çizgisellik, gündelik yaşamımıza egemen olmuştur. Doğa çizgisel olmayan karakterdedir. Ancak klasik düşünce ya da bilim tarihi sürecinde çizgisel olmayanı açıklayabilmek için oldukça yararlı ve uygulanabilir çizgisel yöntemler kullanılmıştır. Özellikle 20. yüzyıl araştırmalarında çizgisel olmayan yaklaşımlar öne çıkmıştır. Görelilik ve kuantum mekaniği, matematik ve istatistikte çizgisel olmayan yöntemlerin gelişimi ve toplumsal bilimlere için nitel araştırma yöntemlerini etkileyen dinamik sistemler kuramı bunlardan birkaçıdır.

Çizgisellik, klasik bilimin bir uzlaşmasıdır veya anlaşmasıdır. Kuhn'un dediği gibi, "Bir bilimsel topluluk, kabul gören değerler ve inançlar olmadan üretimini yapamaz." Newton'ın fizik yasaları, sabit ve durağan bir evren kavramına dayanır. Bu süreçte, zaman ve uzam çizgisel kavramlar olarak kaldılar: Sonu ve başı olmayan ayrı ve bağımsız ölçüler olarak kabul edildiler. 19. yüzyılın sonunda, fiziksel dünyayı betimlemek ve anlamak için Newton'ın mekaniğine ve Euclides'in geometrisine temellenmiş belirlenimsel ve mutlak bilgi sistemi çözülmeye başladı. Maxwell, elektromagnetizm ve termodinamikte, Plank ise elektrodinamikte yaptıkları çalışmalarda klasik bilime karşı sordukları sorularla, çizgisel olmayan bilimin, dinamiğin ve karmaşıklığın ilk tarihsel adımlarını attılar. Plank'ın konuyla ilgili yaptığı çalışmaların devamında 1915 yılında Einstein Genel Görelilik Kuramı'nı yapılandırmıştır. Göreliliğin açtığı yeni pencere, zaman ve uzamın birbirleriyle dokunmuş oldukları ve gözlemciye göre değiştiğini aydınlatmıştır. Dahası, klasik bilimin uzamsal boyutlarına dördüncüsü olan zamanı eklemiştir. Uzam-zaman düz ve sabit değil, aksine dinamik (devingen) Euclides dışı bir geometridir. Bu noktada, matematiğin doğada olduğunu iddia eden hem mistik hem de Platoncu yaklaşımların çizgisel dünya görüşüne yaptıkları kalıpsal katkıları ve bireyi çizgiselliğe mahkûm eden bilim anlayışını anlamamak elde değil.

Kuantum fiziğinde Bohr, Heisenberg, Schrödinger, Dirac ve diğerleri klasik kabulleri sorgulamayı sürdürdükçe fizikçiler, atomik yapıya kafa yoran Yunan filozoflarına benzer sorularla yüz yüze kaldılar ve bilginin doğasına ilişkin düşünmeye başladılar. John von Neumann, kuantum fiziğindeki buluşları (keşifleri) çizgisellik sorunu olarak hemence teşhis etmişti. Neuman 1930'lar boyunca ölçüm sorunlarına ilişkin araştırmalar yaptı ve kuantum teorisinin klasik çizgisel mantık üzerindeki etkileri araştırdı. Paul Dirac, kuantum kuramı ile görelilik arasındaki karşılıklı bağımlılığa işaret etti. Erwin Schrödinger, bir parçacığın dalga fonksiyonunun zamana göre nasıl değiştiğini gösteren hassa ölçümler yaptı. Bütün bunları yaparken parçacıkların zaman uzam örgüsündeki yaşamını anlama çabası vardı. Klasik fizik paradigmasından epistemik kopuşlar olurken, klasik fiziğin tüm pratik sonuçları yok edilmiyordu. Bugün de varlığını sürdürüyor. Ancak, bilginin doğasında sabit olarak kabul edilen çizgisellik anlayışı tümüyle dönüşüm yaşıyordu. Schrödinger'le birlikte, görelilikle ilgili birçok çelişki ve anlaşmazlık ortaya çıktı. Bilimsel araştırmanın enfes yönlerinden bir de bu değil mi? Einstein, bunları gidermek için alan teorisi etrafında birlik aradı. John Bell ve David Bohm'un kuantum fiziğindeki çalışmaları, göreliliğin tamamlanmamış olduğu sonucuna varılan alan teorisini tartışma ve sorguya açtı. Einstein çalışmalarını sürdürürken Richard Feynman, kuantum teorisinin olasılıklı doğasını izah edebilmek için hesaplamalarla uğraştı.

Roger Penrose ve Stephen Hawking ile başlayan yeni yönelişlerle birlikte görelilik ve kara deliklerle ilgili temel yanıtlar keşfedildi. Bu işbirliği, Newton'ın evrenin bir başlangıcı olmadığına ilişkin kabulünü dama atmış oldu. Yeni keşiflere göre evrenin, uzam-zaman içindeki özgül bir noktada bir başlangıcı vardır. 1970'lerde görelilik ve bir parçacığın dalga fonksiyonu ile ilgili tartışmalı deneyler sürerken Edward Lorenz'in kaotik deseni olan kelebek de orta-

ya çıkmıştı. Fizik, Einstein'a kadar uzanan çizgisel hesaplamaların yeni matematiksel icatlara yönelen araştırmalarla açıklanabilmesine kapılarını açıyordu. Bu çizgisel olmayan matematik bugün fizikle birlikte at-başı koşturmaya devam etmektedir.

Klasik bilimin (elbette doğa bilimlerinin) kabulleri, toplumsal bilimler için, Newton'ın *Principia*'sının yayımlanmasından bu yana temel teşkil etmiştir. 18. yüzyılın siyaset bilimi ve ekonomisinden, 19. yüzyıl boyunca nicel yöntemlerin, yani hesaplama dayanan yöntemlerin özellikle psikolojide erkence kullanımına kadar akademik bilgi kendisini fizik üzerine temellendirmiştir. Özellikle de mantıksal pozitivist bakış açısı, tüm bilimlerin tek bir bilim, fizik bilimi, çerçevesinde toplanması doğa bilimleri iktidarını da açıkça göstermektedir.

Genellikle çizgisel olmazlığın kurucusu olarak anılan Henri Poincaré, 1903 yılında dünyayı açıklamak için çaba gösteren çizgisel yöntemlerin açmazlarını saptamıştı. Çizgisellik bir sorusallaştırma işlemidir ve bir yaklaşımdır. Yaklaşımlar yapılarak bilim ve teknolojide dev adımlar atılmasına rağmen aydınlanamayan çok görüngü kalmıştır. Bunun yanında, bir ideoloji olarak çizgisellik günlük yaşama da damgasını vurmuştur. Bu paradigma biraz da "indirgenmiş insanı" yaratması bakımından kayda değerdir. C. S. Peirce gibi düşünürler 19. yüzyılda klasik mantığı sorgulamış ve 20. yüzyılın köşesi dönüldüğünde C. West Churchman gibi disiplinlerarası kültürü benimsemiş fikir insanları ve diğer sistem düşünürleri, hatta öğrenim üzerine odaklanan psikolog Jean Piaget, mantık, öğrenme ve toplumsal örgütlenme için var olan kabullerin değişimi üzerine çalışmışlardır.

Geleneksel istatistik kullanarak ekonomik verilerle mücadele etmeye çaba gösteren Benoit Mandelbrot aynı zamanda fraktal geometriyi icat etmişti. Tüm geometriler gibi doğayı simüle eden, onu benzeten bir geometriydi bu. Boyut sayısı ondalık bir

sayı ile ifade edilen ve kaotik davranışın estetiğini de belirleyen bir sistem. Asıl işlevi, zaman ve uzamda Euclides geometrisinin ulaşamadığı çözümlere ulaşabilmiş olmasıydı. Görüldüğü gibi, bilgi kuramı olarak felsefeden kopan çizgisel anlayış, çizgisel olmayan ile felsefeye geri dönüş yapıyor. Bugün çizgisel olmayan yaklaşımlar kullanan bilim insanları ve uygulamacılar çizgisel (ya da doğrusal) yöntemlerin basitçe savunulamaz olduğunu ifade etmektedirler.

Ilya Prigogine: "Klasik bakış açısına göre doğa, bir otomaton (bir saat gibi kendinden işleyen bir makine-sistem) olmalıdır. Ancak, bugün kararsızlıkları, çatallanma noktalarını, her yerde evrimi keşfettik."

KAYNAKLAR

- Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970(1962).
Lee R., E. ve I. Wallerstein, "İki Kültürü Aşmak," Metis Yayınları, 2005.
Reisch, G. A., "How the Cold War Transformed Philosophy of Science – To the Joy Slopes of Logic," Cambridge University Press, 2005.
Hunt, G. M. K., "Determinism, Predictability and Chaos", *Analysis*, 47(3): 129-133, 1987.
Prigogine, I., "Why Irreversibility?", *Int. J. Quantum Chemistry*, 53, 105-118, 1995.
Prigogine, I., "Is Future Given?", World Scientific, 2003.
Yoshida, Z., "Nonlinear science," Springer, 2010.

DİPNOT

- 1 Prigogine, I., "Is Future Given?", sayfa 8, World Scientific, 2003.

NOT

Çizgisel sözcüğü, 'linear', çizgisellik sözcüğü 'linearity' için kullanılmıştır. Buna koşut olarak, 'nonlinear' ve 'nonlinearity' sözcükleri, çizgisel olmayan ve çizgisel olmazlık ifadeleriyle karşılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için, Kuryel B., "Bilim Tarihinde Bir Kavramsal Dönüşüm: Kaos," *Toplumsal Tarih*, 212, 66-71, 2011 makalesine bakabilirsiniz.

BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ NE ZAMAN AÇILDI?

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Çeşitli kaynaklarda Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin açılış tarihi olarak 1843 ile 1845 tarihlerine yer verilmektedir. Hastanenin açılış tarihi ile ilgili netleştirilemeyen bu durum üzerine hangi tarihin doğru olduğunu araştırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu makale meselenin doğrusunu daha geniş bir kitleye duyurmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın mührü.

Asaf Ataseven:
Bezmi-âlem Valide
Sultan Vakıf Gureba
Hastahanesi, İstanbul.

**Üzerinde;
"Evkaf-ı
Hümayun
Nezaret-i Valide
Sultan
Gureba-yı
Müslimin
Hastanesi" yazan
yemek tabağı.**

Asaf Ataseven:
Bezmi-âlem Valide
Sultan Vakıf Gureba
Hastahanesi, İstanbul.

Vakıf Sağlık Haftası nedeniyle 7 Mayıs 2009 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde düzenlenen, "Osmanlı'da Tıp Semineri" toplantısında hastane ile ilgili bir sunum yapmam istendiğinde elimdeki kaynakları yeniden gözden geçirmeye başladım. Hastane hakkında yapılan çeşitli yayınlarda hizmete giriş yılının bazen 1843 bazen de 1845 olarak verildiğini gördüm. Hangisinin doğru olduğunu araştırmaya başladım. Hastane hakkında ilk kitabı Prof.

Dr. Kazım İsmail Gürkan, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahi Kliniği'nin hastanede bulunduğu yıllarda, henüz cerrahi asistanıyken yazmıştı.¹ Sonraki yıllarda bu kitabı geliştirerek iki defa daha yayınlamıştı. Kitabın üç baskısının da sonunda *Takvim-i Vekayi*'de hastanenin yapımı ve açılışı ile ilgili dört haber ile hastane nizamnamesini ek olarak vermişti.² Bu eklerin asıllarını görmek istedim. Ancak Dr. Gürkan'ın numara ve tarihini verdiği *Takvim-i Vekayi*'lerde bu haberler yoktu. Bunun üzerine 1843 yılı başından itibaren *Takvim-i Vekayi*'leri taramaya başladım. Günlerce süren taramalar sonunda Ek:1'de verdiği 3 R. 1261 [11 Nisan 1845] tarihli haberin 3 R. 1263 [21 Mart 1847] tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandığını tespit ettim. Dr. Gürkan bu haberin tarihini yanlış vermişti. Ek:2'de *Takvim-i Vekayi*, No. 293, Z.

1261'den [Aralık 1845] alındığı belirtilen haber de bu sayıda yoktu. Dr. Gürkan'ın yanlışlığı, *Takvim-i Vekayi* tarihlerinin yanlış okunması yanında hastane kitabesindeki 1261 tarihinden kaynaklanıyordu. Ziver Paşa, hastane binası ile cami ve çeşme 1261/1845 yılında tamamlandığı için bu yıla tarih düşürmüştü. Dr. Gürkan, Hicri 1261 yılının Miladi karşılığını da 1843 olarak vermişti. Oysa Hicri olduğunu kendisinin de belirttiği bu tarihin doğru çevirisi 1845'ti. Böylece hastanenin açılış yılının 1843 veya 1845 olmadığını anlamıştım. O zaman bu hastane ne zaman açılmıştı? Açılış iradesi olmalıydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde iradeyi bulunca sorun çözüldü. İradede yer alan emirlerin yerine getirildiği *Takvim-i Vekayi*'deki açılış töreni haberiyle kanıtlanınca hastanenin açıldığı tarih kesinleşti.

Dr. Gürkan'ın kitabı hastane hakkında derli toplu tek kaynak olduğu için araştırmacılar tarafından sürekli olarak kullanılmış ve bu tarih yanlış günümüze kadar gelmiştir.³ Bu satırların yazarı da Dr. Gürkan'ın kitabına dayanarak bu yanlış yapanlar arasındadır.⁴ Yakın zamanda yayımlanan bir kitabında bu yanlış düzeltilmiş olmakla beraber⁵ Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi'nin

"Muhabbetden Muhammed oldu hasıl
Muhammedsiz muhabbetten ne hasıl
Zuhurundan Bezmi-âlem oldu vasil"

doğru açılış tarihini daha geniş bir kitleye duyurmak amacıyla bu makaleyi hazırlamıştır.

HASTANENİN YAPIMI

Klasik Osmanlı darüşşifalarından sonra, İstanbul'da hizmete giren hem ilk vakıf hastanesi hem de ilk özel vakıf hastanesi olan Bezmiâlem Valide Sultan Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin kuruluş fikrinin altında İstanbul'da çıkan bir çiçek salgını yatar. Bu salgın sırasında Osmanlı Devleti'nin payitahtındaki hastanelerin yetersiz kaldığını gören, Bezmiâlem Valide Sultan yoksul ve garipler için bir hastane yaptırmak ister. II. Mahmud'un kadın efendilerinden ve Sultan Abdülmecid'in annesi olan Bezmiâlem Valide Sultan (ö. 1853) çok hayırsever bir insandı ve bir hayli vakfı vardı.⁶ Hastane yaptırma isteğini oğluna iletmiş, Sultan Abdülmecid'in fermanıyla hastane inşaatına başlanmıştı. *Takvim-i Vekayi*'de bu hastanenin yapılışı ilân edilmiş, hastaneyi din, devlet ve milletin ihyası için yaptıran Valide Sultan'a methiyeler düzülmüştü.⁷ Padişah'tan izin çıkması üzerine İstanbul'da hastane yapmaya elverişli yerler düşünülüp araştırılmış ve Yenibağçe civarında Nakkaşpaşa arsası olarak bilinen yer uygun görülmüştü. O dönemde hastaneler şehir dışında havadar bir alanda inşa edilmekteydi. Nakkaşpaşa arsası da havadar olduğu için seçilmişti. Bu arsanın önünden (günümüzde Vatan Caddesi) akan Bayrampaşa deresi Aksaray yoluyla denize dökülüyordu.⁸

Bezmiâlem Valide Sultan, hastanenin yanına bir cami ile bir de çeşme yapılmasını istemişti. İnşaatın idaresi Evkaf Nezareti İnşaat Müdürü Abdülhalim Bey'in sorumluluğuna verildi. Valide Sultan'ın Kethüdası ve Darphane-i Âmire Nazırı Tahir Bey de mali işlerle ilgilenmek üzere memur edildi. İnşaat masraflarının tamamı Bezmiâlem Valide Sultan tarafından karşılanıyordu. Önce cami tamamlandı. Cami, hastalar, hasta sahipleri, ziyaretçiler, hastanede çalışan hekimler ile diğer görevlilerin

namazlarını eda etmeleri amacıyla yapılmıştı. Bu yüzden hastanenin içinden bir merdivenle camiye çıkılıyordu. Hastaların da cemaate katılmalarını sağlayan 20 metrekaRELİK üçüncü bir mahfili vardı. Cami vakfiyesinde imamların ölüm halindeki hastalara kelime-i şehadet getirtmeleri ve ölenlerin cenazelerini usule uygun olarak kaldırmaları şart koşulmuştu. Önce cami tamamlandı.⁹ 1845 sonlarında hastane binasının inşaatı bitmişti. Sultan Abdülmecid, annesinin yaptırdığı bu hayır kurumunu görmek istedi. Padişahın iradesi uyarınca, 31 Ekim 1845 (1 ZA. 1261) Cuma günü, şeyhülislâm, sadrazam ve diğer vükela ve yüksek memurlar ile askeri zevat hastaneye gidip camide Cuma namazını eda ettiler. Sultan Abdülmecid, Fatih Camii'ndeki Selamlık Resmi'nden sonra hastaneye geldi. Orada hazır bulunan Murat Molla Hankâh'ı şeyhi, makama münasip dualar okudu. Hazır bulunanlar padişahın ayağına yüz sürdükten sonra topluca hastanenin koşulları ve diğer yerleri gezildi. Gayet metin ve güzel yapılmış olan hastane binası ve müştemilatı herkes tarafından beğenildi.¹⁰ Birkaç gün içinde çeşmeye Halkalı suyunun su tahsis edildi."

YILLIK MASRAFLAR İÇİN TAHSİSAT ARAYIŞLARI

Hastanenin yapımı bitmişken rutubet olduğu fark edildi ve bu rutubetin giderilmesi istendi. Rutubetin tamamen kurutulduğuna kanaat getirildikten sonra, 25 Kasım 1846 (6 Z. 1262) tarihli irade ile hastanenin Mart 1847'de açılması için hazırlık yapılması emredildi. Hastanenin hemen açılmamasının asıl nedeni, hayli yüksek olacağı tahmin edilen yıllık masrafına kaynak bulunamamış olmasıydı. Padişah yıllık masrafa karşılık bir gelir belirlenmesini buyurmuş ve açılışın ondan sonra yapılmasını istemişti.¹²

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Kethüdası Darbhane-i Âmire Nazırı Tahir Bey, 12 Kasım 1846 (23 ZA. 1262) tarihli tezkiresinde hastanede iskân edilecek yoksul hastalar için, müteveffa Şeyhülislâm Asım Efendi'den kalan 100 çift fodlanın hastaneye verilmesini önerdi. 15 Kasım 1846 (26 ZA. 1262) tarihli oturumunda konuyu görüşen Meclis-i Vâlâ mazbatasına göre; "yapımı tamamlanan Gureba Hastanesi'ndeki rutubet de geçmiş olduğundan Padişah, mart başında resmi açılışının yapılması-

Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyesi'nin ilk sayfası.

Asaf Ataseven:
Bezm-i Âlem Valide
Sultan Vakfı Gureba
Hastahanesi, İstanbul.

nı, gerekli masrafının Darphane-i Âmiri Nazırı Tahir Efendi ile müzakere edilerek tertip ve tahsisine bakılmasını emretmiştir. Bir hayır işi olan bu hastane amacına ancak açılıp fakir ve garipleri tedavi etmekle ulaşacaktır. Binası bitmişken böyle uzun uzadıya açılmaması halk arasında acayip karşılanacaktır. Ancak açılması, masrafını karşılayacak gelir tedarik etmeye bağlıdır. Hastanenin yıllık 2.000 kese

asını bu günlerde satmak niyetinde olduğundan, bunun gibi gümrük mukataasının başka ellerde bulunması pek münasip görülmediği için, bu mukataanın hazinece alınarak bedelinin hastane masrafına tahsis olunması gerekir. Fakat bunun geliri masrafı karşılamaya yetmeyeceği için üstünün Bağdat eyaleti varidatından ve gümrüklerden, ezcümle Trabzon Eyaleti mamulâtı senelik vergisinden alınması, bundan başka

hanesi son zamanlarda dikimhane olduğu, hastane ise tabhaneye tahsis olunduğu için Evkaf-ı Hümayun hazinesinden eskiden aldıkları tertibatın Gureba Hastanesi'ne verilmesi gerekmektedir. Hastalar için tayinat tahsis de lazım geleceğinden Tahir Efendi'nin, merhum Şeyhülislâm Asım Efendi'nin 100 çift dua-güfodlası satılmayarak hasta tayinatına mahsuben hastaneye tahsis kılınması isteği uygun görülmüştür.

**Bezmiâlem
Valide Sultan
Vakıf Gureba
Hastanesi
Çeşmesi.**

Asaf Ataseven.
Bezmi-âlem Valide
Sultan Vakıf Gureba
Hastanesi.
İstanbul.

**Bezmiâlem
Valide Sultan
Vakıf Gureba
Hastanesi Camii.**

Asaf Ataseven.
Bezmi-âlem Valide
Sultan Vakıf Gureba
Hastanesi.
İstanbul.

tahsisata ihtiyacı olduğu tahmin edilmiştir. Hastane içindeki caminin masrafı Valide Sultan'ın evkafından karşılanmaktadır. Bunun gibi hastane tahsisatının da Valide Sultan Vakfı'na ilavesi, bundan başka şimdilik senede 500.000 kuruşun tertip buyrulması kifayet edeceği Tahir Efendi tarafından ifade olunmuş ve hekimbaşı ile olunan müzakereye nazaran gerektiği kadar memur, tabip ve hademeye senede 1.000 kese yeteceği anlaşılmıştır. Hastanenin idaresini belirleyecek nizamnamenin de hazır bulunması gerekmektedir. Tahir Efendi'nin bazı nizamâtı kaleme alarak, noksanını tamamlamak üzere hekimbaşıya verdiği haber alınmıştır. Masrafın tedariki sırasında, Tahir Efendi uhdesinde bulunan Trabzon gümrüğü mukata-

şeylerin tedariki de kabil olacağından 1847 senesi martından itibaren hastane masrafına mahsus olarak maliye hazinesinden senede 1.000 kese tahsis kılınması ve vakit geçirmeksizin şimdiden idare biçimine ve lüzumu olan memurların tayinine başlanması gerekmektedir. Gureba ve kimsesizlere mahsus olacak olan bu hastanede her zaman binasının tahammülü kadar gureba hasta bulunmayacağından ne miktar hasta için tedarik ve tertibata muhtaç olduğunun tasarlanması ve gerekli teferruat Tahir Efendi marifetiyle kaleme alınarak tesis ve tanzim edilmelidir. Bir de hastanenin ekmek ve diğer yiyeceklerine medar olmak üzere, daha önce Süleymaniye Bimarhanesi, Üsküdar'da eski Valide Tabhanesi ve Sultanahmet Bimar-

Ancak bu kadar fodla hastaneye yetmeyeceğinden bunun gibi dua-güfodlaların hastane tayinatına yetecek kadarının satılmayıp hastaneye verilmesi kararlaştırılmıştır." Meclis-i Vâlâ'nın bu mazbatası 14 Aralık 1846 (25 Z. 1262) günü Meclis-i Umumi'de görüşülmüş ve 25 Aralık 1846 tarihli irade ile bu kararların icabının yerine getirilmesi, hastanenin resmi açılışının mart başında yapılması emredilmiştir.¹³

Bezmiâlem Valide Sultan'ın ket-hüdası Tahir Efendi, 23 Ocak 1847 (5 S. 1263) tarihli yazısında Valide Sultan'ın evkafından olup padişahın vermiş olduğu irade gereği mart başında (Mart 1847) açılacak hastanenin muayyenat ve muhassesiyyatla gerekli memurlarla hademenin

suret-i memuriyetleri ve diğer hususlar hakkında, Hekimbaşı ile birlikte müzakere ederek bir layiha hazırladıklarını bildirmiş ve bu layiha suretinin Evkaf-ı Hümayun muhasebesine kaydıyla keyfiyeti malum olmak için Valide Sultan'ın defterlerine ve sonra da vakfiyesine eklenmek üzere Teftiş Mahkemesi'ne de lazım gelen ilmühaberin gönderilmesini, masrafların ödenmesi hususunun da Evkaf Nazırı'na havale edilmesini arz etmişti. Hastanenin açılması ve malzemesinin hazırlanıp ödenmesi hakkında irade çıktığını dikkate alan Meclis-i Vâlâ, hekimbaşının da katıldığı 31 Ocak 1847 (13 S. 1263) günlü oturumunda, nizamnamesine göre hastanenin idaresine Tahir Efendi tarafından daima dikkat ve nezaret edilmesini, beyhude masraf olmaması için memurların ve hademenin hasta sayısına göre azaltılıp çoğaltılmasını, aylık masrafı neye mal olursa olsun tahsisatından ödenmesini, muhasebesinin güzelce görülüp tetkik edilmesini gerekli görmüş, hastane kadrosunda gösterilen etibba ve memurin maaş ve tayinatını uygun bulmuş, gereken kayıtların yapılması hususunu Evkaf Nazırı'na havale etmiş ve açılışın *Takvim-i Vekayi*'de ilân edilmesini kararlaştırmıştı. Sultan Abdülmecid'in 5 Şubat 1847 günlü iradesiyle Meclis-i Vâlâ kararlarının uygulanması emredilince hastanenin dâhili nizamnamesi ve kadrosu yasallaşmıştır.¹⁴ Bunun üzerine 14 Şubat 1847 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de, hastanedeki rutubetin yok edildiği, hastanenin dâhili nizamnamesinin Padişah tarafından onaylandığı ve hastanenin Mart 1847'de hasta kabul ederek açılacağı ilân edilmişti.¹⁵

HASTANENİN AÇILIŞ TÖRENİ, 12 MART 1847 CUMA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile *Takvim-i Vekayi* taramaları sonunda ulaştığımız belgeler, hastanenin, inşaatı bittikten sonra bir yılı aşkın bir süre boş kaldığını, açılış töreninin, 24 RA. 1263 yani 12 Mart 1847 Cuma günü yapıldığını ve 13 Mart 1847 Cumartesi günü de hasta nakledilerek hizmete girdiğini göstermektedir.

Sultan Abdülmecid, 11 Mart 1847 (23 RA. 1263) günlü iradesiyle, eksikleri tamamlanan hastanenin açılışının, ertesi gün yani 12 Mart 1847 (24 RA. 1263) Cuma günü yapılmasını ve gureba hastaların kabul edilmesini emretti. Hastane camiinde icra edilecek Selamlık Resm-i'nin ardından Cuma namazı eda edildikten sonra Padişah hastanede kendisi için yapılmış özel daireye gidecek, burada okunacak dualardan sonra hastane açılacaktı. Ertesi gün yani cumartesi günü has-

talar nakledileceğinden sadrazam, şeyhülislâm ve vükela ile bir süre önce Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiye-i Şahâne'nin¹⁶ temel atma töreninde bulunan zevatın ve askeri erkânın nişanlarıyla birlikte Padişah'ın hastanedeki dairesinde bulunmaları istendi.

Bunun üzerine 12 Mart 1847 (24 RA. 1263) Cuma günü sadrazam, şeyhülislâm ile diğer vükela ve askeri erkân hastaneye giderek Sultan

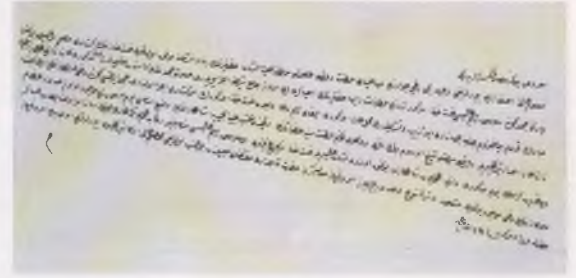
Açılış iradesi.

(BOA. I. DH. 138/7116,
23 RA. 1263/11 Mart
1847).

Hastanenin Açılış İradesi

Maruz-ı çâker-i musâdakat-güsterleridir ki

Ma'lûm-ı âli-yi âşfâneleri buyrulduğu vechile Yenibağçe civarında mehd-i ulâ-yı saltanat devletlü ismetlü sultan-ı aliyü's-şân hazretlerinin bina ve inşasına muvaffak oldukları hastahenenin küşâdı musammem laçılmasına karar verilmiş] olmasıyla bi-minnet-i Te'âlâ yarınkı Cuma günü selamlık resm-i âlisi hastahane-i mezkûr nezdinde sultan-ı müşârünileyha hazretlerinin ihyâ-kerdeleri olan câmi'-i şerifde icra buyrularak salavât-ı cumanın edâsından sonra hastahane-i mezkûrda kâin daire-i hümayûn-ı şâhâne mübarek kudüm-ı meyâmin-melzûm-ı cenâb-ı cihandari ile tezyin ve teşrif birle mahall-i âli-yi mezkûrda ifa-yı resm-i du'a ve ba'de hastahane-i mezkûrun emr-i küşâdı icra olunarak cumartesi günü dahi hastegân nakl olunacağından zât-ı âli-yi sadaret-penâhileriyle devletlü semâhatlü şeyhülislâm beyefendi ve vükelâ-yı fihâm-ı saltanat-ı seniyye hazeratının ve geçende Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiye-i Şâhâne'nin vaz'-ı esası yevm-i mes'udunda mevcud olan sudûr-ı azâm ve memurin-i kirâmın yevm-i mezkûrda daire-i hümayûn-ı şâhânedeki bulunmak üzere nişan-ı âlileriyle hastahane-i mezbûra azimetleri ve selamlık resm-i âlisi münasebetiyle rikâb-ı hümayûn-ı şâhânedeki bulunan sair ümerâ ve zabitan-ı asâkir-i mülûkânin dahi mevcud bulunmaları müteallik ve şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman-ı meâli-nişan-ı hazret-i tacdari muktezâ-yı celilinden bulunmuş olduğu muhât-ı ilm-i âli-yi vekâlet-penâhileri buyruldukda ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir. 23 Rebiülevvel 1263*

Abdülmecid'i beklemeye başladılar. Padişah gelir gelmez camide kendisi için yapılmış özel mahfele giderek Cuma namazını kıldı, ardından hastanenin her tarafını gezerek memurlar ile hademeye hediyeler verdi, duaların ardından hastane açılıp hizmete girdi.¹⁷

İstanbul'da yayınlanmakta olan, *Journal de Constantinople, Écho de l'Orient*, 1847 yılına ait iç haberleri verirken, Valide Sultan tarafından kurulan ve yoksul insanlara hizmet vermesi düşünülen Gureba Hastanesi'nin 1847 yılı başında açıldığını bildirmiştir.¹⁸

Açıldıktan birkaç gün sonra Maliye Nazırı, hastane masraflarına karşılık olmak üzere, Tahir Efendi'nin uhdesinde bulunan Trabzon Gümrüğü mukataasının bedeli olan dört yük akçenin ödenerek satın alınmasını, bu gelir hastane gibi bir hayır işine tahsis edileceğinden resim ve harçlardan muaf tutulmasını önermişti.¹⁹ Hemen ardından hastane camiinde Cuma günleri cemaate vaaz vermek üzere ulemadan bir vaiz tayini için imtihan açılmış, imtihan edilen Süleyman Hulusi Efendi'nin ehliyetli olduğu anlaşılmış ve Cuma vaazları kendisine tevcih edilerek, selatin camileri meşayih tarikine eklenmiştir.²⁰

Bezmiâlem Valide Sultan, hastanenin vakfiyesini açılıştan birkaç ay sonra, 15 Temmuz 1847 (1 Şaban 1263) tarihinde hazırlatmıştır. Valide Sultan'ın 12. Vakfiyesi olan bu vakfiye ile; Bağdat Eyaleti gelirleri fazlasından olmak üzere yıllık 750 kese ve Trabzon İskelesi Gümrüğü ve Tevabi'-i mukâtaasının 11/12 (on

ikide on bir) hissesinin yıllık kayıtlı bedeli olan 39.847 kuruş olmak üzere bu iki gelirin toplamı 4 yük 14.847 kuruşu, hastanenin önünde bulunan hamam, dükkânlar ve bostan kiralalarıyla birlikte hastanenin masraflarına tahsis etmişti. Bu parayla hastanenin tamirâtı ve tayin edilen müdür, kâtipler, tabipler, cerrahlar,

ve bakkal dükkânı. İstanbul-Koska yakınında bir ev, Süleymaniye Camii yakınında bahçe. Bozdoğan Kemerî caddesinde büyük bir ev, bir han. At Meydanı-Firuzâğa mahallesinde bir ev. Galata'da birbirine bitişik attar, balıkçı, enfiyeci dükkânları, deniz kenarında arsa. Silivri'de bir arsa ile içinde çeşitli meyve ağaçları bu-

Yoksullarla garipleri ücretsiz olarak tedavi etmek üzere 12 Mart 1847 günü törenle açılan bu hastane, 13 Mart 1847 günü hasta kabul etmiştir. 163 yıl bir vakıf hastanesi olarak hizmet vermiş, 24 Nisan 2010 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi olmuştur.

Hastane görevlilerinin tayinlerini gösteren jurnal.

(BOA. EV. 37437).

icracılar, sülûkcü ve hâvenzen (hava ecza döğen), müvezzi (dağıtıcı) ve elbise nezaretiyle vekilharc, elbise yamağı, serhademe (baş hademe), 24 hademe-i hastegân (hastalara hizmet edenler, hasta bakıcılar), altı meydancı, beş işçi, bir berber ve iki bevâbın (kapıcının) maaş ve tayinleri (aynı olarak verilen, yem bedeli vs ödemeler) ve hastanenin bütün levazımının görülmesini, bu miktar yetmediğinde diğer vakıflarının gelirlerinin kullanılmasını istemişti. 12. Vakfiyede Bezmiâlem Valide Sultan'ın hastaneye vakfettiği mülkleri bütün ayrıntılarıyla, arazi ve bahçeler üzerinde bulunan ağaç sayılarıyla yer almaktadır. Hastaneye vakfedilen bazı mülkler şunlardır; Edremid ve kazalarında araziler, bahçeler, zeytinlikler, tarlalar, zeytinyağı mengeneleri. Terkos kazasında tarla, Terkos Gölü

lunan arazi. Varna'ya bağlı Eğridere köyünde taşocağı, birçok ev, çiftlik. Gemlik'te dört dut bahçesi, iki taş değirmeni ve bir su değirmeni.²¹

SONUÇ YERİNE

Yoksullarla garipleri ücretsiz olarak tedavi etmek üzere 12 Mart 1847 günü törenle açılan bu hastane, 13 Mart 1847 günü hasta kabul etmiştir. 163 yıl bir vakıf hastanesi olarak hizmet vermiş, 24 Nisan 2010 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi olmuştur. Halen bu isim altında faaliyettedir. Hastanenin internet sitesinde, açılış tarihi olarak gösterilen 24 Mart 1843 tarihi²² ile hastaneyi çevreleyen demir parmaklıklarda bulunan amblemde yer alan 1843 tarihi yanlışdır. Bu tarihlerin bir an önce düzeltilmesi gerekir.

DİPNOTLAR

1. Kazım İsmail: *İstanbul Gureba Hastanesi Tarihçesi*. İlhâmi-Fevzi Matbaası 1928, 80 sayfa.
2. Kazım İsmail Gürkan: *Gureba Hastanesi Tarihçesi*. İkinci baskı. I.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü Sayı: 27. İstanbul 1944. 68 sayfa. Kazım İsmail Gürkan: *Bezmiâlem Valide Sultan-Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*. Özişik Matbaası. İstanbul 1967. 168 sayfa.
3. Asaf Ataseven: "Gureba Hastanesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14 (İstanbul 1996), 202-204. Miri Shefer: "Old patterns, new meaning: the 1845 Hospital of Bezm-i Âlem in İstanbul", *Dynamis Acta Hispanica ad Medicinæ Scientiarumque Historiam Illustrandam*. Vol. 25 (2005), 329-350.
4. Nuran Yıldırım: "Gureba Hastanesi", *Dünden*

- Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 (1994), 430-432.
- "Dâriüşşifâlardan Modern Hastanelere", *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Dâriüşşifâlar*. Ed. Nil Sarı, İstanbul 2010. C.II, 92-149.
5. Nuran Yıldırım: *İstanbul'un Sağlık Tarihi*. İstanbul 2010, 198-201.
6. M. Hüdaî Şentürk: "Bezmiâlem Valide Sultan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6 (1992), 108-113.
7. *Takvîm-i Vekâyî*, 281, 29 M. 1261 [7 Şubat 1845]; BOA. I. MSM. 25/655, 16 C. 1261 [22 Haziran 1845].
8. BOA. C. BLD. 24/1162, 13 B. 1262 [7 Temmuz 1846].
9. M. Hüdaî Şentürk: "Gureba Hastanesi Camii", *DİA*, XIV, 1996, 204-205.
10. *Takvîm-i Vekâyî*, 294, 23 ZA. 1261 [21 Kasım 1845].
11. BOA. I. DH. 112/5631, 3 ZA. 1261 [3 Kasım 1845].

12. BOA. I. DH. 130/6698, 6 Z. 1262 [25 Kasım 1846].
13. BOA. I. MSM. 25/661, 6 M. 1263 [25 Aralık 1846].
14. BOA. I. MSM. 25/666, 18 S. 1263 [5 Şubat 1847].
15. *Takvîm-i Vekâyî*, 321, 27 S. 1263 [14 Şubat 1847].
16. Taşkılla binası. Askerî Tıbbiye için tasarlandı sonra askeri kışlaya dönüştürüldü.
17. *Takvîm-i Vekâyî*, 326, 3 R. 1263 [21 Mart 1847].
18. *Journal de Constantinople. Echo de l'Orient*, 65, 1 Ocak 1848, s.1.
19. BOA. I. DH. 142/7311, 3 R. 1263 [21 Mart 1847].
20. *Takvîm-i Vekâyî*, 327, 10 R. 1263 [28 Mart 1847].
21. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter No: 634.
22. www.bezmi alemhastanesi.com/tarihce.asp. Erişim 12 Eylül 2011.
- * BOA. I. DH. 138/7116, 23 RA. 1263 [11 Mart 1847].

Küçük Şeylerin Hikayesi

... kırk yıl hatırı var

Türk Kahvesi Kitabı

Türk Kahvesi Kitabı, kültürümüzde kahve ile ilgili birikimin kayda alınması düşüncesinden doğmuştur. Türk kahvesi; türkölere, atasözlerine, deyimlere kadar girdiyse, artık; geleneğin, kültür birikiminin bir parçası olmuş demektir. Bu kitapta Türk kahvesinin Divan şiirindeki yeri, kahve ikram ritüelleri, kahve etrafında oluşan söylenceler, kahve falı, kahvenin çocuk dünyasına yansıması, kahvenin hazırlanması ve sunulması için gerekli araç ve gereçlerin tanıtımı ve tabii, kahvenin mekânı olan kahvehaneler üzerine yazılar yer almaktadır. Alanında uzman yazarların bu yazılarını ilgiyle okuyacağınızı ümit ediyorum.

Emine Gürsoy Naskali

**Yakında
Çoban ve Ağıt
Kitabı**

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:54/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel:(0212) 511 21 43 - 512 43 28

www.kitabevi.com.tr

online satış

İSİMLER VE SINIRLAR

KURTULUŞ'TA MEKÂNSAL KULLANIMLAR (1910- 2010)

CICILIA MARTIN

Cumhuriyet'in milliyetçi ve homojenleştirici ideolojisinin yoğun olarak yaşandığı ilk yıllarında Türk kimliği yaratmayı amaçlayan bir dizi reform ve projeden bahsetmek mümkün. Mekânsal sınırların yeniden tanımlanmasına dayanan yeni bir idarî bölünme ve gerçekleştirilen yer isimleri değişiklikleri de bu projeler içerisinde değerlendirilebilir. 1920'lerde İstanbul'daki toplam 6215 sokağın ismi değiştirilmiştir. Rum ve Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Tatavla semtinin Kurtuluş olması da bu tarihlere tekabül etmektedir.

Tüm siyasal iktidar değişiklikleri, mekânsal, maddî ve simgesel alanların yeniden tanımlanmasını beraberinde getirir. Claude Raffestin'e göre, "çağımızda anlam sistemlerinde değişiklik getirmeyen büyük devrim yoktur".¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üze-

rine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, soyadı kanunu gibi Türk kimliği yaratmayı ve bunu toprağa işlemeyi amaçlayan bir dizi reform ve proje içeriyordu. Bu çerçevede, mekânsal sınırların yeniden tanımlanmasına dayanan yeni bir idarî bölünme ve bir 'yer isimleri devrimi' gerçekleş-

tirildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, yeni bir kent hafızasının temellerini atmak ve eskisinden kurtulmak amacıyla yabancı tınılı sokak, hatta mahalle isimleri değiştirildi. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin güneydoğusundaki yer adları değişiklikleri üzerine çalışan Clémence Scalbert-Yücel'in de belirttiği gibi, "yer adlarının değiştirilmesi ülke topraklarını homojenleştirmeyi, yerel farklılıkları ortadan kaldırmayı ve böylece ulusal alanı bütünleştirmeyi amaçlıyordu".² Yer adlarını değiştirmeye arzusu Jön Türkler dönemine uzanıyordu. İttihatçı bir ideolog olan Hüseyin Avni'nin (Alparslan) sözleri de bu arzuyu yansıtır : "[...] en küçük köylerin isimlerine kadar Türkleştirmek gereklidir. Ermeniceyi, Rumca'yı ve Arapçayı reddedelim. Böylece, ülkemizi kendi öz kimliğimizle donatalım".³ Bununla birlikte, bu tür değişiklikler Cumhuriyet'in kurulması ve ulusal inşa süreci ile birlikte hız kazandı. 1901'den 1946'ya kadar İstanbul Belediyesi'nde memurluk, başkâtiplik, mektupçuluk gibi çeşitli görevlerde bulunan Osman Nuri Ergin'den, 1927 yılında toplam 6.215 sokak adının bir belediye meclisi toplantısının ardından aceleyle değiştirildiğini öğreniyoruz.⁴ Bazı ma-

Galata ve çevresinin görünüşü. Sağ üst köşede Aziz Dimitri köyü.

1681 tarihli Grelot Haritası.

hale adları da bunlarla birlikte değiştirilmişti.

Bu makalede, bir yandan mekânsal sınırların keyfî olmadığını, aksine yerel iktidar oyununda rol oynadığını, diğer yandan da adlandırmanın sahiplenmek anlamına geldiğini göz önünde bulundurarak, Kurtuluş Mahallesi'nin "üretimi" olarak adlandırdığım süreçte Cumhuriyet'in ve 20. yüzyılın ilk yarısının etkilerini inceleyeceğim.

Kuruluşu 16. yüzyıla dayanan Kurtuluş, günümüzde İstanbul'un merkezini çevreleyen mahallelerden biridir. Eskiden aynı adı taşıyan kilisesi nedeniyle "Aziz Dimitri Köyü" diye adlandırılan, sonrasında ise "Tatavla" olarak bilinen Kurtuluş Mahallesi'nin bugün bulunduğu bölge, önceleri kentin geri kalanından kopuktu. İstanbul'un Osmanlılar tarafından

lecek yüzyıllardaki sakinleri arasındaki bağ 1923 yılına kadar kopmadı. Tatavla'da yaşayan Rum nüfusun %2,5'ü Sakız kökenliydi⁵.

1793'te, Rum olmayanların Aziz Dimitri köyüne yerleşmesi bir ferman ile yasaklandı. Bu ferman mahallenin 20. yüzyıl ortalarına dek sürece azınlık karakterini de belirlemiş oluyordu. Gerçekten de sonraları Kurtuluş adını alan Tatavla 1960'lı yıllara kadar İstanbul'daki "küçük Atina" olarak bilinecek ve mahalle bu nedenle tarih yazımının çarpıtıcı azınlık prizmasından geçirerek yaydığı getto imajından kurtulmakta güçlük çekecekti. Bazı Rum ya da Türk yazarların benimsediği bu yaklaşım, azınlık halkının bıraktığı tüm "izleri" (kiliseler, okullar, çeşmeler, mezar taşları...) bir "saygı zihniyeti ve bellek ödev"⁶ çerçevesinde listelemeye dayanıyordu. Bu yazarlar

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçerken, Kemalist kadroların da yeni bir kent kurmaları gerekiyordu: Bir grup entelektüelin yaydığı Türk ulusal değerlerinin taşıyıcısı olacak bir kent. Bölgesel aidiyetlerin en geniş anlamıyla yeniden tanımlandığı bu süreçte, İstanbul ve İstanbulluların yeri neydi? Resmî adlandırmalarla yerel halkın adetleri arasında uyumsuzluk var mıydı? Bu Osmanlı kentinin bir Türk kentine dönüştürülmek üzere yeniden sahiplenilmesi sırasında pek çok farklı yönetime başvuruldu: Gerçek bir Osmanlı kenti olan İstanbul'un terk edilmesi; başkentin Ankara'ya taşınması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında burada örnek bir Türk kenti kurmak için tüm çabaların seferber edilmesi; büyük kentleşme projelerinin uygulamaya konması,⁷ kentin idarî bölünmelerinin kesin olarak yeniden sınırlandırılması, son olarak yer adlarının

Bölgesel aidiyet, insanların bir bölgeyle kurdukları ilişki türünü anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bölgeler üzerine geliştirilen tüm kuramlar, insan topluluklarının dışsallık ve ötekilik kavramlarıyla ilişkilerinin çözümlemesine dayanır. Ad değişikliği öteki ile aradaki farkı belirliyorsa, ötekilikle ilişkiye girmek sınır çizmek anlamına gelir.

fethinden önce, henüz yapılaşmamış olan bu bölgede Galata'da yaşayan Cenevizlilerin ahırları bulunuyordu (tatavla Yunanca "ahırlar" anlamına gelir). Fetihten sonra ise padişahın atları için otlak vazifesi gördü. Bölgedeki ilk yerleşimlerin Kanunî Sultan Süleyman zamanında olduğu tahmin ediliyor. Ege Denizi'ndeki Osmanlı fetihleri sırasında ele geçirilen esirler Kasımpaşa Limanı'ndaki tersanelere gönderiliyordu. Bunlara Yunanca *tersaniotis* adı veriliyordu. Bunlar zamanla tepelere doğru tırmanarak deniz seviyesinden yukarıda bulunan Aziz Dimitri köyüne yerleştiler. Aralarından pek çoğu 1566'da Piyale Paşa tarafından ele geçirilen Sakız Adası'ndan geliyordu. Sakız Adası'yla Tatavla ya da başka bir deyişle mahallenin "öncüleri" ile Yunanca *tatavlani* diye bilinen ge-

"tarihsel araştırmacılık" olarak tanımlayabileceğim şeyi yapıyorlardı, yani konuya Gérard Noirel'in "sorum-tarih" kavramına karşıt olarak kullandığı, özellikle siyasal aktörlerin bilinçli olarak kurdukları bellek meselelerini sorgulayan "bellek-tarih" çerçevesinden bakıyorlardı. Bu azınlık prizması, daha geniş anlamda 1980'li yıllardan itibaren İstanbul'u genel olarak etnik-dini özelliklerine göre ayıran ve birbirleriyle etkileşime girmeyen mahallelerden oluşan statik bir kent olarak tanımlayan tarih yazımı geleneği içinde yer alır. Buna göre kent, İstanbul tarihiyle pek haşır neşir olmayan Amerikalı bir antropologun deyişiyle "bir araya geldiklerinde kentin çok kültürlü dokusunu oluşturan farklı etnik mahallelerden yapılmış bir yamalı bohçaya" benzer.⁷

değiştirilmesi. Bu makalede yalnızca son iki aşamaya değineceğim.

İLK AŞAMA:

YER ADLARININ DEĞİŞTİRİLMESİ

İstanbul'da, "yer adları darbesi" idarî bölünmelerin yeniden sınırlandırılmasından önce gerçekleştirilmiş benziyor. Önce yeni adlarla simgesel bir fark yaratmak, ardından da bu farklılığı yeni idarî sınırlarla somutlaştırmak gerekiyordu. Gerçekten de, Osman Nuri Ergin'e göre, ilk yer adı değişiklikleri 1927'den itibaren yapılmaya başladı. Bunları 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen idarî sistem reformları izleyecekti. Yer adlarının değiştirilmesi bir anlamda dil reformunun ve 1934 tarihli soyadı kanununun da öncüsü oldu. Soyadlarında olduğu gibi, yer adları da kimlik ve

Eski ve yeni sokak adlarının belirtildiği Pervitich imzalı 10 numaralı plan.

Jacques Pervitich
Sigorta Haritalarında
İstanbul.

bellec oluşturma işlevi olan imlerdir. Adlar ait oldukları yer ya da kişileri çağrıştırmaya yarar. Bununla birlikte bir toprak parçasının yeniden sahiplenilmesi ve uluslaştırılması sürecinde mekânları tanımlamaya da yararlar. Dolayısıyla, herhangi bir iktidar değişikliğinden sonra genel olarak ilk iş, eski adların kaldırılarak yerine yeni "ev sahibinin" kimliğine gönderme yapan daha uygun adların verilmesi olur. Etienne Copeaux'nun tabiriyle "ilk işgalcinin söyleminde" yer adlarının değiştirilmesi "ilk gelen" ile "sonradan gelen" arasındaki gerilimi simgeler. Örneğin, 1912'de Yunanlar tarafından geri alındıktan sonra Selanik'i bir Yunan kentine dönüştürmek gerekince, hemen sokak adları değiştirilmiş ve Yunanca tınlayan ya da ulus yaratma süreciyle bağlantılı adlar benimsenmişti. Kentin ana caddesi olan Hamidiye'nin adı önce Birlik Caddesi, ardından Prens Konstantin, Kral Konstantin, Ulusal Mücadele (iki kez) ve son olarak Kraliçe Sofya olarak değiştirilmişti.⁹ İstanbul'da ise, kentin Türk kimliğini vurgulamak gerekiyordu. Dolayısıyla, özellikle Türk ya da Müs-

luman Türk olmadıkları için yabancı olarak kabul edilen toplulukların yaşadığı mahallelerin adları değiştirildi. Örneğin ünlü Pera Mahallesi Beyoğlu, Tatavla da Kurtuluş oldu.

1927 tarih ve 1003 sayılı Belediye kanununa göre, tüm sokak ve meydanlara "tek ve ulusal" bir ad verilmesi gerekiyordu.¹⁰ Bu tür ad değişikliklerinin daha önce, Pervitich'in kent planlarını imzaladığı tarih olan 1925'te başladığını da ileri sürebiliriz.¹¹ Ancak, toplam yirmi kadar adın planların üzerine el yazısıyla yazılmış olması, sonradan eklendiklerini düşündürüyor. Ayrıca, ı ya da ş gibi Türkçe harflerin kullanılmış olması, ad değişikliklerinin yeni Türk alfabesinin 1 Kasım 1928'de kabulünden sonra gerçekleştiğini kanıtıyor.

1930'da toplanan belediye meclisi, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda, Türk tarihine, geleneklerine ve ulusal diline saygı gösterilerek gerçekleştirilen bu "tümüyle bilimsel" çalışmadan dolayı memnuniyetini ifade etti ve bu tür çalışmaları teşvik etmek amacıyla, üzerinde yeni adları

gösteren haritaların yer alacağı kent rehberleri hazırlanması için 2.500 liralık bir bütçe ayrılmasına karar verdi.¹² Osman Nuri Ergin'in 1934'te yayınlanan rehberi buna mükemmel bir örnektir.

Tatavla da bu adlandırma atılımında yerini alacaktı. Kentin eski rehber ve planlarını, özellikle de Alman Mavileri¹³ ve Pervitich'inkileri 2000 yılına ait kadastro planlarıyla karşılaştırarak, toplam 145 ad değişikliği tespit ettim. Bunlar arasında yüz kadarı Kokoroz Sokağı ("kokoroz" Türkçe "mısır" demektir) olarak değiştirilen Despot Sokağı ("despot" Rumca "piskopos" anlamına gelir) örneğinde olduğu gibi radikal değişikliklerdi. Diğerleri ise, eski ad uzatılarak ya da ek yapılarak gerçekleştirilen daha ufak değişikliklerdi. Örneğin, Karanfil Sokağı Akkaranfil, Kiraz Sokağı Akkiraz, Kasap Sokak Kasap Hurşit, Karakol Sokak ise Kurtuluş tepesinin güneyinde yer alan Hacı Ahmet Mahallesi'ne gönderme yapılarak Hacı Ahmet Karakolu Sokak olmuştu. Son olarak, bazı adlar yazım kurallarına uygun düzeltmeler yapıldıktan sonra aynen korunmuştu: Çalvuci Sokak'ın Çalgıcı olarak değiştirilmesi gibi.

Bunun dışında, Hristo, Kilise Arkası, Kilise, Papayanni, Kalypso, Papaz, Hristodouli, Kostikalfa, Aghia Kyriaki, Konstantin gibi Rumca eski sokak adları Kemalist devrimi çağrıştıran adlarla değiştirilmişti. Bunların yeni seçkinlerin yerleştirmeye çalıştığı yeni ulusal imgelemde önemli bir yeri vardı. İşte birkaç örnek: Kurtuluş Caddesi, Bozkurt Caddesi, Ergekon Caddesi, Savaş Sokak, Şahin Sokak, Bay Sungur Sokak. Bunlardan bazılarının hayvanların simgelediği güce gönderme yaptığı da görüldüğü.

Yeni adlar Rum halkı için simgesel anlamı olan yerlerin izlerini silmeyi de hedefliyordu. Örneğin, 1855'te yapılan Ayios Athanasios Kilisesi'nin adından gelen Aya Tanaşe Sokak'ın adı Yeni Alem olarak değiştirilmişti. Alem camilerin kubbe ya da minarelerinin üzerinde yer alan hilal biçimindeki aya verilen addı. Aynı

biçimde Ayazma Sokak Lokumcu, Kilise Arkası Sokak Omuzdaş, Mezarlık Sokak Bayır, Kilise Sokak ise Hacı Bey yapılmıştı. Böylece, bu çeşme, kiliseler ve mezarlık kentin yer adları repertuarından bilinçli olarak çıkarılmış oluyordu.

Bize göre, son ad değişikliği 1958 yılında yapılmışa benziyor. Bu sonuncu yeniden adlandırma kararı ile mahallede uygulamaya konan yer adı mühendisliği çabalarını simgeleyen uzun değişiklik dizisinin de sonuna gelinmişti. Buna göre, Değirmen Sokak iki kısma ayrılmış, sokağın alt kısmı aynı adı korumuş, üst kısmına ise o tarihlerde yaşamını yitiren Sadri Maksudi Arsal'ın adı verilmişti. Kemalist tarih yazımının simgesi olan Tatar kökenli bu tarihinin adı 28 Şubat 1958'de Belediye Meclisi'ne önerildikten sonra, 24 Haziran 1958'de kabul edilmişti.¹⁴ Bu örnekten hareketle, yer adı devriminin bir günde yapılmadığını da öğrenmiş oluyoruz.

Bu arada, elbette mahallenin adı da değişikliğe uğramıştı. Mahalle adları, genellikle idari bölünmeler yeniden gözden geçirildiğinde, mahalle yeni bir kentleşme planının parçası olduğunda ya da yangın gibi bir felaketle karşılaşıldığında değiştirilir. Kurtuluş'un durumu da kısmen bu

tabloya uyuyor. Kurtuluş'un tarihi ile ilgili pek çok kitaba göre, mahallenin adı 31 Ocak 1929'da çıkan ve yaklaşık 2.000 evin yok olmasına neden olan yangından gelmektedir. Yangından kurtarılan mahalle bu tarihten sonra Kurtuluş olarak bilinecek, ana caddesine ise bundan böyle Büyük Tatavla Sokağı ya da Tatavla Caddesi yerine Kurtuluş Caddesi denecekti. Mahalle, hatta kent sakinlerinden çoğu da bu tarihi içselleştirmiştir. "Yangından Tatavla kurtuldu" sözünü pek çok kişinin ağzından duydum. Bu konuda bir kent efsanesi yaratılmıştı. Bununla birlikte, yangın gerçeği maskeliyor ya da güzelleştiriyor olsa da, mahallenin adının anlamlı olduğu açıktı. Önemli bir Rum nüfusu barındıran mahallenin kurtarılması, Rumlardan arındırılması gerekiyordu.

Ancak, mahalle yangından sonra resmen Kurtuluş olarak adlandırılmış ve sokak adları 1927'de değiştirilmiş olsa da, mahalle sakinlerinin alışkanlıkları değişmemişti. Arnavutluk'ta 1926'dan itibaren yer adlarının Arnavutlaştırılması üzerine bir araştırma yapan Nathalie Clayer'in vardığı sonuca göre, "yer adlarının değiştirilmesi, bir ulus-devlet içinde bile yalnızca 'tepeden inme' bir politikanın sonucu olan doğrusal ve homojen bir süreç değildir".¹⁵ Yer adlarının

gerçek kullanımı buralarda ikamet edenlerin mekânsal yaşanmışlıklarına gönderme yapar. Bu yaşanmışlıklar da yalnızca resmî adlandırmalarla oluşmaz, mekânlarla kurulan farklı ilişkileri yansıtır. Dolayısıyla Kurtuluş'ta da, ulusal unsurların mekânları yeniden tanımlama çabalarına rağmen ad belleği uzun süre varlığını koruyacaktı. Gerçekten de, mahallenin Rum sakinlerinden 1960'lı yıllara kadar mahallenin eski adını kullanmaya devam ettiklerine dair tanıklıklar dinledim. Üstelik Maurice Halbwachs'ın İstanbul nüfusu ile ilgili makalesinde¹⁶ yer alan 1939 tarihli kent planında Tatavla adı okunabiliyordu. Demek ki, İstanbul kentinin yaşadığı yer adı devriminden neredeyse 15 yıl sonra, Tatavla, Pera ve Scutari isimleri hâlâ bir harita üzerinde yer alıyordu. Buna rağmen, bu haritanın bir Türk tarafından çizilmediği de ortadaydı, çünkü 1939'da Türk haritacılık birimleri tarafından yayınlanmış hiçbir haritada Tatavla adına rastlanmıyordu. Bundan hareketle, eski yer adlarının hatırasının yerel nüfus, hatta gazeteler tarafından geniş ölçüde korunduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de, pek çok gazetede, genellikle cemiyet haberleri sayfasında sokakların hem yeni, hem eski adlarıyla anıldığını görüyoruz. Örneğin, 28 Mart 1929'da, Son

Société Anonyme Ottomane tarafından 1922'de hazırlanan mavi plan.

20. yüzyıl başında Tatavla.

M. Hristopulos,
Tatavla İst. 1913.
Nuri Akbayar Arşivi.
Dünden Bugüne
İstanbul
Ansiklopedisi'nden
alınmıştır.

tiğinin aksine, birkaç yıla yayılmıştı. Ayrıca eski yer adları mahallenin eski sakinlerinin hafızasına da kazılı kalıyordu. Eskiler bugün ancak bazı otobüs durağı tabelalarında rastlanan Sinemköy ya da Tepeüstü gibi fosilleşmiş yer adlarını kullanmaya hâlâ devam ediyorlar. Ancak, 1960'lardan itibaren Rum azınlığın gidişi ve Anadolu'dan göçmenlerin gelmesiyle birlikte Kurtuluş'un de-

mografik dokusunda yaşanan kopuşun da etkisiyle, kentin sözcük dağarcığı mirasına ait bu adlar giderek yok oluyor.

Eski yer adlarının kullanımını tanımlamak belli bir güçlük içerse de (kim tarafından kullanılıyorlardı, ne zamana kadar?), bunların yerel nüfus için ne ifade ettiği çok daha karışık bir iştir. Örneğin Kurtuluş'ta, mahallenin adını Mihver Devletleri'nin işgali altındayken "büyük açlık" krizi ile boğuşan Yunanistan'a doğru yola çıktıktan sonra batan bir erzak gemisinden aldığı da sıkça anlatılır. Oysa bu olay 1942 yılında gerçekleştiğinde mahalle 13 yıldır Kurtuluş adını taşıyordu.

Son olarak, bilinçaltına itilen yer adlarının son on yılda şaşırtıcı biçimde geri dönüşüne (Jean-François Pésouse'un ifadesi) tanık olunduğunu belirtelim. Pera ve Tatavla gibi uzun süredir silinmiş bulunan bazı Rumca yer adları, bu eski mahallelere yerleşerek buraların soylulaştırılması (*gentrification*) sürecine katılan belli bir toplumsal seviyeden

min edilebileceği gibi, Tatavla. Burada da mahallenin belleğine yatırım yapanların yine birincil dereceden ilgililer, yani Rumlar olmadığını gözlemliyoruz.

Yer adı değişiklikleri, ulusçu kesimin Türk kimliği yaratma ve bunu sergileme amaçlarına hizmet etmiştir. Adlar, adlandıranlar hakkında da önemli bilgiler verir. Bununla birlikte, yer adlarının mahallenin yerlileri tarafından kullanımı adlandırma eyleminin ne kadar öznel olduğunu ve bu süreçte pek çok adın bir arada varlığını sürdürebileceğini göstermektedir. Yeniden adlandırma eylemi bir yerin yeniden sahiplenilmesinin ilk aşaması ise, ikinci aşama da sınırların belirlenmesiyle bu yeri kontrol etme çabasıdır. Kurtuluş'ta 1930'larda ortaya çıkan yeni idari sınırlar, aynı zamanda mahallenin 1910'lardan itibaren yaşamaya başladığı kentsel yayılma sürecinin ifadesidir.

İKİNCİ AŞAMA: İDARİ SINIRLARIN YENİDEN TANIMLANMASI

1911'de tramvayın gelişmesiyle birlikte, Tatavla Mahallesi tarihi yarımada-dan göç eden nüfusu çekmeye başladı. Bu akının kanıtlarını, Karaköy'ü İstiklâl Caddesi'ne bağlayan ve artık tramvay sayesinde kentin kuzey ekseninde (Karaköy-Taksim-Şişli ve 1950'lerden itibaren Levent) gelişen yeni mahallelerine erişimi sağlayan Tünel'in kullanım oranlarını, insanların ikamet ettikleri yerlerle işyerleri arasındaki günlük hareketlerinin ritmini ölçmek için bir gösterge olarak kullanan Murat Güvenç'in bir makalesinde buluyoruz.¹⁷ Böylece, 19. yüzyıl sonlarına kadar kentin çeperinde kalan Tatavla, Amerikalıların "*cable car suburbanisation*" (elektrikli tramvaya bağlı banliyöleşme) adını verdikleri olguya uygun olarak gelişti ve bu yeni ulaşım aracıyla kısalan uzun mesafeleri aşmaktan korkmayan yeni bir nüfusu çekmeye başladı. Bu nüfusun çoğunluğunu artık zanaatkarlar değil, memurlar oluşturuyordu. Pervitch'in 1925'te hazırladığı sigorta kadastro

kimseler tarafından yeniden canlandırılıyor. Eski yer adları üzerinden gerçekleştirilen bu kentsel pazarlama stratejisi, Tatavla'yı tarihsel ve ticarî bir değer haline getirmeyi amaçlıyor. Örneğin, 2011 Nisan'ından beri Kurtuluş Caddesi üzerinde dalgalanan bir bez afiş, cumartesi akşamları Yunan müziği çalınan bir lokantanın reklamını yapıyor. Sahibi Türk olan bu restoranın adı da tah-

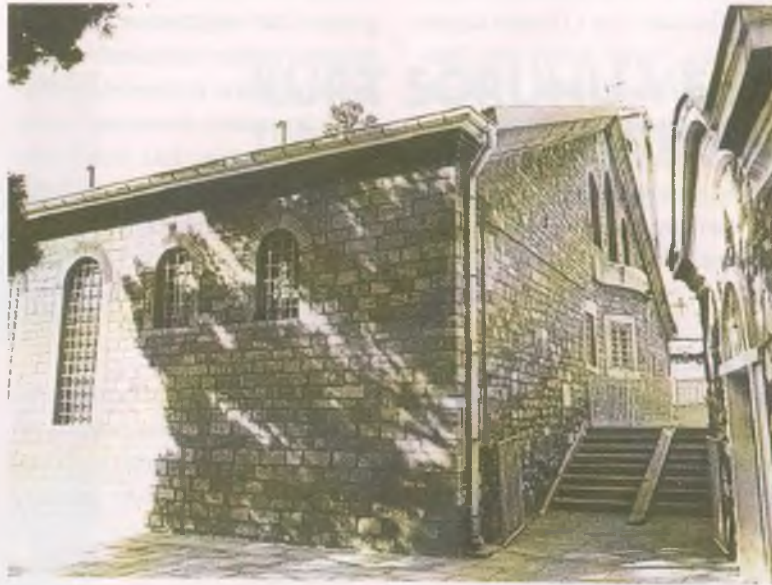
planları, parsellerin çoğu üzerinde görülen "imar arazisi" ibaresinden de anlaşıldığı gibi Tatavla'nın o dönemde tümüyle inşa halinde olduğunu gösterir (10 numaralı plan). Maurice Halbwachs da İstanbul nüfusu konulu makalesinde 1935 yılı için şunları yazar: "Rum nüfusu giderek tepelere doğru tırmanmış ve İstanbul'dan iyice uzaklaşarak çoğunlukla Müslüman olmayan nüfusu barındıran bu yeni yerleşim bölgelerinin bir kısmına yayılmış gibi görünmektedir."¹⁸ Bu yazardan öğrendiğimize göre, yeni kent tarihi yarımada'dan giderek daha fazla sayıda gayrimüslim, özellikle de Rum alıyordu. Bununla birlikte, 1922 tarihli rehberde yer alan şahıs isimlerinin kökenine, meslek dağılımlarına ve Kurtuluş Caddesi'ndeki 20. yüzyıl başlarından kalma bazı binalara (örneğin Saffeti Paşa binası) bakarak, mahallenin Müslüman burjuvazisinden bazı kesimleri çektiğini de ekleyebiliriz. Halbwachs da bazı mahallelerin demografik gelişimine dair ilginç bazı rakamlar veriyor: "... Pera'nın kuzeyinde yer alan iki yeni banliyö kayda değer biçimde gelişti: Taksim Pera'nın, vs. %22'si; Şişli %17,2".¹⁹

Halbwachs'ın sözünü ettiği bu yeni yerleşim bölgelerinden olan Tatavla, Cumhuriyet'in kuruluşundan önceye ait bir kentleşme planının parçasıydı. 1922'de *Société Anonyme Ottomane d'Études et d'Entreprises Urbaines* tarafından İstanbul valiliği için hazırlanan kent planı, mahallenin ileride Kurtuluş Caddesi'ne dönüşecek olan düz bir eksen etrafında doğrusal olarak geliştiğini gösteriyor (bkz. 62. sayfadaki plan). Bu oldukça geometrik plan su ve elektrik dağıtım ağları ile tramvay hattına göre yapılmıştı. Dolayısıyla, günümüzde aynı mahallede biri daha yeni ve düz bir geometrik çizgi biçiminde, diğeri ise Rum Aziz Dimitri Kilisesi etrafında düzenlenmiş daha eski ve dolambaçlı iki farklı kentleşme hattı ile karşılaşırız.

Ancak, bu kentsel büyümeye rağmen (İstanbul'un 1950'li yıllarda karşılaştığı büyümeye kıyasla görece bir büyüme), Tatavla 1930'lara kadar

idarî bakımdan herhangi bir yeniden yapılandırma girişimiyle karşılaşmadı ve 19. yüzyıldaki biçimini korudu. 1857'de kent ilk kez belediyelere (daire) ayrılmış, ama yalnızca altıncı belediye ya da altıncı daire gerçek anlamda tanımlanmıştı. Pera, Galata ve Pangaltı mahallelerini içine alan bu daire, yönetim ve kalkınma ile ilgili tüm konulardan sorumlu bir meclis tarafından yönetiliyordu. 1868'de daire sayısı on dört olarak belirlendi. Tatavla altıncı dairede yer alıyordu. Bu dairenin sınırları "Dersaadet İdâre-i Belediyeye Nizamnamesi" ile şu biçimde belirlenmişti: "Kasım Paşa Deresi'nden Tatavla ve Feriköyü dahil olduğu halde Küçükçiftlik Deresi'yle Dolmabahçe İskeleyi'ne kadar ara yerde bulunan mahalleler".²⁰ Tatavla böylece Pera-Galata-Pangaltı bölgesine, başka bir deyişle altıncı daireye bağlanıyordu ve bundan böyle haritaların çoğunda Tatavla ya da Aziz Dimitri adıyla yer alacaktı. 1868'den 1930'a kadar, çok sayıda idarî bölümlendirme girişiminde bulunuldu. On dört beledi-

sonraki kadastro planında yer alması da gerekiyordu. Osman Nuri Ergin bu konuda şunları yazar: "Şehrin sınırları içindeki mahalle, nahiye ve şube taksimatı iyice tahdit ve harita üzerinde tespit olunmamıştı".²² Böylece, Cumhuriyet'in kuruluşundan yedi yıl sonra, 'iktidar coğrafyası' yerel düzeyde sınırların çizilmesiyle kendini gösterdi. Claude Raffestin'in ifadesiyle: "Belirginleşen sınır, bölgesel iktidar ilişkilerini de hesaba kattığından ideolojik bir boyut kazanır."²³ Osman Nuri Ergin'in 1934'te yayınlanan rehberi bize kenti nahiye ve mahallelere ayıran kesin sınırları gösterir. Buna göre, Tatavla (İstanbul vilayetine dâhil edilen) Beyoğlu kazasına (ilçenin eski hali) bağlıydı ve Şişli ve Taksim nahiyelerinin arasında yer alıyordu. Daha küçük bir ölçekte, Şişli ve Taksim nahiyeleri çok sayıda mahallere bölünmüştü. Kurtuluş'un günümüzdeki sınırlarından hareket ederek, 1930'da mahallenin geniş ölçüde beş mahallere dağılmış olduğunu söyleyebiliriz: Bozkurt, Feriköy (Şişli nahiyesi), Eskişehir, Yenişehir

Kurtuluş'taki Ayios Dimitrios Kilisesi.

Fotoğraf Zafer Karaca. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nden alınmıştır.

yeden 1876'da yirmiyeye, 1878'de ona, sonra 1908'de yeniden yirmiyeye ve son olarak 1912'de dokuza geçildi.²¹ 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediye sayısı 10, nahiye sayısı ise 34 olarak (iç idarî hal-ka) kesinleşti (kentnin büyümesiyle birlikte yeni belediyeler ekleninceye kadar). Bu idarî bölünmelerin ve mahallelerin (idarî yapının son halkası) sınırlarının titizlikle çizilmesi ve bir

ve Hacı Ahmet (Taksim nahiyesi). Buna rağmen, 1930'da nahiye statüsüne sahip olmayan, dolayısıyla haritalarda görünmeyen Kurtuluş'un sınırlarını kesin olarak ifade etmek güçtür.

1955'te, Hayrettin Lokmanoglu'nun hazırladığı başka bir rehber,²⁴ Kurtuluş'u hem Beyoğlu, hem de Şişli kaza ya da belediyesine (her iki terim

'Tatavla' adının
araştırılmasını
simgeleyen
Kurtuluş
meydanındaki
lokantanın
fotoğrafı.

de rehberde mevcuttur) bağlı olarak gösterir. Kaza ya da belediyenin bir alt ölçeği artık semt olarak belirtilmektedir (nahiye terimi 1930'lardan sonra kaybolmuştur) ve Kurtuluş da bu rehberde semt olarak yer almaktadır. Mahalleler ise bu haritalarda yoktur. Peki, 20 yıllık bir süre içinde ne tür bir değişiklik yaşanmıştı? Kent kuzeyde Mecidiyeköy'ü ne doğru genişlemiş ve 1954'te Şişli belediyesi kurulmuştu. Rıza Serhadoğlu 18 Mart 1954 tarihli ve 6348 sayılı vilayet ve belediye idareleriyle ilgili kanunun ayrıntılarını verir.²⁵ Bu kanun 12'si İstanbul'un içinde — Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Eminönü, Eyüp, Fatih, Kadıköy, Sarıyer, Şişli, Üsküdar — ve 5'i kentin dışında — Çatalca, Kartal, Silivri, Şile, Yalova — olmak üzere toplam 17 belediye belirliyordu. Lokmanoglu'nun rehberine göre, Şişli ve Beyoğlu belediyelerinin sınırları arasında paylaşırlan Kurtuluş 10 semtten oluşuyordu: Bomonti, Elmadağ, Feriköy, Harbiye, Kurtuluş, Maçka, Mecidiyeköy, Osmanbey, Şişli'deki Teşvikiye. Nahiye den farklı olarak, semtlerin idari varlığı, dolayısıyla mekânsal sınırları yoktu. Bunlar sınırları resmi olarak çizilmemiş, ama yerel halkın deneyimlerine göre belirlenmiş, herkesin kabul ettiği yaşam alanlarıydı. Kurtuluş da daha önce saydığımız beş mahalleyi kısmen içine alıyordu. Uygulamaya dayalı resmi olmayan niteliği nedeniyle bir semtin sınırlarını çizmek bugün bize oldukça zor görünüyor, aynı semtin 1930'larda ve ardından 1950'lerde hangi sınırlar içinde yer aldığını belirlemek hemen hemen imkânsızdır. Kurtuluş'un merkezi herkes tarafından bilindiği halde, çeperleri muğlağı. Burada da yine yer adlarının kullanımı ile coğrafi sınırların farklı mekânsal ger-

çekliklere karşılık geldiğine, resmi olmayan bir mekân algısı yarattığına tanık oluyoruz. Bunun da ötesinde, tüm bu örgütlenme Rum kilisesinin yaptığı taksimi hesaba katmıyordu. Rum otoriteleri de kilise cemaatlerine dayalı bir bölünme yapısı tanımlamışlardı. Buna göre Kurtuluş cemaati Kurtuluş Caddesi üzerinde Eskişehir'den Seymen Sokak'a doğru uzanıyor ve Aziz Dimitri ile Ayios Athanasios kiliselerini kapsıyordu. Evangelistria Kilisesi ise Dolapdere cemaatine aitti, Kurtuluş'a dâhil değildi.

Dolayısıyla, 1930'lu yıllara dayanan ve 1950'lerde kentin genişlemesiyle gelişen idarî örgütlenme reformları bölgenin yeniden sahiplenilme sürecini ve sınırların çizilmesiyle birlikte bölge üzerindeki denetimin artmasını belirlemiştir. Eski bölünmeler de mahallenin inşası devam ettiği sürece korunmuştur. Önemli kentsel büyüme döneminde ise, yeni idarî bölünmelerin gerçekleştirildiğini görüyoruz.

İktidar değişikliklerinin Kurtuluş Mahallesi üzerindeki yansımalarını incelediğimiz bu çalışmanın sonunda, bölgesel aidiyet kavramı üzerinde de biraz duralım. Bölgesel aidiyet, insanların bir bölgeyle kurdukları ilişki türünü anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bölgeler üzerine geliştirilen tüm kuramlar, insan topluluklarının dışsallık ve ötekilik kavramlarıyla ilişkilerinin çözümlemesine dayanır. Ad değişikliği öteki ile aradaki farkı belirliyorsa, ötekilikle ilişkiye girmek sınır çizmek anlamına gelir. Dolayısıyla, ad ve sınır bir insan topluluğu tarafından kendi bölgelerini belirlemek için kullanılan araçlardır. Yer adlarının ve sınırları-

nın farklı kullanımları da çok sayıda farklı bölgesel aidiyeti yansıtmaktadır. Tüm bunlar bize bir mahallenin her şeyden önce toplumsal olarak inşa edilmiş bir nesne olduğunu ve dolayısıyla sınırlarının resmi olarak belirlenemeyeceğini hatırlatır. Ad değişiklikleri, yeni çizilen sınırlar ve bunların kullanımları, 1920-1930'lu yıllardan itibaren Kurtuluş semtinin inşasının başlıca iki aşamasını oluşturmuştur.

Kurtuluş, adıyla ve mekânsal sınırlarıyla Tatavla'yı resmileştirecek ve normlara bağlayacaktı. Semt, siyasal iktidarın 1954'te Şişli Belediyesi'nin kurulmasıyla son bulan bu bölge mühendisliği çalışmasının ardından, sonuncusu 2009 yılında gerçekleştirilen belediye reformlarının hiçbirinden etkilenmeyecekti. Kurtuluş günümüzde de iki ilçenin, yani Beyoğlu ve Şişli'nin sınırında yer alan bir semttir ve yaklaşık olarak beş mahalleye yayılmıştır. Ayrıca, (Değirmen Sokak'ın adının 1958'de değiştirilmesini saymazsak) 1990'larda bazı mahallelerin maruz kaldığı yer adı değişikliklerinden²⁶ de etkilenmemiştir. Kentsel genişleme dalgalarının yuttuğu semt, bugün İstanbul'un merkezinde sıkışmış durumdadır. 1960'lara kadar kentleşmiş ve yoğunlaşmış, 1970-1980'li yıllarda da dikine gelişmiştir. Tüm bunlar sınır belirleme girişimlerinin mahallenin büyümesiyle orantılı olduğuna ve Kurtuluş'un 1960'lı yıllardan itibaren, yani mahalle azınlık niteliğini kaybettikten sonra, bir iktidar aracı olmaktan çıktığına mı işaret etmektedir? İktidar demografik varlığı önemli ölçüde azalan Rumların yerine, dikkatini yeni bir ötekilik figürünün ortaya çıktığı başka mahallelere mi yöneltmektedir?

DİPNOTLAR

- 1 Raffestin Claude, *Pour une géographie de pouvoir* [İktidarın Coğrafyası], Paris, Litec, 1980, s. 149.
- 2 Scalbert-Yücel Clemence, *Conflit linguistique et champ littéraire kurde en turquie*, doktora tezi, Université Paris IV, Paris, 2005, s. 256.
- 3 Perouse Jean-François, « Toponymie stambouliote et mémoires balkaniques : strates, traces et oublis » in *Nommer et classer dans les Balkans*, Gilles de Rapper, Pierre Sintès, Kaurinkauski Kira, Ecole française d'Athènes, Athènes, 2008, s. 270.
- 4 *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir?', s. 237.
- 5 Mübadeleye konu olmayan Rumların resmi listesinden elde edilen sonuçlara göre (Atina Üniversitesi dijital arşivleri). Bu liste, 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesine dâhil edilmeyen Rumların envanterini çıkarır. 31 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da ikamet etmiş olmak koşuluyla bu kentte kalmalarına izin verilen bu Rumlara Türk vatandaşlığı ve - etabli - statusu verilmiştir. Söz konusu arşivler mübadeleye dâhil edilmeyen Rum nüfusun demografik özellikleri hakkında, ad-soyad, medeni hal, doğum yeri, ikamet adresi, nüfus kaydı, meslek ve kimlik fotoğrafı gibi çok değerli bilgiler barındırmaktadır.
- 6 Marmara Rinaldo, Pancaldi, *Quartier levantins du XIXème siècle*, Isis, Les Cahiers du Bosphore XXXI, İstanbul, 2004, s. 102.
- 7 Mills Amy, *Streets of Memory. Landscape, Tolerance and National Identity in Istanbul*, University of Georgia Press, 2010, s. 38.

- 8 Bkz. Akpınar, İpek (doktora tezi), *The Rebuilding of Istanbul After The Plan of Henri Prost, 1937-1960: From Secularisation to Turkish Modernisation*, University of London, 2003.
- 9 Mazower Mark, *Salonica. City of Ghosts*, Harper Perennial, London, 2005. 'Making the city greek', s. 302.
- 10 « 1927 de umumî nüfus yazılışı dolayısıyla çıkarılmış olan 1003 numaralı kanuna göre yollara ve meydanlara tek ve millî birer ad verilebilmiş... », *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir?', s. 236.
- 11 Pervitich, Jacques, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul, AXA-OYAK, 2001. Pervitich, ikisi Tatavla-Yenişehir, üçü de Tatavla Tepe olmak üzere, Tatavla'ya toplam beş plan ayırır.
- 12 *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir?', s. 236.
- 13 Dağdelen İrfan, *Alman Mavileri 1913-1914*, Cilt III, İstanbul Haritaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006, 2007.
- 14 İstanbul Büyükşehir Belediyesi arşivlerinde bulunan bir belge.
- 15 Clayner Nathalie, « L'albanisation des toponymes dans l'Albanie de l'entre-deux-guerres ou les méandres d'une lente construction étatique », in *Nommer et classer dans les Balkans*, Gilles de Rapper, Pierre Sintès, Kaurinkauski Kira, Ecole française d'Athènes, Athènes, 2008, s. 252.
- 16 Halbwachs Maurice, « La population d'Istanbul (Constantinople) depuis un siècle », *Les annales sociologiques*, E, fascikül 3 ve 4, 1942.

- 17 Güvenç Murat, « Beyoğlu Yakasının İşyeri-Konut İlişkileri », *Toplumsal Tarih*, Tanh Vakfı, İstanbul, Mart 2007, n8 159.
- 18 Halbwachs Maurice, « La population d'Istanbul (Constantinople) depuis un siècle », *Les annales sociologiques*, E, fascikül 3 ve 4, 1942, s. 37.
- 19 İdem.
- 20 Ergin Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Cilt 4, 1995, s. 1615.
- 21 Ergin Osman Nuri, *The Historical Development of Local Administration and Urbanism in Turkey*, İstanbul, yay. Selahattin Yıldırım, 1985, s. 47-50.
- 22 *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934. 'Rehber niçin ve nasıl yapıldı? Eksikleri Nedir?', s. 236.
- 23 Raffestin Claude, *Pour une géographie de pouvoir* [İktidarın Coğrafyası], Paris, Litec, 1980, s. 149.
- 24 Lokmanoğlu Hayrettin, *Haritalı Şehir Rehberi. İstanbul*, Halk Basımevi, İstanbul, 1955.
- 25 Serhadoğlu Rıza, *Büyük İstanbul Albümü* (turistik rehber), Birlik Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 92.
- 26 İstanbul'un Anadolu yakasında, merkezin dışında kurulan ve mahallelerinde bazı sokak adları yakın geçmişte değiştirilen Sultanbeyli buna bir örnektir. Bu ilçedeki ad değişiklikleri, Refah Partisi'nin 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi ni ele geçirmesinin ardından, siyasal İslam'ın yükselişe geçtiği dönemde gerçekleştirilmiştir. Pek çok başkaları gibi, şu örnek de son derece anlamlıdır: Atatürk Caddesi'nin adı Fatih Bulvarı olarak değiştirilmiştir.

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)

Derleyen: Tuğba Yıldırım

Mayıs 2011, ISBN 978-975-333-262-0

240 sayfa, 18 TL

Necmeddin Sahir Silan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptöğün, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.

Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor.

Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE

SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME SÖYLEMLERİ

MURAT KORALTÜRK

TBMM zabıtlarından derlenmiş ifadelerin temsil ettiği gayrimüslim karşıtı milliyetçi söylem, sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının dayandığı anlayışı ortaya koyması açısından önem taşır. TBMM çatısı altında bu söylemin dile gelmiş olması, sermayeyi Türkleştirme girişimlerinin arkasındaki siyasal gücü ve iradeyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Başka bir ifade ile sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının münferit uygulamalar olmadığı, Ankara'nın bilgisi ve denetimi dışında gündeme gelmediği, bu uygulamaların TBMM çatısı altında dile getirilen bir zihniyete dayandığı anlamına gelir.

ANASIR-I GAYRİMÜSLİMİNİN DE SİLÂHALTINA ALINMASI

Bu makalede TBMM zabıtlarından ekonomiyi Türkleştirme girişimlerinin dayandığı zihniyetin izi sürülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyan tebaanın askerlik mükellefi olması ilk kez 1835'te bahriyede başladı. 1839'da Ermenilerin kara ordusunda görevlendirilmeleri tartışıldı. Zaman zaman Hristiyanlardan asker alımı oldu. 1855'te Osmanlı Devleti cizyenin kaldırıldığını ve gayrimüslimlerin askere

alınacaklarını duyurdu. Aynı karara göre ihtiyaç fazlası asker celp edilmeyecek ve bunlar askerlik hizmetinin yerine bedel-i askeri denilen vergiyi ödeyeceklerdir. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimler, Müslümanlar gibi askerlik hizmetiyle yükümlü kılınırlarsa da bedel-i askerlik uygulaması

Türkiye'deki gayrimüslimlerin durumuyla ilgili görüşmelerin büyük kısmı 1. Meclis'te yapılır.

Cumhuriyet'in Başkenti Cilt II, s. 595.

ile fiilen askerlik yapmalarının yolu kapandı. 1909'da kabul edilen kanun ile bedel-i askeri uygulamasına son verilerek gayrimüslim Osmanlı tebaası askerlik hizmeti ile mükellef kılındı. Bu kanuna göre 1910'dan itibaren Osmanlı tebaası gayrimüslimler askerlik yapmaya başladılar. Bu durum 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından 1919'da İtilaf Devletleri'nin isteği üzerine Osmanlı ordusundaki bütün gayrimüslim askerlerin terhisi ile sona erdi.¹

Osmanlı Devleti'nin tebaası olan gayrimüslimlerin 1909-1918 dönemi dışında, yine devletin tanıdığı muafiyet ve bedel-i askeri gibi yasal olanaklar nedeniyle askerlik yapmamış olmaları gayrimüslim unsura karşı duyulan kuşku ve milliyetçi söylem tarafından gayrimüslimlere karşı dışlayıcı bir durum olarak kullanıldı.

Dindarlığa dayalı etnik çoğulculuğu veri olarak alan Milli Mücadele, Anadolu'da yaşayan ve ortak paydası İslâmiyet olan çeşitli etnik toplulukların İtilaf Devletleri ve bu devletlerin yardımıyla Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak ve Anadolu'yu Yunanistan'ın bir parçası haline getirmek isteyen Ermeni ve Rumların çabalarına karşı bir tepki hareketidir. Milli Mücadele'nin zaman zaman İtilaf Devletleri'ne karşı söyleminden daha sert bir söylemi Ermeniler ve Rumlara yönelik geliştirdiği ifade edilebilir.² Bu söylemde öne çıkan konulardan birisi Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin, Müslümanların sefaletine rağmen zenginleştikleri görüşüdür.³ Bu söyleme göre Müslümanlar askerlik hizmetini yerine getirirlerken canlarını dahi yitirirler, gayrimüslimler ise sayıca artma imkânı bulmakta ve askerlik yerine çalışma hayatında yol aldıkları için zenginleşmektedirler. Bu yaklaşım, Kütahya Mebusu Cemil [Altay] Bey'in Hristiyan tebaanın silâh altına alınmasına dair verdiği yasa önergesi üzerine 26 Eylül 1920'de TBMM'de Layiha Encümeni mazbatasında ortaya konur. Cemil Bey'e göre "Millet-i İslâmiye'nin vatanın muhafaza-i istiklâl ve mevcûdiyeti uğrunda

hayât ve servetini fedâ ederken teba'a-i Osmâniye'den bulunan milel-i Hristiyanîye'nin müdâfa'a-i vatan kaydından âzâde bir hâlde teksir-i nüfûs ve tezyid-i nüfûza çalışmaları vatandaşlık şeref ve haysiyetiyle kâbil-i te'lif olamaya-cağından bi't-tabî'i bu gibi umûr-ı nâfi'a ve hidemât-ı vataniyeye şitâb etmekten bir vechile geri durmayacakları cihetle teklif-i mezkûr hakikaten becâ ve şâyân-ı kabûl görülmekte..."dir.⁴

Bu öneri hayata geçmez, ancak Milli Mücadele sırasında Ankara Hükümeti'nin egemen olduğu topraklar üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin durumu zorlaşır. Onlara duyulan öfke ve şüphe somut sonuçlar doğurur. 1921'de Ankara Hükümeti cephe hattında bulunan gayrimüslimlerin önlem olarak cephe gerisine sevk edilmesine karar verir.⁵

Çorum mebusu Haşim [Apaydın] Bey yalnızca Hristiyanların değil, Musevilerin de bu kanun kapsamına alınmasını önerir.⁶ Sonra müzakereye geçilir. Canik mebusu Nafiz [Özalp] Bey "milel-i Hristiyanîye'nin de Türkler gibi taht-ı silâha alınması ve bunların da kânûnda musarrah olduğu üzere, gayr-ı müsellah kısmında istihdâmı lâzım gelir." sözleriyle Hristiyanların silâhsız bir şekilde askerlik yapmaları görüşünü savunur.⁷ Bu görüş ile gayrimüslimlere karşı duyulan güvensizlik bir kez daha kendini gösterir.

MEMLEKET İKTİSADİYATI İLE OYNAYAN YAHUDİLER

Meclis görüşmelerinde gayrimüslimlere, özellikle etnik kimliğin en belirleyici unsuru olan dillerini muhafaza etme konusundaki tutumlarından dolayı Yahudilere karşı takınılan tavır ve hatta öfke bir kısım Türkiye Yahudi'sinin Filistin'in Türkiye'ye devri talepleri üzerine gündeme gelir. Olay şöyle gelişir: Darülfünun müderrislerinden Mişon Ventura ve arkadaşları önce İsmet Paşa'ya sundukları dilekçelerini sonra TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya sunarlar. Söz konusu dilekçede "Türk

hâkimiyeti zamânında olduğu gibi Arap ile Museviler arasındaki ahenk ve vifâkı te'min etmek üzere Filistin'deki mandanın Türkiye devletine i'tâsı teklif ve istihâm edilir." ifadesiyle İngiliz mandasında bulunan Filistin'in Türkiye'ye bağlanması isteği dile getirilir.⁸

23 Aralık 1922'de TBMM'de Antalya mebusu Rasih [Kaplan] Bey, Türkiye Yahudileri ile Filistin Yahudileri arasında bir ilişki olmadığını belirterek bu teklifin reddini önerir.⁹ Erzurum mebusu [Mehmet] Salih [Yeşiloğlu] Efendi ise teklife ilişkin yaptığı konuşmada Yahudilere karşı açıkça ayrımcı, kuşkucu ve dışlayıcı bir dil benimser. Salih Efendi konuşmasında şunları söyler: "Anadolu'da yaşayan gayr-ı müslimlerden her ferd kendi ırkdaşlarımız gibi dâ'ima hüsn-i mu'ameleyle mazhar olmuşlardır. Binâ'enaleyh bunlardan hıyânet edenler kendi fi'illerinin cezâlarını kendi elleri ile çekmişlerdir. Bu Musevi Cemâ'atine gelince; biz onlara onlar bize hüsn-i mu'amele gösteren bu kavim gerçi memleketimiz iktisâdiyatı ile fazla oynadıklarına memnûn olmadığımız hâlde sükûnetlerinden ve sâkin bir hâlde vakit geçirdiklerinden dolayı kendilerine hüsn-i mu'amele ediyoruz. Ancak bunları vaktiyle İspanyollar keserek, kovarak emvâllerini zabt ederek İspanya'dan atmışlardır. Biz Türkler bir âtîfet olmak üzere oradan kaçanları içimize aldık. Birkaç asırdan beri içimizde yaşıyorlar. Yalnız bir şeyi ma'a'l-esef arz edeyim ki, efendiler, bu cema'ât iki asırdan beri içimizde yaşadığı hâlde kendilerini İspanya'dan kovan insanların lisânlarını, ya'ni, İspanyolcayı lisân-ı mâder olarak kullanıyorlar ve hâlâ lisânlarını terk etmemişlerdir ve Türkçeyi öğrenmeyi istemiyorlar ve öğrenmemişlerdir... bu istihâmnâmeyi kemâl-i hoşnûdî ile kabûl ediyoruz. Tervici cihetine de gideceğiz ve bunu kayd-ı ihtirâzî olmak üzere söylüyoruz. Kendilerini toplasınlar ve bilsinler ki, bunun içinde bir şey vardır."¹⁰

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey önerge lehine heyecanlı kısa bir

Dahiliye Vekili
Şükrü Kaya Bey:
"...Birtakım
anâsırın gitmesi
yüzünden
ticâret
nâ-ehillerin
eline geçmiş...
onların yerleri
boş kalmıştır
buyurdular...
İzmir'deki
tüccârlar,
gidenlerin
yerlerini pekâlâ
tutabilirlerdi...
hükümetin
kendilerine
mu'âvenet
etmesi lâzımdı."

konuşma yapar." Erzurum mebusu Hüseyin Avni [Ulaş] Bey ise talebin Filistin'den değil, Türkiye Yahudilerinden geldiğini ifade ederek meselenin karışık olduğunu, Hariciye Vekâleti'nin konuyu incelemesini önerir.¹²

NEDEN BU PARAYI İSTANBUL'DAKİ RUMLARA, ERMENİLERE KAZANDIRAYIM?

Gayrimüslimleri ekonomide Müslümanların rakibi hatta hasmı olarak gören bir anlayışın zaman zaman TBMM çatısı altında dillendirildiğine tanık olunur. Örneğin 31 Mart 1925'te TBMM'de Aksaray mebusu Besim [Atalay] Bey şunları söyler: "Ticâretimizi sekteye uğratan esbâbdan birisi de kambiyo mes'elesidir. Bu husûsda ipin ucu elimizde değildir. Bu husûsda tamâmen ecnebler hâkimdirler. Efendiler! İktisâdiyâtın can damarı olan kambiyo da Rumlar, Ermeniler, Yahudiler hâkim oldukça memleketin iktisâdiyâtında, tâm bir salâh ümîd etmek boştur... Sonra Ticaret Vekâleti büyük şehirlerde hiç olmazsa bir borsa te'sis etmelidir. Meselâ Konya'da zahîre çıkıyor. Bir zahîre borsası olmalıdır. Burada tiftik çıkıyor... Bakınız size burada tiftik mes'elesine dâir bir şey' arz edeyim: Efendiler köylü tiftiğini getirir. Daha

şehre girmezden evvel dört, beş Ermeni onun peşini sararlar, bin türlü dil dökerek o köylünün elinden mâlını alırlar... Türk tüccârlarına bankadan bir kredi yaptırmak için her hâlde hükümet elden geldiği her vâsıta ve her vesîle ile mürâca'at etmeli... Vâkı'a Bank-ı Osmanî, ben Türk tüccârına kredi yapıyorum diyor. Arkadaşlar: buna ben o kadar fazla i'timâd edemiyorum. Evet, Türk tüccârına kredi yapıyor. On bin liralık bir adama beş yüz lira, bir kredi midir ricâ ederim? Bu bi'l-akis ayağını bağlamaktır. Öylelerini biliyoruz ki, birinin uhdesinde on bin lira durduğu hâlde. Bir Türk tüccârın elinde beş yüz lira olunca hemen derhâl o gün protesto edilip elinden alınıyor. Sonra Anadolu'da bugün Rum kalmamak üzeredir ve inşâallah yalnız Türk kalacaktır. Meclis-i Âlinin himmeti ve Allah'ın inâyetiyle.. Bank-ı Osmanî ben Türklere kredi yapıyorum diyor. Taşlara mı kredi yapacak? Elbette Türklere yapacaktır. Sermâyesini nemâlandırmak için tabî'i mecbûrdur... biz de ticâreti, bi'l-hassa yüksek ticâreti himâye edebilmek için, nakliyat ve sair üzerine sigorta yapan Türk şirketlerimiz vardır. Buradan ben mâlımı doğrudan doğruya Londra'ya gönderir, satarsam şüphesiz daha fazla kâr edeceğim. Neden bu parayı İstanbul'daki Rumlara, Ermenilere kazandırayım."¹³

1926 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının 17 Mayıs 1926'da TBMM'de yapılan görüşmeleri sırasında gayrimüslimlere ve özellikle Yahudilere karşı sert bir söylem egemendir. Bu süreçte öne çıkan isimlerden biri olan Besim Atalay "kambiyo işlerinin tanzimi için para mes'elesine ehemmiyet vermeli, bi'l-hassa borsa millileştirilmelidir. Memleketimizde en büyük bir tehlike vardır arkadaşlar, Yahudi tehlikesi. Bugün paramız bunların ellerinde oynuyor..." sözleriyle "Yahudi tehlikesine" dikkat çeker.¹⁴

Besim Atalay'ın bu sert ifadelerle dolu konuşmasını yaptığı oturumda söz alan Maliye Vekili Hasan [Sakal

Bey ihtiyatlı, ancak satır aralarından antisemitizm okunabilen şu açıklamayı yapar: "...sâha-i rekâbet herkes için seyyânen açıktır. Herkes derece-i tefevvuk ve mevki'ini kendi zekâ ve fetânetinden beklemek mecbûriyetindedir. Kânûn kimseye husûsî himâye ve imtiyâz te'min edemez. Kendisinden bahsedilen unsûr fa'al ise memleketimizde çok para kazanıyorsa, i'tirâf etmek mecbûriyetindeyiz ki akmülasyon eriditer denilen kendi irsî zekâlarına, kendi sa'yilerine, ihtisâs ve kâbiliyetlerine medyûndurlar. Bizim yapacağımız şey' kendilerinden ibret alarak aynı vâdide, aynı derecede çalışmaktır. Binâ'enaleyh kânûnun herkese seyyânen te'min edeceği himâyeden başka şu veya bu unsûr ve sınıf lehine husûsî himâye zannederim ki Büyük Millet Meclisi'nin yapabileceği mesâ'ilden değildir."¹⁵ Aynı oturumda sermayenin Türkleştirilmesi sürecini dile getiren bir diğer kişi Gümüşhane mebusu Cemal Hüsnü [Taray] Bey'dir. Cemal Hüsnü Bey'in konuşmasındaki "Türkiye'nin inkılâb devresinde ticâreti bir sınıftan diğer bir sınıfa, bir ırktan diğerine geçmektedir." ifadesi dikkat çekicidir.¹⁶

RUMLARA KARŞI İSLAM FIRINCILARIN HİMAYE BUYRULMASI

Sermayeyi Türkleştirme girişimlerine zemin hazırlayan söylemin izleri başka mebusların ifadelerinden takip edilebilir. Örneğin, Kastamonu mebusu Halit [Akmansül] Bey ve arkadaşları 25 Ocak 1924 tarihli soru önergesinde himaye edilmedikleri için İstanbul'da bulunan Türk fırıncıların mesleklerini terke mecbur kaldıklarını iddia ederler ve bu nedenle "Rumlara karşı İslâm fırıncıların himâye buyrulması" talebinde bulunurlar. Aynı önergede Rumlar hakkındaki "İstanbul ticâret âleminde roller oynayan ve yüzde doksan Rumlardan ibâret bulunan değirmenci ve uncular şeytânetlerine devam ederken ve asıl kabâhat bunlarda iken fırıncıların tecziyesi İslâm ekmekçi san'atkarlarını imhâ etmekte olduğu süzışle tasvîr olunur-

yor." ifadesi nefret söylemini yansıtmaktadır.¹⁷

Sermayeyi Türkleştirme söylemi ve uygulamalarını meşru göstermeye yarayan çabalardan biri de Türkiye yurttaşı gayrimüslimlerin "yabancı" ya da "öteki" olarak tanımlanmasıdır. Buna dair bir örneği 1924 yılı bütçe kanunu görüşmeleri sırasında 1 Nisan 1924'te Karahisar-ı şarki mebusu İsmail [Şükrü Çelikkaya] Bey'in şu açıklamalarında bulmak mümkündür. "Avrupa ile iktisâden olan münâsebetimizi iki nokta-i nazardan mütâla'a etmek lâzım geliyor, muhâkeme etmek icâbediyor. Birisi ithâlât diğeri ihrâcâtıdır. İthâl ettiğimiz eşyanın % 90'ını biz Türkler sarf ettiğimiz hâlde ma'a'l-esef bunun vâsıtâlığını yapanlar Türkler değil, Hristiyanlardır. Bundan da adem-i muvaffakiyetimiz iktisâddaki ilmî behresizliğimizden ileri geliyor... İthâlatta böyle olduğu gibi ihrâcatta da ma'lûmât-ı iktisâdiyemizin noksânlığından ve vâsita olan ellerin ma'a'l-esef bizden olmamalarındandır. İşte vâsita olan ellerin bizden olamamaları ve bunların sü-i niy'eti, birçok mahsûlâtımızı ambarlarda çürütmeye sebebiyet veriyor..."¹⁸

Sermayeyi Türkleştirmek için Müslüman-Türk unsurun himayesinin gerektiği sık sık dile getirilir.

Örneğin, Menteşe mebusu Şükrü [Kaya] Bey'in mahsulât ve ihracatın himayesine dair soru önergesi nedeniyle 18 Kasım 1923'te TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında gayrimüslimlere karşı Müslümanların hükümetçe himaye edilmesine dair şu sözleri dikkat çekicidir. "Hasan beyefendinin söyledikleri bir noktayı tashih etmek isterim. Memleketimizden birtakım anâsırın gitmesi yüzünden ticâret nâ-ehillerin eline geçmiştir ve ticâret kiyâset ile idâre edilmemiş, onların yerleri boş kalmıştır buyurdular. Bendeniz iddi'â edeceğim ki, İzmir'deki tüccârlar, gidenlerin yerlerini pekâlâ tutabilirlerdi. Yalnız hükümetin kendilerine mu'âvenet etmesi lâzımdı. İtalyanlar, orada kalan Hristiyanlara hiçbir mâl mukâbilinde olmayarak iki yüz otuz bin, iki yüz kırk bin lira avans verdiler. Hâlbuki bizim yegâne milli bankamız, yüz binlerce liralık bir adama en çok beş bin lira vermiştir. Beş bin lira ile İzmir ticâreti, hiçbir zamân yürütülemez."¹⁹

Yukarıda örnekleri verilen Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında TBMM zabıtlarından derlenmiş ifadelerin temsil ettiği gayrimüslim karşıtı milliyetçi söylem, bu yıllardan başlayarak devam eden sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının dayandığı anlayışı or-

taya koyması açısından önem taşır. TBMM çatısı altında bu söylemin dile gelmiş olması, sermayeyi Türkleştirme girişimlerinin arkasındaki siyasal gücü ve iradeyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Başka bir ifade ile sermayeyi Türkleştirme uygulamalarının münferit uygulamalar olmadığı, Ankara'nın bilgisi ve denetimi dışında gündeme gelmediği, bu uygulamaların TBMM çatısı altında dile getirilen bir zihniyete dayandığı anlamına gelir.

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İİBF
İKTİSADİ BÖLÜMÜ

TBMM Birinci Reis Vekili Hasan Bey antisemitizm okunabilen şu açıklamayı yapar: "...Kendisinden bahsedilen unsur fa'al ise memleketimizde çok para kazanıyorsa, i'tirâf etmek mecbûriyetindeyiz ki akmülasyon eriditer denilen kendi irsi zekâlarına, kendi sa'yilerine, ihtisâs ve kabiliyetlerine medyûndurlar."

DİPNOTLAR

Bu makale 25 Haziran 2010'da Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin düzenlediği İkinci İktisat Tarih Kongresi'nde sunulmuş bildiriye dayanmaktadır.

- 1 Bu konu için bkz. Ufuk Gülsoy, *Çizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- 2 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 87. Milli Mücadele'nin gayrimüslim karşıtı söylemi için bkz. Suat Akgül, "Nutuk'a Göre Azınlıklar Meselesi ve Atatürk'ün Azınlıklar Hakkındaki Görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı 36, 1994, s. 107-123. Azmi Süslü, "Atatürk ve Azınlıklar", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, cilt 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, s. 1013-1056.
- 3 Milli Mücadele basınında sık işlenen bu konuya dair ilginç bir örnek İsmail Hakkı Sevük'un 2 Ekim 1921'de *Açıksöz* gazetesinde yayınlanmış olan şu sözleridir: "İşte beş, altı asırlık bütün bir tarih apaçık duruyor- Bizden hangi tazyikli ve hangi fenalığı gördüler? Ne dinlerine karıştık, ne lisânlârna dokunduk: Kiliselerinde istedikleri ayini, mekteplerinde istedikleri tedrisatı yaptılar. Bizim hükümet teşkilâtı bizim için bir yük, onların

cemaat teşkilâtı kendileri için bir kuvvetti. Bizim nasibimiz asker olup azalmak, onların kısmeti düğün yapıp çoğalmaktı; her İslâm evinden çıkan tabut kurulan beşikten lazla fazla; her Rum hanesinde sallanan beşik çıkan tabuttan ziyade idi. Biz hükümet eşliğinde servetimizi tükettik, onlar ticarethane kapılarında keselerini şişirdiler. Çalışan bizim çiftçi, kazanan onların tüccarıydı. Müstahsiliğin bütün meşakkatini çekmek bize, komisyonculuğun bütün refahını sürmek onlara düşüyordu. Niye sayıp duruyorum; bir milletin mesut olması için ne lazımdır, hürriyet ve serbesti mi. İşte onlar hür ve serbestiler: Kiliseleri birer 'Etniki' şubesi, mektepleri birer fitne ocağı olduğu zamanlar bile, ne kilisede yapıları, ne mektepte okunarı soran olmadı. Saadet için ne lazım, servet ve refah mı? İşte onlar zengin ve müreffeh idiler: Ticaret kendilerinde, sanat ellerinde, servet ceplerinde idi! Düşününüz ki bir Türkiyeli Rum'un aldığı 'Averof'a' mukabil, bütün Türkiyeli Hükümeti sağlam iki zirhli alamamıştı! Bizi niye özlemesinler. Bizden Yunanistan'a zengin giden Rumlar bile orada fakir, Yunanistan'dan bize çıplak gelenler bile burada zengin oldular. Çünkü burada ticaretleri rekahetsiz, hayatları emin, tesanüdderi muhkemdi. Türkiye'de onlar için askerlik yok, işlerine karışan yok, kâr ve kesblerini elinden alan yok, bilakis askerliğe

bedel naçız bir vergi, müdahaleye hede! ortaksız bir saha-yı ticaret vardı...". Bkz. İsmail Hakkı Sevük'ün *Açıksöz*'deki Yazıları 1921-1922; *Makaleler Fıkralar*, haz. Mustafa Eski, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s. 140-141.

- 4 TBMMZC, devre 1, cilt 4, s. 354.
- 5 Zekeriya Türkmen, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Cephe Gerisine Gönderilen Gayr-ı Müslim Vatandaşların Aileleriyle Haberleşmeleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt 6, sayı 22, 1998, s. 211-230.
- 6 TBMMZC, devre 1, cilt 4, s. 355.
- 7 A.g.y.
- 8 TBMMZC, devre 1, cilt 26, s. 8.
- 9 A.g.y.
- 10 A.g.e., s. 8-9.
- 11 A.g.e., s. 9.
- 12 A.g.y.
- 13 TBMMZC, devre 2, cilt 8, s. 146-147.
- 14 TBMMZC, devre 3, cilt 25, s. 197.
- 15 A.g.e., s. 202.
- 16 A.g.e., s. 203.
- 17 TBMMZC, devre 2, cilt 8, s. 497.
- 18 A.g.e., s. 180.
- 19 TBMMZC, devre 2, cilt 3, s. 442.

GRAMSCI TÜRK SİNEMASI'NDA

VEDAT TÜRKALİ'NİN OTOBÜS YOLCULARI

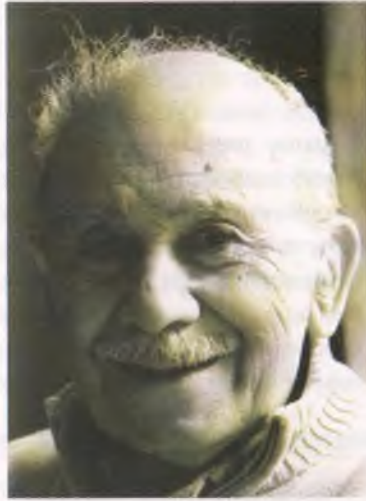
ASLI DALDAL

Türk sinemasının 1960-65 arasındaki toplumcu gerçekçi döneminin, Gramsci'nin fikirlerine en yakın örneklerini senarist olarak Vedat Türkali verir. Türkali edebiyat eğitimi görmüş, aynı Gramsci gibi yasaklı Komünist Partisi'ne üyeliğinden dolayı 1951-58 arası hapis yatmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Türkali en verimli dönemine girer. Halit Refiğ'in Şehirdeki Yabancı, takma isim kullandığı Lütfi Akad'ın Üç Tekerlekli Bisiklet gibi önemli filmlerine imza atsa da asıl kendini ortaya koyabildiği filmler Ertem Göreç'le yaptığı Otobüs Yolcuları ve Karanlıkta Uyananlar'dır.

Otobüs Yolcuları
filminin afişi ve
Vedat Türkali.

Günümüzün içine kapanmış "her şeyden bağımsız olma" sevdasında ki Türk sinemasında fazlaca bir rolü olmasa da Marksizm ve onun sinema alanındaki uyarlamaları Türk sinema tarihinin önemli yapıtlarını derinden etkilemiştir. 1960 darbesi sonrasında yapılan filmler, yeni Türk sineması teriminin ilk defa kullanılmasını sağ-

layan Yılmaz Güney'in entelektüel dönem filmleri bu etkinin birkaç belirgin örnekleridir. Bu yazının amacı, Marksizmin sinema çalışmalarındaki yansımalarına yön veren Gramsci'nin Türk sinemasındaki ilk izlerinden birinin, Vedat Türkali'nin Otobüs Yolcuları filminin incelenmesidir. Günümüzün yozlaşmış siyaseti içerisinde "angaje" bir sanat yapmak ulusal sinemacılarımız tarafından neredeyse tamamen unutulmuş görüldüğü için küçük bir tarihsel tazelenme belki de faydalı olabilir.

1891-1937 yılları arasında yaşamış olan Antonio Gramsci, hem İtalyan

siyasetinin hem de İtalyan Marksizminin en önemli kişiliklerinden biridir. Büyük zorluklarla geçen ilk gençlik yıllarının ardından 1922'de İtalyan Komünist Partisi'nin kuruluşu arasında yer almış, 1924'te de partinin başkanlığına gelmiştir. Stalin'e yazdığı Trotsky'yi savunan mektubun hemen akabinde 1926 yılında Mussolini'nin faşist kadroları tarafından hapse atılır. Zaten ciddi sağlık sorunları olan Gramsci yaşamının geri kalanını hapiste geçirir. 46 yaşında yaşama veda ettiğinde geride hapisanede yazdığı yüzlerce mektup ve sayfalarca not bırakır. Bu notlar daha sonar Hapishane Defterleri adı altında kitaplaştırılır. Gramsci'nin analizleri kültür çalışmalarını pek çok yönden etkilemiştir. Pek çok farklı okumaya kapı aralayan Gramsci'nin derinlikli toplum ve kültür incelemeleri bu yazı bağlamında Türk sinemasında bıraktığı izler çerçevesinde kısaca irdelenecektir.

Sinema çalışmalarında Gramsci'nin uyarlanabileceği pek çok örnek vardır. Örneğin Marksizm ve sinema ilişkisini irdeleyen çeşitli çalışmalarda Afrika sinemasının babası olarak nitelendirilen Ousmane Sembene filmleri Gramsci'nin "halk eğitimi"

temel alan kültür politikası çerçevesinde incelenir.¹ Ancak Gramsci'nin en büyük etkiyi yaptığı ülke sineması hiç kuşkusuz İtalyan yeni gerçekçiliğidir. İtalyan Komünist Partisi ve onun lideri Palmiro Togliatti tarafından hararetle sahiplenilen yeni gerçekçi filmler, partinin Gramsci'den esinlenen o dönemdeki halka inme politikası ile doğrudan ilintilidir. Bu yüzden teoride çok katı olan İtalyan Komünist Partisi, pratikte, partinin kitleselleşebilmesi adına büyük rol oynayan sinema alanına çok esnek yaklaşır. Sadece parti içinden olan ve Marksizme inanan Visconti ya da De Santis gibi sinemacıların değil, de Sica, Rossellini, Lattuada gibi zamanında anti-faşist bile olmamış sinemacıların yeni gerçekçi yapıtları, içlerinde "halkçı-ilerici" öğeler taşıdıkları ölçüde sahiplenilir.

GRAMSCI, KÜLTÜR VE SİNEMA

Gramsci'nin "kültür" politikalarını odağına alan analizleri içerisinde özellikle sinema araştırmacılarını ilgilendiren temel kavramlar, hegemonya ve organik aydın anlayışlarıdır.

Özetle Gramsci hegemonya kavramı ile sivil toplum aygıtlarının çok gelişmiş olduğu Batı ülkelerinde devletin askeri ve yönetsel üstü yapısı kurumlarının şiddet yoluyla ele geçirilmesinin, devrimin yaşaması

ve yayılması açısından fazla bir işe yaramayacağını anlatır. Çünkü kapitalist kültür, bireysel yaşantıya ve onu oluşturan gündelik pratiklere fazlasıyla hakim olmuştur. Askeri güçle oluşturulacak bir "dominasyon" bu yüzden fazla bir anlam taşımaz. Bu durumla mücadele için Gramsci "karşı bir hegemonya kurmanın" önemini vurgular. Bu karşı hegemonyayı yaratmanın en önemli aracı kültürdür. Var olan egemen kültür kalıplarına muhalif bir "karşı kültür yaratmak" ve bu karşı kültürü halk tabakalarına yaymak en akılcı politik tutumdur.² İtalyan Komünist Partisi 1943-48 yılları arasında Hristiyan Demokratlara karşı gösterdiği mülayim tavrı büyük ölçüde Gramsci'nin kuramı ile meşrulaştırır. Partinin, o yıllardaki stratejisi,

Luchino Visconti
(1906- 1976).

Gramsci'den esinlenen bir "kültürel hegemonya yaratma" stratejisidir. (Togliatti, *Hapishane Defterleri*'nin yayımlanmasına önyak olur) Yani Gramsci'nin "manevra savaşı" değil, "pozisyon savaşı" tercih edilir. Hükümeti ele geçirmek yerine, kültürel liderlik, ulusal-popüler söylemlerle entelektüeller ve kitle arasında kopan iletişimi yeniden kurmak gibi hedefler belirlenir. Bu bağlamda da politik açıdan oldukça esnek, pragmatik bir tutum sergilenir. Yukarıda da belirtildiği gibi yeni gerçekçi filmlerin en büyük koruyucusu Komünist Parti olur. Mussolini döneminde faşizme mesafeli olmayan, ancak sonradan (talihin onlar için büyük bir lütfu ile) "direniş" saflarına katılmayı seçen Rossellini, Lattuada ve Blasetti'nin filmleri bile Komünist Parti tarafından büyük bir coşku ile sahiplenilir. Amaç ilerici bir "halkçılık" duygusunu taşıyan bütün eserlerin teşvik edilmesidir. "Gerçekçilik" bu ilerici halkçılık anlayışını özetleyen, entelektüeller ve kitleler arasındaki yakınlaşmayı simgeleyen kültür ağına verilen isim olur.

Hegemon kültüre muhalif bir karşı-kültürün temelini atmakta en büyük rol hiç kuşkusuz Gramsci'nin organik entelektüeller olarak adlandırdığı aydınlara düşer. Gramsci'nin aydın anlayışı hâkim Marksist pratikler açısından da oldukça radikaldir. Aydın-

Giuseppe De Santis'in yönetmenliğini yaptığı *Riso Amaro* (Acı Piring) filminden bir sahne.

ları "geleneksel" aydınlar ve "organik" aydınlar olarak ikiye ayıran Gramsci geleneksel aydınların işçi sınıfından kopuk, kapitalist iş bölümünün dayatmalarını yansıtan ayrı bir profesyonel sınıf olarak kendilerini konumlandıklarını söyler. Aslında saf, bağımsız bir aydın sınıfı yoktur. Herkes biraz aydındır. Entelektüel olan ve olmayan diye bir ayırım yapmak aslında yanlıştır. Bu bağlamda Gramsci aydınların halka yakınlaşmalarını, halkla kaynaşmalarını önerir. Aslında temel olan işçi sınıfının kendi "organik" aydınlarını yaratmasıdır. Gramsci'nin bu anlayışa sahip olmasında hiç kuşku yok ki Mussolini döneminin özellikle Benedetto Croce örneğinde karşımıza çıkan "fildişi kule" entelektüel-

aydınlanmacı bir popülizme sahip olmak önemli bir tavidir. Bu yüzden Gramsci'nin kuramının izlerini yansıtan eserlerde, en çok da filmlerde" hep bir "ulusal-popüler" söylem vardır. Bu söylemi hem Vedat Türkali-Ertem Göreç filmlerinde, hem de İtalyan yeni gerçekçiliğinin örneğin Giuseppe De Santisin yönettiği 1948 yapımı *Acı Pirinç* (*Riso Amaro*) tipi filmlerinde görebiliriz. Örneğin *Acı Pirinç*'te De Santis, Gramsci'den esinlenen bir "ulusal-popüler" yaklaşımla, "komedi, müzikal, gangster filmi" gibi popüler türleri kullanarak kendine göre bir bireşim yaratır. Ayrıca filmde profesyonel oyunculara da yer verir. *Acı Pirinç*'te yerel pek çok amatör oyuncu yanında Vittorio Gassman ve erotik güzel Silvana Mangano da rol alır. *Acı Pirinç* yeni gerçekçiliğin ticari başarı yakalayan ve kitlelere ulaşan ender filmlerinden biri olur.

TÜRK SINEMASINDA GRAMSCI

Marksist bir söylemin, dolaylı da olsa Türk sinemasında ortaya çıkması, ancak 1960'lardan sonra mümkün olur. Aslında Marksist entelektüeller daha öncesinde de Türk sinemasına emek vermişlerdir. Örneğin Nazım Hikmet (Ran), Muhsin Ertuğrul'la beraber pek çok filmin senaryosuna imza atar. Ancak 1960 öncesinde aydınlar sinemayı bir "siyasi araç" olarak (ya da bir sanatsal ifade biçimi olarak) ciddiye almazlar. Dünya sinemasındaki örneklerin yerli aydınlar tarafından seyredilip iyice kavranması uzun bir zaman alır. Kemalist kadroların sinemaya (örneğin Lenin'in Sovyet Rusya'da yaptığından çok farklı olarak) propaganda aracı olarak bile hiç önem vermemiş olmaları da bu durumun önemli sebeplerinden biridir.

Türk sinemasının, özellikle 1960-65 arasındaki toplumcu gerçekçi döneminin, Gramsci'nin fikirlerine en yakın örneklerini senarist olarak Vedat Türkali verir. 1919 yılında doğan Türkali edebiyat eğitimi görmüş, aynı Gramsci gibi yasaklı Komünist Partisi'ne üyeliğinden dolayı 1951-58 arası yıllarca hapis yatmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Türkali en verim-

li dönemine girer ve pek çok filme damgasını vurur. Halit Refiğ'in *Şehirdeki Yabancı*, takma isim kullandığı Lütfi Akad'ın *Üç Tekerlekli Bisiklet* gibi önemli filmlerine imza atsa da asıl kendini ortaya koyabildiği filmler Ertem Göreç'le yaptığı 1961 tarihli *Otobüs Yolcuları* ve 1965 tarihli *Karanlıkta Uyananlar*'dir.

1960 darbesi ve onu izleyen dönemde 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile siyasal anlamda "angaje" diyebileceğimiz yönetmenler filmler çekmeye başlar. Darbe bütün militarizmine ve süregelen sansür baskısına rağmen kendini Kemalist bir düzlemde "solcu" olarak tanımlayan aydınların önünü açar. Bu yönetmenlerin (Metin Erksan, Halit Refiğ, Ertem Göreç, Duygu Sağıroğlu) güçlü toplumsal ve politik inançları vardır ve Yeşilçam içerisinde filmler çekmiş olsalar da kendilerini sanatın ve toplumun ilerici misyonierleri olarak görürler. Yeşilçam'ın endüstriyel baskıları ve "bono" sistemiyle bağlı yönetmenler, Gramsci'den esinlenen İtalyan "ulusal-popüler" sineması gibi (örneğin De Santis'in *Acı Pirinç* filmi), hem aydın izleyiciye hem de halka hitap edebilecek filmler çekmeye çalışırlar. Bir başka deyişle hem entelektüel seyirciyi hem de ticari filmleri takip eden sıradan izleyiciyi çekmeye çalışır ve böylelikle halkın bilincini artırmaya uğraşırlar. Bunda hem pragmatik bir tutumun izleri vardır: Yeşilçam içinde tutunmak isterler, hem de pedagojik bir amaç güderler. Vedat Türkali o yılları şöyle anlatır:

"Benim 27 Mayıs döneminde Türkiye'nin kavuştuğu yeni koşullar ve bize bu koşulların yarattığı olanaklarda en büyük isteğim, tutkum, Türk halkına yararlı olabilecek ve halkçı birikime katkıda bulunabilecek sinema çalışması yapmaktır. Tabii bunun içinde bazı aydınlarımızın küçümseyerek söyledikleri "popülizm" eğilimleri de vardı. Ama biz bunu bilerek göze alıyorduk. Çünkü başka bir çözüm yolu, hele o günler için geçerli değildi... Yeşilçam'ın kullandığı bazı kalıplar kaliteli sinema açısından belki istenmeyebilir, değerli bulunmayabilir. Ama halkın bu

Karanlıkta Uyananlar filminde de Gramsci'den esinler görürüz. *Karanlıkta Uyananlar* filminin afişi.

lerinin kitlelerle bağlarının tamamen kopmasının da etkisi vardır.

Öte yandan Gramsci kuramına içkin bir "pedagojik" anlayış da vardır. Halkı eğitmek, halkın kültür düzeyini yükseltmek, bu bağlamda

alışkanlıklarını iyi kompozisyonlar içerisinde, iyi sentezlerde, halkın yararına olan bir yörüngedeki yapıtlarda kullanmak tek yoldu. *Otobüs Yolcuları* denenmiş kalıpları, halka bir şeyler verebilen ve yeni bir düşünce ufkunu açan bir sentez içerisinde kullanma çabasıdır.”³

Türkali'nin en önemli filmlerine yönetmen olarak imza atan Ertem Göreç ise diğer "toplumcu gerçekçi" yönetmenlere kıyasla daha "alaylı"dır. Ortaöğrenimini bitirdikten sonra, çok genç bir yaşta sinema endüstrisi içerisinde çalışmaya başlar. Montaj işleriyle uğraşır, kamera asistanlığı yapar. 1959'da *Kanlı Sevda*'yı çeker. Türkali'ye göre, Göreç Marx'ı pek bilmez. Zaten pek entelektüel de sayılmaz. Türkali-Göreç işbirliğinde zaman zaman ortaya çıkan zorluklardan biri bu durumdur. Türkali'ye göre, Göreç'in aydın karşıtı tutumu, sinema endüstrisinde Batılı fikirlerle ve kavramlara duyulan alerjiyle birleşince, "olumlu entelektüellerin" önemini vurgulamak kendisi için çok güç olmuştur. Öte yandan, Türkali, Göreç'in "Sine-İş" in kurulmasındaki büyük çabasını över ve gönülden sendikacı olduğunun altını çizer. Halk çocuğu sendikacı Göreç ve entelektüel Türkali'nin ortaklaşması da aslında Gramsci'nin hayalini kurduğu aydın halk kaynaşmasının güzel bir örneğidir. Kendisi de her zaman bir "organik entelektüel" olmaya gayret eden Türkali işçi sınıfının anlama kalıplarını küçümsemekten hem onları filme bağlayacak hem de aydınlatacak projelere imza atar.

1961 yapımı *Otobüs Yolcuları*'nı da işte bu düsturlarla çeker. Film, Ayhan Işık'ın oynadığı fakir otobüs şoförü Kemal ile babasının özel aracıyla üniversiteye gitmeyi utanç verici bulan Türkan Şoray'ın canlandığı zengin aile kızı Nevin arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Aşk hikâyesinin toplumsal arka planı ise gerçek bir olay üzerine kuruludur. Güvenevler skandalı (filmde Yeşiltepe olarak geçer). Türkali şöyle anlatır:

"27 Mayıs'ın getirdiği görece özgürlük ortamında, film, toplumsal-eleştirel

Antonio Gramsci
(1891 Sardunya
— 1937 Roma).

bir içerik kazandı. Kent kıyısında GÜVENEVLER adıyla bir ortaklığın yaptırdığı yapılarıdaki yolsuzluk, o günkü gazetelerde yer almış, yöneticileri tutuklanıp mahkemelere götürülmüşlerdi. Halkı, orta katmanları, onların başlarını sokacakları bir yuvaya kavuşma özlemlerini sömüren, dalavereci yapı ortaklıklarının serüveni anlatıcağımız... Güvenevler dosyasını ayrıntılarıyla inceledik. Otobüs şoförüyle, arabanın burnundaki çalınmış kız öyküsü oturmuştu bu olaya..."⁴

Yasaklı Komünist Partisi üyesi Vedat Türkali ve montaj işçiliğinden yönet-

Otobüs Yolcuları'nın kahramanları umut ve iyimserlik doludur. Refiğ'in *Gurbet Kuşları*'nda betimlediği "soğuk" ve "uzak" büyük şehir, yerini, aynı otobüste buluşan insanların samimiyet ve dayanışmasına bırakır. Kemal'in liderliğinde, otobüs sakinleri, paragöz kapitalistlere (kooperatifin sahipleri) savaş açar ve hakları için mücadele eder. Kahramanın (adı manidar bir şekilde "Kemal"dir) lider olarak sahip olduğu bireysel yetenekleri, otobüs yolcularının dayanışması ve birlikte eyleme geçmeleri ile bütünlenir. Filmin sonundaki ayaklanma sahnesi, kapitalist güçlere karşı kitlesel savaşı vurgulayan toplumcu bakış açısını ortaya koyar. Öte yandan Gramsci'nin "ulusal-popüler" anlayışını hatırlatan ve gerçekten işçi kitlelerine de ulaşmak isteyen film, Türkali'nin de daha önce altını çizdiği gibi, klasik Yeşilçam kalıplarının tamamen dışına çıkma arzusu taşımaz.⁵ Bu bağlamda Nevin ve Kemal'in ilişkisi aynı zamanda bildik bir "zengin kız", "fakir oğlan" aşkıdır. Yeşilçamvari "kitsch" aşk hikâyesinin biraz gölgeler gözüktüğü güçlü siyasal çerçeve, aslında karakterlerin hiçbirinin sosyal bağlamdan tecrit edilerek, kendi bireysel dünyalarında resmedilmemeleri ve Türk solunun o dönemlerde tartıştığı bazı

Yönetmenliğini
Halit Refiğ'in
yaptığı *Gurbet
Kuşları*
filminden bir
sahne.

menliğe geçen Göreç'in ortaya koydukları sinema anlayışı, o dönemde toplumsal gerçekçi sinema içerisinde yer alan diğer solcu yönetmenlerden farklıdır. Modernist-burjuva temaları da filmlerine katan sanayici aile çocuğu Halit Refiğ ve sanat tarihi mezu Metin Erksan'ın yabancılaşmış, kötümser karakterlerinin tersine

kavramları aşk hikâyesi içerisine yerleştirmesiyle de yeknesak Yeşilçam dramlarını aşar.

1960 darbesini destekleyen kentsoylu "ilerici" koalisyonun perspektifiyle uyumlu olarak, *Otobüs Yolcuları*'nda, devlet güçleri (polis) ve kanunlar, "zayıfları" (kitleleri),

Yılmaz Güney'in genel sinematografisindeki halka ulaşmayı amaçlayan Marksist vurgu özellikle *Baba*, *Zavallılar*, *Endişe* gibi filmlerde Gramscivari bir sinema anlayışına yakın durur.

Demokrat Parti zihniyetini yansıtan kapitalistlere karşı (yani "güçlülere" karşı) koruyan olumlu öğeler olarak kurgulanır. Ancak özellikle Halit Refiğ'in filmlerinde karşımıza çıkan (*Şehirdeki Yabancı*, *Gurbet Kuşları*) Jakoben aydınların elitizminden farklı olarak, Görec ve Türkali toplumsal sorunları çözmek için devlet

çabasının ortaklaşmasını yansıtır. Yeni anayasa ile getirilmiş hakların işçiler tarafından benimsenmesi ve kullanılmasını teşvik amacı taşır. Bu bağlamda merkeze filmdeki ana burjuva karakterleri değil (bunlar Nevin-Tülin Elgin ve Turgut-Fikret Hakan'dır), emekçi kitleleri koyar. Nevin ve Turgut'un yalnız, içe dönük

Baba, *Zavallılar*, *Endişe* gibi filmlerde Gramscivari bir sinema anlayışına oldukça yakın durur.

Günümüzde "Yeni Türk Sineması" olarak adlandırılan "bağımsız" sinema, sadece ticari baskılardan değil, her türlü "siyasi angajmandan" da uzak durmayı seçtiği için

müdahalesinden önce kitlesel hareketlerin gelmesi gerektiğini vurgular.

Filme işçilerin mücadelesi ve patronlarına karşı grev kararı almaları, Türk aydınlarının o günlerdeki "eğitici" çabalarını da ortaya koyar. Türkali şöyle konuşur: "Bizim o zaman yapmaya çalıştığımız bir şey oldu... O da Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmaktır. Ve yığınlara belli bir demokratik mesaj vermek. 27 Mayıs belli yasalar getirdi. Ama halk daha bu yasaları benimsemiş değildi. Mesela sendikalar yasası. Çoğu, benzer ülkelerden benzer yasaların bize getirilmesi biçiminde oldu. İşçi sınıfı bunları, Batı işçi sınıfının kanlı mücadelelerle elde etmesi biçiminde elde etmedi. Bu gelen kanunların hayata geçirilmesini sağlamak için sinemacılara düşen bir görev vardı. Ben genellikle filmlerimde bunları yapmaya çalıştım. Demokratik haklara sahip çıkılmasını savundum."⁵

1965 yapımı *Karanlıkta Uyananlar*'da da *Otobüs Yolcuları* kadar olmasa da yine Gramsci'den esinler görürüz: *Karanlıkta Uyananlar* da belli bir popülizm ve kitleleri eğitme

betimlenişlerine karşın, işçiler, "kalabalık", coşkulu ve paylaşımcıdır. *Otobüs Yolcuları* gibi, *Karanlıkta Uyananlar* da geleceğe ümitle bakar. Filmin sonunda doğan bebeğin "erkek" olması, proleteryanın ("erkek egemen" bir dizge içinde) zafer dolu günlere yol aldığını muştular.

Türk sinemasında ilerleyen dönemde de Gramsci'nin izlerini görebiliriz. Vedat Türkali kadar doğrudan bir ilişki kurulamasa da, örneğin Yılmaz Güney'in seyirci kitleleriyle kurduğu tılsımlı iletişim de kitlelere ulaşmayı amaçlayan, onlardan güç alan "halktan gelen" bir entelektüel sinema anlayışını çağırıştırır. Gerçi Yılmaz Güney'in halk tabakasına en çok ulaştığı filmleri çoğunlukla vurdulu kırdılı tipik Yeşilçam *trash* örnekleridir ve Gramsci'nin hem sanatsal hem kitlesel olmaya çalışan vurgusundaki "sanatsal" noktayı atlar. "Sanat sinemasında" ses getiren filmleri ise (*Umut*, *Arkadaş*, *Sürü*, *Yol*) Güney'in dönüştürmek istediği kitlelere yeterince ulaşmaz. Ancak gene de Yılmaz Güney'in genel sinematografisindeki halka ulaşmayı amaçlayan Marksist vurgu özellikle

Gramsci'den esinler taşıyabilecek örnekleri görmek ulusal sinema içerisinde mümkün görünmüyor. Elbette kendini "Türkiye" sineması içinde mi tanımlasın yoksa "Kürt" kimliği altında mı isimlendirsın tam karar verememiş olan Kürt kökenli sinemacıların filmleri bu tablo içerisinde oldukça farklı ve özellikli bir yerde durmakta. 1980 sonrasının hâlâ uyanmamış görünen apolitik kuşağının "ulusal" sinemadaki temsilcileri, ülkenin en çalkantılı dönemini yaşadığı, siyasetin tümünden yozlaştığı bu tarihsel dönemde, toplumdan kopuk, kendi içine kapanmış görünen filmler üretmekte ısrar ederken belki de biraz tarihe dönmek ve Gramsci'den esinlenen Türkali filmlerini yeniden anımsamak yerinde olabilir.

DİPNOTLAR

- 1 Bkz, Marcia Landy, "Gramsci, Sembene and the Politics of Culture" Mike Wayne (der.) *Understanding Film Marxist Perspectives* (Pluto Press, 2005).
- 2 Antoni Gramsci, *Prison Notebooks*, Joseph A. Buttigieg (ed.) (Columbia University Press, 2010).
- 3 Vedat Türkali, *Bu Gemi Nereye* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1985) s. 25.
- 4 Vedat Türkali, *Eski Filmler* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984) s. 12.
- 5 Türkali, *Bu Gemi Nereye*, s. 201.

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA VAKIFLAR VE TOPLUM

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam

Social and Economic Life in Seventeenth-Century Istanbul, Glimpses from Court Records

Editör: Timur Kuran

İstanbul ve Galata'daki şer'i mahkemelerin 17. yüzyıldan günümüze ulaşan kayıt defterlerinin yayını iki yeni ciltle sürdürüyor. Dizinin 5. ve 6. ciltleri, 1602-17 ve 1617-61 dönemine ait, taraflarından birinin vakıflar ya da vakfedenler olduğu davaların tutanaklarını içeriyor. Yakında yayımlanacak 7. ve 8. ciltlerde de süren vakıf davaları konusu, kadınların davaların yarıya yakınında taraf olmasıyla dikkat çekiyor.

On ciltlik bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un 17. yüzyıla ait 15 şer'i mahkeme defterinin sistemli biçimde yayına hazırlanmasıyla ortaya çıktı: Binlerce hüküm yedi ana konu altında tasnif edildi, günümüz yazısına aktarıldı, Türkçe ile İngilizce özetleri hazırlandı. Kısa sunuş metinleri eşliğinde sunulan Osmanlı Türkçesi, Türkçe ve İngilizce metinlere döneme ait görsel malzemeler ile hem her konunun sonunda o konuya ait hem de son ciltte tüm çalışmayı kapsayan dizinler eklendi. Önümüzdeki aylarda 7 ila 8. ciltler, ardından da dizinin son iki cildinin yayımlanmasıyla bu hacimli külliyat tamamlanacak...

Cilt 5; Vakıflar (1602-17)
Ciltli, 1. hamur, 596 sayfa, 38 TL.

Cilt 6; Vakıflar (1617-61)
Ciltli, 1. hamur, 672 sayfa, 38 TL.

YAYIMLANAN DİĞER CİLTLER:

1: Esnaf ve Loncalar / Hristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri / Yabancılar
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 932 sayfa, 34 TL.

3: Devlet-Toplum İlişkileri (1602-19)
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 544 sayfa, 35 TL.

2: Ticari Ortaklıklar
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 659 sayfa, 28 TL.

4: Devlet-Toplum İlişkileri (1661-97)
Ciltli, 1. hamur kâğıt, 708 sayfa, 38 TL.

Kültür Yayınları

**Eskişehir
kitabevimiz
açıldı.**

Hoşnudiye Mah.
Kızılçıklı Mahmut
Pehlivan Cad. No: 25
Tel: (0222) 220 49 13

*Yakında
Beşiktaş'tayız.*

VİTRİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER

RİTA ENDER

Hrant Dink: "Eğer akıllı uslu bir Ermeni iseniz -ki Türkiye'de böyle bir çoğunluk var- hak peşinde koşmayan, kendisine verildiği kadarıyla yetinen, gerektiğinde devletin reklamını yapmak için vitrinlere çıkın o zaman iyi yaşarsınız. Ama yurttaş olmaya çalışan, hakkınızı arayan bir Ermeni'yseniz bu bir sorun..."

Kişinin siyasi haklarının başında gelir "seçilme hakkı". Türkiye'de bu hakkın, gayrimüslim vatandaşlar tarafından kullanılması istisna niteliğindedir. İstisnadır çünkü milletvekili seçilmekten korkarlar, istisnadır çünkü azınlıkların çoğunluk olmasından korkulduğunu da bilirler...

Seçilmek iktidarda veya iktidarın karşısında olmayı gerektirir. Oysa Sarkis Çerkezian'ın söylediği gibi; "Türkiye'de Ermenilik ayrı bir şeydir."

"Kanun nazarında herkes eşittir", bunların hepsi palavradır. Bir tane

çöpçü yok, bir devlet dairesinde memur yok. Atatürk, sembolik olarak bir Rum, bir Yahudi, bir Ermeni'yi TBMM'ye sokardı. O da göstermelik bir şeydi..."

Bu çalışmada, "sembol olarak" V., VI. ve VII. dönemde TBMM'ye girmiş (veya sokulmuş) gayrimüslim milletvekilleri ele alınacaktır. Önce, Meclis'in bu dönemlerdeki genel görüntüsü sunulmaya çalışılacak, ardından gayrimüslim milletvekilleri tanıtılacak ve son olarak bu kişilerin ortak özelliklerine değinilecektir.

V. , VI. VE VII. DÖNEMDE TBMM

TBMM'nin, 1 Mart 1935- 5 Ağustos 1946 arasındaki V. , VI. ve VII. dönemlerinde, yedi hükümet görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla; Yedinci İnönü Hükümeti (1 Mart 1935- 1 Kasım 1937), Birinci Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937- 11 Kasım 1938), İkinci Bayar Hükümeti (11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939), Birinci Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939- 3 Nisan 1939), İkinci Saydam Hükümeti (3 Nisan 1939- 8 Temmuz 1942), Birinci Saraçoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943) ve İkinci Saraçoğlu Hükümeti (15 Mart 1943 -5 Ağustos 1946)'dır.

İsmet İnönü
CHP grubunda
konuşurken.

Fotoğraf:
Tarih Vakfı Arşivi.

1935-1946 arasındaki bu 10 yıllık sürecin cumhurbaşkanları; Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün ölümü sebebiyle bir gün süre ile Cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet eden Abdülhalik Renda ve İsmet İnönü'dür.

Bu dönemde 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yani 1924 Anayasası yürürlükte. 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti ile parlamenter rejim arasında karma bir sistem kurduğu söylenmektedir. Anayasada her iki hükümet şekline has özellikler yer almaktadır. Meclis hükümetini andıran bazı yönleri şunlardır; anayasaya göre "Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır." (madde 4) "Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve onda toplanır." (madde 5) Meclis, hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği (madde 7) halde hükümetin meclisi feshetme yetkisi yoktur. Öte yandan, 1924 Anayasası bazı yönleriyle de parlamenter sistemi andırır: Meclis yasama yetkisini kendi kullandığı halde, yürütme yetkisi ancak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanılabilir. Yani, yürütme yetkisi teorik olarak mecliste bulunmakla beraber meclisin yürütme işlerini bizzat yapması söz konusu değildir.²

Anayasanın söz konusu hükümleri ile yürürlüğe girmesinin ardından gelen yıl; 1925 yılı tek partili rejimin kurulması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktayı belirginleştiren durumlar, Cumhuriyet Fırkası'nın Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılması, Hiyanet-i Vataniye Kanunu ve Takrir-i Sükun Kanunu uygulamaları olmuştur. Tek parti rejiminin 1930'dan sonraki durumu ise, bu düzenin yerleşmesi açısından bir dönüm noktasıdır. 1930'da Mustafa Kemal'in, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurması ile "bir güdümlü muhalefet arayışı" yaşandıysa da, çok geçmeden bu parti kendini feshetmiştir.³ Böylece, tek parti yönetimi yerleşmiş ve 15 yıl kadar sürmüştür.

Tek parti rejimi Bülent Tanör'e göre; 1924 Anayasası'nın teorik şemasını

yani; parlamenter rejime özgü unsurlar içermekle birlikte, esas olarak kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkelerini tersine çevirmiştir. Meclise ve hükümete egemen tek ve disiplinli bir parti ile güçlü liderler (Atatürk, İnönü) ekseninde işleyen siyasi rejim, sonuçta hükümetin yaşamaya üstün çıkmasına yol açmıştır. Hükümet meclise değil, meclis hükümete ve liderlere bağımlı bir çalışma düzeni içinde olmuştur.⁴ 1935 bağımsız milletvekili seçimleri, lidere bağımlı çalışma düzenine örnek gösterilebilir, zira Rifat Bali'nin ulaştığı bir kaynağa göre, bu seçimler Atatürk'ün özel emriyle düzenlenmiştir.⁵

1935 seçimleri dâhil; Türkiye'de 1943 yılına kadar yapılan seçimler iki aşamalı olarak yapılmıştır. Halk ikinci seçmenleri seçmiş, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçmiştir. Aslında bu, Hakkı Uyar'a göre, seçimden ziyade iki aşamalı bir onaylamadan ibaretti, çünkü ikinci seçmenler CHP üyesiydiler ve parti tüzüğü gereği parti üyelerine oy vermek zorundaydılar. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe ya da milletvekilliğine soyunanların şansı bulunmamaktaydı.⁶ Ancak, milletvekillerinin seçiminde ikinci seçmenlerin kilit bir rolü vardı.

Bu nedenle, Uyar'a göre, 1935 seçimlerinde bazı illerde bağımsız milletvekillerinin aday olmasına olanak tanınması (bağımsız milletvekilliği için 4'ü azınlıklara ait olmak üzere 13 yer boş bırakılmıştı), CHP genel merkezinin fazlasıyla endişeye/vehme kapılmasına yol açmıştı. Bu endişenin etkisiyle de, CHP genel merkezi, tamamen kontrolünde olan ikinci seçmenlere, bağımsız adaylardan kendi istediklerini seçtirmişti.⁷

Bu adaylardan, Dr. Nikola Taptaş, Dr. Samuel Abrevaya, Av. İbrahim Naum, Av. İstemat Zihni Özdamar, Berç Keresteciyan (Türker V.), VI. ve VII. dönemde bağımsız milletvekili olarak meclisin VI. döneminde de görev yaptı.⁹ 1943

seçimlerinin ardından, VII. dönemde yine gayrimüslim azınlıklardan belli oranlarda mebus seçilmişti. Önceki dönemlerden farklı olarak, tarih çalışmaları ile tanınan Avram Galanti Bodrumlu ve Mihal Kayaoğlu milletvekili olmuştu.¹⁰ Nikola Taptaş ve Samuel Abrevaya VII. dönemde görevle devam etmemişti.

**Berç
(Keresteciyan)
Türker V., VI.
ve VII. dönemde
bağımsız
milletvekilliği
yapmıştır.**

Bu durum; gayrimüslim azınlıklardan sembolik sayıda milletvekili adayı göstermek ve meclise sokmak Rıdvan Akın'a göre bir "teamül" olmuş ve sonraki seçimlerde, Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde de uygulanmış bir "politika" olarak siyaset tarihindeki yerini almıştır.¹¹

GAYRİMÜSLİMLER MECLİSE

Gayrimüslimlerin meclise girmesine Dolmabahçe'de karar verilmiştir: 2 Şubat 1935 günü Atatürk başkanlığında Dolmabahçe'de toplanan CHF Umumi Riyaset Divanı, Umumi İdare Heyeti, CHF Meclis Grubu İdare Heyeti ve İcra Vekilleri, yeni seçimle ilgili müzakerelerde bulunmuşlardır. Bu müzakerelerde, yapılacak olan milletvekili seçimlerinde bağımsız adaylar arasında azınlıklara da yer verilmesine karar verilmiştir.¹²

Aynı dönem, kadınlar hakkında da benzer bir karar alınmıştır: 1935 yılında, yani V. yasama dönemi için yapılan seçimlerde kadınlar ilk kez parlamentoya girmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ısrarıyla o yılki seçimlerde 17 kadın milletvekili seçilmiştir.¹³ Yani kadınlar TBMM'ye, Mustafa Kemal'in üyelerinin çoğunluğunu be-

lirlediği son meclis döneminde azınlıklar ile beraber girmişlerdir.

Aşağıda, azınlık milletvekillerinin farklı yollarda, farklı yerlerde şekillenmiş özgeçmişlerine değinip; bu milletvekillerinin ortak özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Berç (Keresteciyan) Türker:

V., VI. ve VII. dönemde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Berç (Keresteciyan) Türker, 25 Mart 1870'te İstanbul'da (Kandilli) doğmuştur.

Galatasaray Sultanisi ve Robert Koleji'ni bitirmiştir. Ardından, 2 yıl

üyeleri arasında bulunmuş, 20 yıl yönetim kurulu üyeliği yapmıştır.

Bir dönem, Aslan Eskihişar Çimento Şirketi Murakıplığı görevinde bulunan Türker, Ziraat Bankası'nda müşavirlik de yapmıştır.

Evlenmiştir ve bir kızı olmuştur. V. dönem seçimlerinde Afyon'dan bağımsız aday olmuştur. Yayımladığı programda; "Ben Türk yurttaşıyım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir... Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşısı olarak namzetliğimi koyuyorum." demiştir.

666 oyla Afyonkarahisar milletvekili seçilmiştir. Bunun üzerine gazetecilere şunları söylemiştir: "Yedi seneden beri işten çekilmiştim, fakat daima sevgili yurdum için çalışmak arzusunu duyuyorum. Bu sefer fırsat geldiğinden beni müstakil sayılab seçmelerini Afyonlu yurddaşlarımdan rica ettim.

Türk Cumhuriyetine sadık olan Ermenilerin azlık teşkil ettikleri için ayrı bir unsur addedilmemelerinin eskiden beri arzum olduğunu büyük bir kıvançla gördüm.

Evvelce Ermeni, Rum ve Musevi ek-kaliyetlerine mensub olan yurttaşlar artık kendilerini öz Türk yurttaşısı adederek bu yurdun terakki ve inkişafına daha fazla çalışmalıdırlar.

Beni müstakil sayılab seçerek yüksek emniyetleriyle beni ağırlayan Afyonlu yurttaşlarıma son derece minnettarım."

8 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te meclise katılmıştır. Dört toplantı yılında da İktisat Encümeni'nde görev almıştır. Genel Kurul'da 62 konuşma yapmış; Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 5 sözlü soru olmak üzere 6 önerge vermiştir.

Ermenice, Rumca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve İspanyolca bilen Berç Türker VI. ve VII. dönem-

lerde de Afyonkarahisar'dan milletvekili seçilmiştir.

27 Temmuz 1949'da ölmüştür. İstanbul'da, Şişli Ermeni Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.¹⁴

Nikola Taptaş:

V. ve VI. dönemlerde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Nikola Taptaş, 25 Mart 1871'de İstanbul'da doğmuştur.

1889'da Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş, ardından bir yıl Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. 1890'da Askeri Tıp Mektebi'ne dışarıdan (harici) kabul edilmiştir. Ancak 1894'te, askeri okula dışarıdan öğrenci alımı kaldırılınca, Kadırga'da bulunan Sivil Tıp Mektebi'ne devam etmek zorunda kalmış ve 1896 yılında bu okulu bitirmiştir. Aynı yıl, kulak-burun-boğaz dalında uzmanlık eğitimi almak için Paris'e gitmiştir.

Daha sonra, Brüksel, Berlin ve Viyana'da ünlü tıp bilginleriyle çalışmış, 1898'de İstanbul'a dönmüştür. Galata'daki Saint Georges Hastanesi Kulak-Burun-Boğaz Bölümü'nün başına getirilmiş ve bir dönem, Veliht Reşat Efendi'nin doktorluğunu yapmıştır. Daha sonra, Etfal Hastanesi'ne atanmıştır.

II. Meşrutiyet'ten sonra, Kadırga Tıp Mektebi'nde yardımcı öğretim üyesi olarak ders vermeye başlamıştır. 1910'da yeniden Etfal Hastanesi'nde görev alarak 1922 yılı sonuna kadar buradaki görevine devam etmiştir.

Rumca, Fransızca, Almanca ve İngilizce bilen Nikola Taptaş; tıp alanında 40'tan çok eser üretmiştir.

V. dönem seçimlerinde, Ankara'dan bağımsız milletvekili seçilen Dr. Taptaş, seçmenlere şöyle seslenmiştir; "Ben azınlık mümessili değil Türk ulusunun mebusu olmak istiyorum ve buna her zaman sadık kalarak Meclis'te çalışacağım..."

VI. dönemde de Ankara milletvekili seçilen Dr. Nikola Taptaş, Eleni Hanım ile evlenmiş ve bir çocuk sahibi olmuştur.

Mustafa Kemal meclis konuşmasını yaparken.

Fotoğraf: Tarih Vakfı Arşivi

Maliye Nezareti'nde görev yaptıktan sonra, 14 Temmuz 1887'de Osmanlı Bankası'na geçmiş ve 30 Ocak 1889'da muhasebeciliğe yükselmiştir. Osmanlı Bankası için Kahire, İzmir ve İstanbul'da görev yapmıştır. 1904'te şef yardımcısı, 1910'da şef olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, yabancı müdürler İstanbul'u terk etmişler; Berç Keresteciyan Türker, İstanbul Merkez Müdürlüğü'nde, müdür yardımcılığına getirilmiştir. 1927'ye kadar -emekli olana kadar- bu görevi yürütmüştür.

Meşrutiyet'in başlarında Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin kurucu

2 Haziran 1955'te ölmüştür. İstanbul'da, Aya Triada Rum Kilisesi'nde toprağa verilmiştir.¹⁵

Samuel Abrevaya Marmarah:

Meclisin V. ve VI. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Samuel Abrevaya Marmaralı, mezar taşına göre 1879, arşiv belgelerine göre 1880 yılında İzmir'de doğmuştur.¹⁶

Binyamin Efendi ve Rina Hanım'ın oğlu olan Samuel Abrevaya, 1897'de İzmir İdadisi'ni bitirmiştir. 1903'te İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi'nden diplomasını almıştır. 1904'te Selanik'e bağlı Tikveş kazasında, 1904-1907

Yenişehir'de çalışmış, doktorluğu bırakacak değilim, mesleğime aşıkım."¹⁹

Saylavluk dönemi boyunca Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni üyeliğinde bulunmuştur.

Atatürk'ü tedavi eden müşavir hekimler arasında yer alan Prof. Abrevaya, Atatürk'ün vefatından sonra TBMM'de söz alıp bir konuşma yapmıştır.²⁰

Meclisin VI. döneminde de Niğde'den milletvekili seçilen Samuel Abrevaya Marmaralı, 1950 yılında Yahudi Cemaati Cismani Meclis Başkanlığı'na

İstamat Zihni Özdamar:

Kendisini "Türk Ortodoks" olarak tanımlayan İstamat Zihni Özdamar, meclisin V., VI. ve VII. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

1879'da Bodrum'da doğmuştur. Yorgi Bey ve Hrisanti Hanım'ın oğludur, evli ve dört çocukludur.

Bodrum'da ilk ve ortaöğrenimini bitirmiştir. Lise öğrenimini ise İzmir İdadisi'nde yapmıştır. 1908-1909 döneminde Hukuk Mektebi'nden mezun olmuş, ardından on iki yıl Aydın Bidayet Mahkemesi üyeliğinde bulunmuştur.

yılları arasında ise Dedeoğlu'nda bediye tabibi olarak görev yapmıştır.

1909 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi Seririyat Dâhiliye Muallimliği'ne (asistanlığı) atanmıştır. 1910-1914 arasında Dâhiliye Şefliği, 1914-1915 arasında İhtiyat Zabıt Yüzbaşılığı, 1918-1919 arasındaysa Tıp Fakültesi Müderris Muavinliği görevlerinde bulunmuştur.¹⁷

Evlenmiş ve üç kız çocuk sahibi olmuştur.

Dr. Abrevaya'nın Türk tıp tarihine katkıları olmuştur. Bunlardan en önemlisi, "Garip Bir Karın Sendromu" diye adlandırdığı ve günümüzde FMF (Akdeniz Aile Ateşi) diye anılan hastalığı teşhis etmiş olmasıdır.¹⁸

V. dönem seçimlerinde Niğde'den milletvekili seçilen Dr. Abrevaya seçim öncesi verdiği bir demeçte şöyle söylemiştir; "...Saylav seçilecek olur-

da seçilmiştir. Fransızca, Almanca ve Rumca bilmekte olan Abrevaya aynı zamanda Or-Ahayim Hastanesi'nin fâhri başkanlığını da yapmıştır.²¹ 22 Mart 1953'te ölmüştür, İstanbul'da Arnavutköy Musevi Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.²²

Mihail Kayaoglu:

TBMM'nin VII. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Mihail Kayaoglu 1893'te Ürgüp'te doğmuştur.

Hukuk Fakültesi'nde okumuş, mezun olduktan sonra Ankara'da serbest avukatlık yapmıştır. 28 Şubat 1943 günü milletvekili seçilmiştir. Mazbatasını Meclis Genel Kurulu'na ibraz etmesinin ardından Ankara'nın temsilcileri arasındaki yerini almıştır.

Av. Mihail Kayaoglu'nun bağımsız milletvekili görevi 5 Ağustos 1943'te sona ermiştir.²³

İstanbul Müddeiumumi Muavinliği'ne atanmış, fakat gitmemiştir. Milli Hükümet tarafından Denizli Mahkemesi üyeliğine atanmıştır. Bir yıl görev yaptıktan sonra istifa ederek Kayseri'de Türk Ortodoks Teşkilatı'nda görev almıştır.

İstanbul'da avukatlık yapmış olan İstamat Zihni Özdamar, V. dönem seçimlerinde Eskişehir'den bağımsız milletvekili seçilmiştir.

Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Encümeni üyeliğinde bulunmuştur. Adliye Vekâleti bütçesi, Atatürk'ün cenaze merasimi, 1936 yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, 1937 yılı Maarif Vekâleti bütçesi, 1937 yılı Milli Müdafaa Vekâleti bütçesi, 1937 yılı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçesi, 1937 mali yılı muvazenei umumiyesine dâhil bazı daire bütçelerinde değişiklik yapılması, 1938 senesi Adliye Vekâleti bütçesi, 1938 yılı Hariciye Vekâleti Bütçesi,

Samuel Abrevaya Marmaralı, meclisin V. ve VI. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

Mihail Kayaoglu TBMM'nin VII. döneminde milletvekilliği yapmıştır.

İstamat Zihni Özdamar meclisin V., VI. ve VII. döneminde bağımsız milletvekilliği yapmıştır.

Avram Galanti
Bodrumlu
VII. dönemde
bağımsız
milletvekilliği
yapmıştır.

Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Tedavülü Hakkındaki Kanun, Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ'un cezasının affı, Kızılay Cemiyeti varidatının artırılması, Polis Teşkilat Kanunu, Vakıflar Umum Müdürlüğü 1937 ve 1938 Yılı Bütçeleri Hakkındaki Kanun dolayısıyla Genel Kurul'da konuşmalar yapmıştır.

Fransızca ve Rumca bilen İstamat Zihni Özdamar, VI. ve VII. dönemde de Eskişehir'den milletvekili seçilmiştir.²⁴

1962 yılında ölmüş, İstanbul, Şişli Rum Mezarlığı'na defnedilmiştir.²⁵

Avram Galanti Bodrumlu:

VII. dönemde bağımsız milletvekilliği yapmış olan Avram Galanti, 4 Ocak 1873'te Bodrum'da doğmuştur.

Altı yaşına geldiğinde annesi Coya Hanım'ın doğum yeri olan Rodos'a gönderilmiş; orada dört yıl boyunca Fransızca, İbranice ve Türkçe eğitim görmüştür. Dördüncü yılın sonunda Bodrum'a dönmüş ve eğitimine burada devam etmiştir. Daha sonra Rodos'a geri dönmüş ve idadiyeyi bitirmiştir.

21 yaşındayken, Rodos'ta "Tiferet İsrail" adını taşıyan bir okul kurmuştur. Okulu parasal güçlükler yüzünden kapanınca idadiye önce Fransızca öğretmenini olarak atanmış, sonra matematik dersleri vermekle görevlendirilmiştir. Bu esnada Yunanca ve Almanca öğrenmiştir. 1902 yılının sonuna doğru görevinden ayrılarak İzmir'e yerleşmiştir. İzmir'de Dar-ül İrfan adlı Türk özel okulunda Fransızca dersleri vermiştir.

Türk *Hidmet*, Yahudi *Buena Esperansa*, *El Nouvelista*, *El Meserret*, Rum *Harmonia*, Fransız *Reforme* gazetelerinde çeşitli konularda yazılar yazmıştır.

1904'ün sonuna doğru dönemin diğer aydınlarının genel eğilimine uyarak o da yurtdışına, Kahire'ye kaçmıştır. Kahire'de, *La Vara* adlı bir Yahudi gazetesi çıkartmıştır.

Avrupa'da incelemeler yapmak isteyen Galanti, 14 Temmuz 1909'da Kahire'den ayrılarak İngiltere'ye gitmiş, Londra'da bir yıl kalmıştır. Akabinde bir yıl Berlin'de çalışmalarını sürdürmüştür.

İstanbul'a dönüşünde, Bahriye Nezareti'ne tercüman olarak atanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında ise meclis için tercüman olarak hizmet vermiştir.

Çeşitli yayın organlarında yazmaya devam eden Galanti, 1915 Darülfünun İslahatı'nda müderris (profesör) muavinliğine getirilmiştir. Savaşın bitiminde ise müderris olmuştur. Darülfünun'un "üniversite"ye dönüştürülmesini de içeren 1933 Üniversite Reformu'yla öğretim üyeleri arasında yapılan tasfiyede Avram Galanti'nin de görevine son verilmiştir.²⁶

TBMM'nin VII. döneminde bağımsız olarak Ankara milletvekilliği yapmıştır. 8 Ağustos 1961'de ölmüş, İstanbul'da Arnavutköy Musevi Mezarlığı'na defnedilmiştir.

SEMBOLİK ÖZELLİKLER

V., VI. ve VII. dönemde mecliste yer alan gayrimüslim vekillerin bazı ortak özellikleri vardır.

Öncelikle, bu kişilerin hepsinin Türkçe soyadları (da) vardır. Türkçe soyadına sahip olmak sanki Türkiye'ye aidiyetlerini kanıtlamanın, 'hepimiz Türk vatandaşlarıyız' demenin bir koşulu gibi görünmektedir. O dönemde, azınlıkların çoğunun böyle bir seçim yapmamış olması, oysa devletle diğerlerinden çok ilişki kuran bu kişilerin hepsinin bu seçimi yapmış

olmaları, bu durumu, tesadüften ötekiler. Gayrimüslim milletvekillerinin o döneme hakim olan "Türkleştirme politikaları" hakkındaki tutumu da bu konuyla ilgilidir. İçlerinden bazılarının Türkleştirme akımında yer aldığı bilinmektedir. Örneğin, İstamat Zihni Özdamar, önderliğinde Rumları ve Ermenileri Türkleştirmeyi amaçlayan "Laik Türk Hristiyanlar Birliği" adında bir birlik kurulmuştur.²⁷

Azınlık milletvekillerinden her biri, kendilerine yabancı olan şehirlerden milletvekili adayı olmuştur. İstanbullu Berç Keresteciyan Türker Afyonkarahisar'dan, İstanbullu Nikola Taptaş Ankara'dan, İzmirli Samuel Abrevaya Niğde'den, Ürgüplü Mihal Kayaoğlu Ankara'dan, Bodrumlu İstamat Zihni Özdamar Eskişehir'den, Bodrumlu Avram Galanti Ankara'dan bağımsız milletvekili seçilmişlerdir. Özgeçmişleri doğrultusunda, bu kişilerin temsilcisi oldukları şehirler ile o güne kadar bir bağ kurmuş olduklarını söylemek mümkün değildir. Aksine, örneğin Abrevaya'yı tanıyan bir meslektaşı, Niğde'den bağımsız milletvekili seçilmesinden sonra Abrevaya'nın Niğde'nin nerede olduğunu bulmak için ansiklopediye baktığını hatırlatmıştır.²⁸

Daha önce de ifade edildiği gibi, söz konusu gayrimüslim azınlıklar mecliste "bağımsız milletvekili" olarak bulunmuşlardır. Araştırmacı yazar Rıfat Bali'ye göre; bu kişiler, tek parti döneminde CHF'nin azınlıklara karşı dışlayıcı ve ayrımcı siyaseti yüzünden partiye üye olmamış; TBMM'de bağımsız milletvekili olarak bulunmuş ve karar verici organlarda yer almamışlardır.²⁹

Bu kişiler, seçildikleri dönemde gazetelere kendileri, hedefleri ve programlarına dair benzer demeçler vermişlerdir. Bu demeçlerdeki beş ortak nokta, Berç Keresteciyan'ın özgeçmiş üzerine yazdığı tez ile Semi Ertan tarafından tespit edilmiştir. Buna göre birinci nokta; hepsinin, azınlıkların değil, tüm Türk ulusunu temsil ettiklerini iddia etmeleridir. İkinci nokta; hepsinin azınlık-çoğunluk ikiliğini reddedip Türkiye'nin

vatandaşı olduklarının altını çizmesidir. Üçüncü nokta, hepsinin rejime ve Cumhuriyet'e olan sadakatlerini ifade ediyor olmasıdır. Dördüncü nokta, hepsinin altı kuralı³⁰ benimsediğini belirtmesidir. Beşinci nokta ise, hepsinin memleketin yararı için çalışacağını, memleketi sahip çıkacağını ifade etmesidir.³¹

Bu noktalardan bazıları, Berç Keres-teciyan'ın şu sözlerinde belirgindir: "Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşı olarak namzetliğimi koyuyorum."³²

Samuel Abrevaya ise aynı noktaya şöyle değinmiştir: "Ben bir Türk yurttaşım ve öteden beri bu gaye ile yürümüşüm... Bazı gazeteler bizi azınlık namzedi diye gösteriyorlar. Hâlbuki benim nazarımda bir Ahmed ne ise Avram da odur."³³

Nikola Taptaş'ın şu sözleri ise memleketin yararı için çalışıyor olma durumunun dillendirilişine örnek teş-

kil eder: "Ben Türk yurttaşıyım. Bu memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir..."

Gayrimüslim vekiller, "emellerini" belirtirken politik hayata uygun davranmış ve aslında bilinçli veya bilinçsiz olarak yaşanmışlara, gayrimüslim azınlıkların ortak hafızalarında yer alan olaylara ve hak ihlallerine değinmekten kaçınmışlardır. Örneğin, Samuel Abrevaya, *World Jewry* dergisinin muhabiri Betty Rose ile yaptığı söyleşide şöyle söylemiştir:

"Türkiye'de hayatımız emin ve saadetimiz mahfuzdur. Türkler çok misafirperver ve âlicenap bir millettir... Türkiye'de en basit bir Yahudi aleyhtarlığı vaziyetini düşünmekten bile uzak bulunuyorum."³⁴

Hâlbuki Yahudilerin yaşadığı "Trakya Olayları", o günlerin uzağında değildir. Yalnızca bir sene önce; 3 Temmuz 1934'te yaşanan Trakya Olayları'nda Edirne, Çanakkale, Uzunköprü,

Kırklareli gibi yerleşim yerlerindeki Yahudi evleri, işyerleri, mahalleleri yağmalanmış; kadınlara tecavüz edilmiştir. Bu olaydan sonra, Trakya'da yaşayan yaklaşık 15.000 Yahudi'nin 13.000'i İstanbul'a kaçmıştı.³⁵ Kaçan, kaçabilmiş olan bu 13.000 kişinin, huzurlu-iyi bir yaşam sürdürdüklerini, "saadetlerinin mahfuz olduğunu" söylemek gerçeğe aykırıdır.

Gerçeğe uygun olansa, Hrant Dink'in şu ifadesinde "mahfuzdur": "Eğer akıllı uslu bir Ermeni iseniz -ki Türkiye'de böyle bir çoğunluk var- hak peşinde koşmayan, kendisine verildiği kadarıyla yetinen, gerektiğinde devletin reklamını yapmak için vitrinlere çıkan o zaman iyi yaşarsınız. Ama yurttaş olmaya çalışan, hakkınızı arayan bir Ermeni'yseniz bu bir sorun..."³⁶

İşte bu sebeple, diyebilir ki; V., VI. ve VII. meclis döneminde milletvekilliği yapmış gayrimüslimlerin, belki de en büyük ortak özelliği, sadece vitrinde olmalarıydı...

DİPNOTLAR

- 1 Koçoğlu, Yahya, *Hatırlıyorum*, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50.
- 2 Özbudun, Ergün, *Türk Anayasa Hukuku*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.
- 3 Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 315.
- 4 Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 316.
- 5 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.
- 6 Uyar, Hakkı, "Tek Parti İktidarının Toplumsal Kökenleri", *Toplumsal Tarih*, Ekim 2002, sayı 106, s. 54-58.
- 7 Uyar, Hakkı, "Tek Parti İktidarının Toplumsal Kökenleri", *Toplumsal Tarih*, Ekim 2002, sayı 106, s. 54-58.
- 8 Bkz. Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.
- 9 Bkz. Bali, Rifat N., "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2009, sayı 186, s. 63.
- 10 Akın, Rıdvan, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 32.
- 11 Bkz. Akın, Rıdvan, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 37.
- 12 Bali, Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 265.
- 13 Kıvaç, Ahmet, "Türkiye pazar günü Atatürk'e ait 1935 tarihli bir 'rekor u' kıldı", *Radikal*, 24 Temmuz 2007
- 14 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM*

V. Dönem- Özgemişler, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 5, 6.

- 15 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgemişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 25, 26.
- 16 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 161.
- 17 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgemişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 600.
- 18 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.
- 19 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 164.
- 20 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 180.
- 21 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184.
- 22 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184.
- 23 Mihal Kayaoglu hakkındaki bu bilgiler, "ırkçı" olarak nitelendirilebilecek ifadeleri ayırmak suretiyle Süleyman Yeşilyurt'un "Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri" kitabının (Kültür Sanat Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009) 86 ve 87. sayfalarından derlenmiştir.
- 24 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgemişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 284, 285.
- 25 Bu bilgi, buraya alınmayan çirkin ifadelerle,

Süleyman Yeşilyurt'un "Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri" kitabının (Kültür Sanat Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009) 97. sayfasında yer almaktadır.

- 26 Yetkin, Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, 2. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1996 s. 211-217.
- 27 Bali, Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 273.
- 28 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165.
- 29 Bali, Rifat N., "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2009, sayı 186, s. 60.
- 30 Buradaki "6 kural" ifadesi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi programını oluşturan altı ilkeden (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Devrimcilik) söz edilmektedir.
- 31 Ertan, Semî, *An Armenian at the Turkish parliament in the early republican period*, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2005, s. 109.
- 32 Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem- Özgemişler*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2001, s. 284, 285.
- 33 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165.
- 34 Bali, Rifat N., *Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 168.
- 35 Koçoğlu, Yahya, *Hatırlıyorum*, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 134.
- 36 Kerestecioglu, Filiz, "Girme Kal Bu Şehirde", *Güncel Hukuk*, Ağustos 2006, sayı 32, s. 41.

ESKİÇAĞ'DA

RÜYALAR VE RÜYA YORUMCULUĞU

MUSTAFA H. SAYAR

İnsanlık tarihi boyunca hayatın ayrılmaz bir parçası olan rüyaların Eskiçağ tarih yazımında büyük rol oynadığını yine Eskiçağ tarihçilerinin birbirleri hakkında yaptıkları eleştirilerden anlamaktayız. Tarihin babası olarak adlandırılan Herodotos 18 rüyadan bahseder. Herodotos'un rüyaları tarih yazımı içinde dikkate almasını Plutarkhos ve Cicero da kısmen olumlu bulduklarını belirtirler. Rüyalara dayalı tarih yazımı konusunda Thukydides'in de Polybios tarafından eleştirildiği bilinmektedir.***

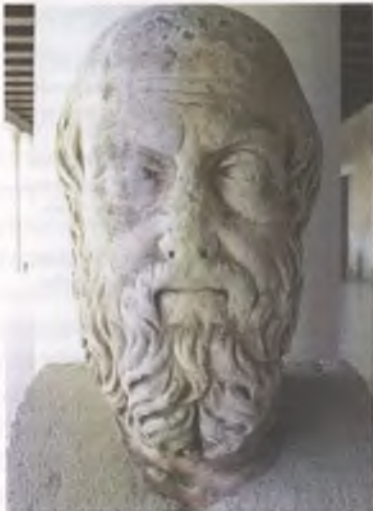
Rüya yorumlamalarının tarih yazımına katkısı, büyük ölçüde rüyayı gördüğünü belirten kişinin bunu yazılı hale getirdiği metin üzerinden değerlendirilmesidir. Oysa bu metni yazan kişinin aynı zamanda kendi rüyasını ya da başkalarının rüyalarını yorumlayan kişi olarak da incelenmesi gerekmektedir. Bunun en güzel örneği, Eskiçağ'da rüya yorumlama tekniğini geliştirmiş olan ve yazdığı rüya yorumlama kitabının metni günümüze eksiksiz ulaşabilmiş olan Lydia'nın Daldis şehrinde doğmuş Artemidoros'tur. Artemidoros ve rüyaları sınıflayan Macrobius'un anlatımlarına göre rüyalar herhangi bir

edebi ya da tarihi metin içinde yer almakta ve gerçek ile düş birbirini tamamlayacak şekilde okuyucuya sunulmaktadır. Artemidoros, Oneirokritika adlı eserinde rüyaları ayrıntılı olarak tanımlamakta ve bu tanımlamaları rüyalarda görülen ve sembol niteliği taşıyan oluşumların anlamlandırılmalarına göre yapmaktadır. Okuyucu rüyaları yorumlayarak anlatanın yorumlama ufkunun genişliğine göre olayları anlama ve kendi değerlendirmesini yapma olanağına kavuşmaktadır. Eskiçağ edebi eserlerinde rüyalar ve rüya yorumları hakkında metinlerle karşılaşmakta ve bu metinlerde rüyalar "önemli" ve "önemsiz" olarak ikiye ayrılmaktadır. Bilimsel nitelikli ve özellikle felsefi içerikli metinlerde rüya görmenin ve rüya yorumlamanın işlevleri irdelenmektedir. Bu tür eserleri kaleme alanlar çoğunlukla Eskiçağ insanların yaşam ve inanç ile ilgili sorduğu "dünya nedir", "ruh nedir", "insanların tanrılar ile olan ilişkileri nasıldır", "devlet nasıl kurulur", "hayat nasıl düzenlenmeli" gibi temel sorulara yanıt arama aşamasında rüyaları ve yorumlarını araç olarak kullanmaktadırlar.

yerine, tarihi bir şahsiyetin gördüğü rüya ve onun anlatımı üzerinden yorum yapılır, uydurulmuş bir rüyadan hareketle tarih yorumu yapılmaktan kesinlikle kaçınılır. Tarih yazımında ana metin ile rüyaların anlatımı, edebiyatta olduğu gibi uyumlu hale getirilmekte ve kaynağın anlatımına sadık kalınmaktadır. Aynı zamanda rüya yorumculuğunu meslek olarak yapanlardan öğrenilen bilgilere göre rüyalar hakkında genel bir değerlendirme yapmak da Eskiçağ'da rüyalar hakkında bilimsel çalışma yapanların başvurduğu bir yöntemdi.

Tapınaklar ve kutsal alanlarda rüya yorumlayanlar ise belli konular üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Eskiçağ insanları özellikle Sağlık Tanrısı Asklepios'u rüyada görmeyi çok arzu ederlerdi. Asklepios sayesinde hastalıkların tedavi edilebileceği ya da iyileşmek için gerekli olan reçete ve uyulması gerekli sağlık kuralları hakkında bilgi alınabileceği umulmaktaydı. Asklepios'un rüyada görünmesi için mutlaka bir yardımcı olması gerektiğine inanılırdı. Yardım eden kişiler rüyaların ne olduğunu ve onlarla gönderilen haberlerin nasıl yorumlanacağını Asklepios'a inananlara anlatırlardı. Bu nedenle

Herodotos, Mısır ve Ön Asya'daki yönetimleri çok iyi tanımaktaydı. Tarih kitabında yer verdiği 18 rüya başta Pers büyük kralları olmak üzere Doğu Akdeniz'deki devletlerin yöneticilerinin rüyaları ve bu devletleri ilgilendiren tarihi olayların sonuçlarıydı. Herodotos büstü.

Eski Agora Müzesi, Atina.

Asklepios tapınaklarında dini hizmet veren kişilerin öğütleri çok önemlidir. İsis ve Osiris kutsal alanlarında rüyaların yorumu gizem dinlerine geçiş ve bununla doğrudan bağlantılı olan yaşamı yeniden düzenleme çok büyük bir önem taşımaktaydı.

Eskiçağ insanları rüyaları tanrılar dünyasına yakınlaşmak ya da onun içine kısa bir süre için de olsa girebilmek için bir araç olarak görmekteydiler. Kara büyü ve rüyalar bağlantılı olarak yorumlanmakta ve bu sayede kimin ahlaka uygun yaşadığı, kimin ahlaki değerlerden saptığı anlaşılmaktaydı.

Tıpta rüyalar, bedendeki sağlık sorunlarının teşhisi için değerlendirilirdi. Rüya yorumuna önem verenler genellikle kendi bedensel ve ruhsal durumlarını sürekli izlemeye önem veren kişilerdi. Rüyalara anlam kazandırma ve rüyaların yorumu üzerinde etkili olma bir tür güç gösterisi ve iktidar sahibi olmanın dışavurumuydu.

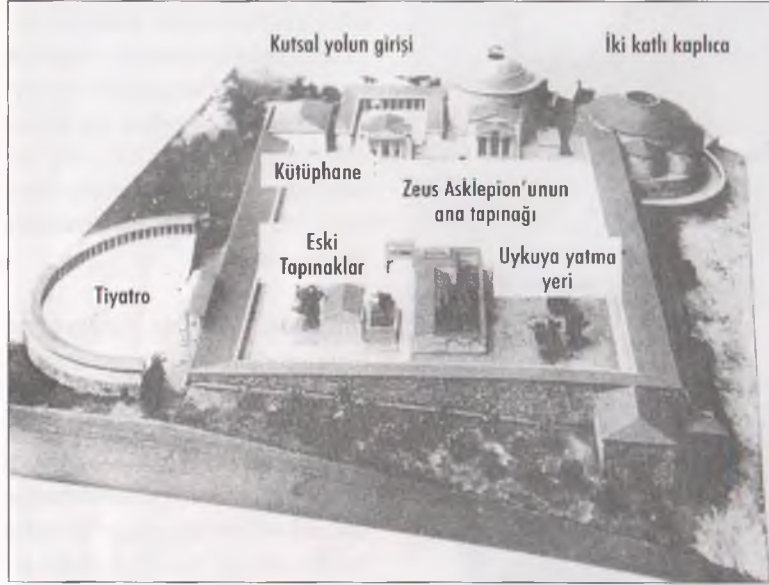
RÜYA YORUMLAMANIN TARİH İÇİNDEKİ GELİŞİMİ

Eskiçağ'da sistemli bir şekilde rüya yorumlamanın tam olarak ne zaman başladığını belirlemek eldeki verilerle mümkün olamamaktadır. Eskiçağ'da rüya ile ilgili en eski kayıtlardan biri MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Sumer beylerinden Lagaş Beyi Eannatum'un halen Paris Louvre Müzesi'nde teşhir edilen ünlü atmaca steli üzerindeki yazıttır. Bu yazıtta Eannatum'a rüyasında görünen Şehir Tanrısı Ningirsu ona daha sonra Umma'ya karşı kazanacağı zaferi muştulamaktaydı¹. Eski Ön Asya'da rüyalar sıklıkla kayıt altına alınmaktaydı. M.Ö. 3. bin yılda Geç Babil döneminde Sargon'un tahta çıkışı onun gördüğü bir rüyanın bu yönde yorumlanmasıyla gerçekleşmiştir. Mısır'daki en eski rüya anlatımı MÖ 1956 ile 1911 arasında hüküm süren I. Sesostris'in Elephantine'deki Satet Tapınağı üzerindeki yapı yazıtında görülmektedir. Bu yazıtta Tanrıça Satet firavunun gördüğü bir rüyada ona kendisine tapınmaları için emir vermektedir². MÖ 1421'de

Amenophis, rüyasında tanrılardan aldığı buyruklar üzerine krallığını koruduğunu belirtmektedir³. MÖ 1400 ile 1390 arasında tahta çıkan Mısır Firavunu IV. Tuthmosis tahta çıkma hakkının kendinde olduğunu belirttiği rüya yorumunu Gize'deki büyük sfenks üzerine yazdırmıştı⁴. MÖ 1290 ile 1250 arasında hüküm süren Hitit

lıkta bulunan rüya tabirlerinden biri Lidya krallarından Gyges'e rüyasında görünen tanrılardan Kimmer tehdidine karşı Assur Krallığı ile müttefiklik anlaşması yapmasını önerdiği rüya yorum raporudur.

Eskiçağ Mezopotamya ve Ön Asya rüya yorumlarının Eski Yunan ve

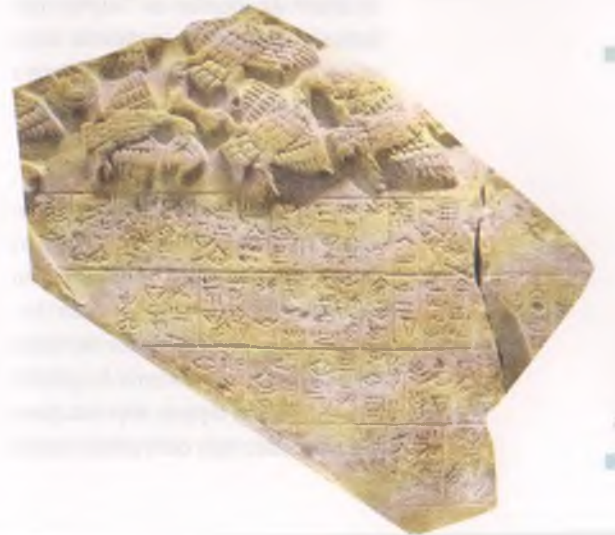

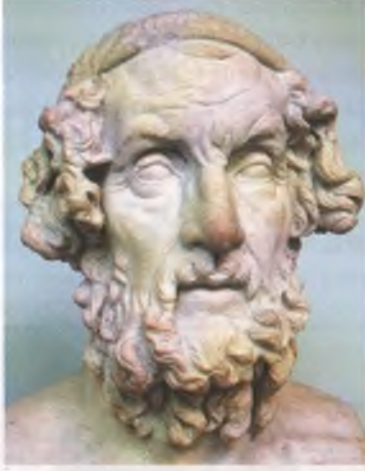
Bergama'daki Asklepiyon'un planı.

krallarından III. Hatuşili'nin de rüya yorumları topladığı bilinmektedir. Rüya yorumlamada kralın etkisinin çok büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu metinlerde tanrılara hediye verme vadinin de olduğu görülmektedir. Mezopotamya bölgesinden en eski rüya tabirlerinden biri de Erra adlı bir Akkad destanına konu olan ölüm, veba ve Yeraltı Tanrısı Nergal'in 700 mısradan oluşan metni Tanrı İşum'dan bir gecede aldığı iddia edilen edebi metindir. MÖ 8. yüzyıla tarihlenen bu eser ile hemen hemen aynı zamanda ortaya konmuş olan ve Eski Yunan tanrılar dünyasının oluşumunda temel rol oynayan Theogonia adlı eserin yazarı Hesiodos, Erra destanına çok benzer bir şekilde sanat perileri olan Musa'ların kendisine kutsal Helikon Dağı eteğinde kuzu otlatırken öğretiler bulunduğunu anlattığı bir rüya yorumuna değinir⁵. MÖ 668 ile 627 arasında hüküm sürmüş olan Assur Kralı Assurbanipal döneminde ünlü Ninova Kütüphanesi kurulmuştu. Bu çok büyük kitaplıkta rüya tabirleri ve rüya yorumlarından oluşturulan raporlar da bulunmaktaydı. Bu kitap-

Roma kültürünü ne ölçüde etkilemiş olduğunu da belirlemek büyük ölçüde olanaksızdır. Ancak Eski Yunan dünyasında rüya yorumlarının Homeros ile başladığı tahmin edilmektedir⁶. Kesin bir kanıya varılamamasının nedeni Homeros öncesinde Doğu Akdeniz ile Ege dünyası arasındaki iletişimin ayrıntılarının bilinmemesidir. Miken dönemine tarihlenebilen rüya yorumları mevcut değildir. Karanlık yüzyıllar olarak adlandırılan dönemden de herhangi bir kayıt günümüze ulaşmamıştır.

Eskiçağ'da rüya ile ilgili en eski kayıtlardan biri. MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Sumer beylerinden Lagaş Beyi Eannatum'un halen Paris Louvre Müzesi'nde teşhir edilen ünlü atmaca steli üzerindeki yazıt.

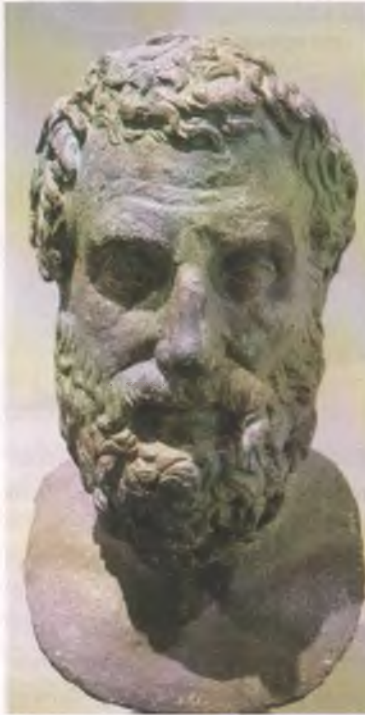

Eski Yunan dünyasında rüya yorumlarının Homeros ile başladığı tahmin edilmektedir.

British Museum, Londra.

Aiskhylos, MÖ. 472'de kaleme aldığı Persler isimli kitabında Pers Kralı Dareios'un karısı ve Kserkses'in annesi Kraliçe Atossa'nın gördüğü rüya ve bu rüyanın yorumu sonucunda ortaya çıkan resmin Persler için getireceği talihsizliklere yer verir.

Ulusal Arkeoloji Müzesi, Floransa.

Eskiçağ'da dindar insanlar tanrıların işaretleri ve kaderi açıklayıp etkileyebileceklerine inanmaktadırlar. Eski Yunan mitolojisinde karşımıza çıkan en eski rüya yorumcusu Tanrı Apollon'un kızı Phenomoe olup Delphoi'daki ilk bilicilerden biri olduğuna inanılır⁹. Apollon'un ise Delphoi'daki kutsal alanda uykuya dalarak tanrı suretini görme uygulamasını Zeus'a başvurarak değiştirdiği ve rüyaları şifrelettirdiğine inanılmaktadır.

Kâhin Melampus ise Roma İmparatorluk devrinde rüya yorumları yapan Artemidoros'a göre rüyaların yorumlandığı en eski kitapları hazırlayan kişidir. Herodotos ise onun Mısır'ın rüya yorumlama bilgeliğini Ege dünyasına taşıyan kişi olduğunu yazmaktadır. Ege dünyasında hayal

etme, rüyalar ve rüya yorumu tanrılar dünyasından kaynaklanıyordu, Prometheus da rüya yorumlamada tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapan mitolojik figür olarak bilinmekteydi¹⁰. Homeros'un İlias ve Odysseia destanlarında kapsamlı bir şekilde anlatılmış yedi rüya vardır. Başta Penelope ve Agamemnon gibi olayların ana kahramanlarının gördükleri rüyalar olmak üzere tüm rüyalar ve onların yorumlarının gerçek hayata etkileri Eskiçağ tarihi ve edebiyatı üzerine çalışanlar tarafından değerlendirilmektedir. En erken yorumlardan ve bunun sonuçlarından birini MÖ 5. yüzyılda da Herodotos aktarmaktadır.

Philippides isimindeki Atinalıya Pan isimli tanrının görünmesi ve Atinalılara karşı iyi duygularla dolu olduğunu belirtmesi üzerine bu tanrıya Atina Akropolisi yamacında bir kutsal alan yaptırılmış, yıllık kurbanlar kesilmiş ve her yıl meşaleli koşular düzenlenmiştir. Ancak Ege dünyasında MÖ 5. yüzyılın sonuna kadar rüyaların içeriklerinin ve yorumlarının yazıtlara yansıdığı görülmemiş, bu dönemde rüya yorumcuları ve rüya yorumlama defterlerinin varlığı da kanıtlanmamıştır.

Aiskhylos MÖ 472 yılında kaleme aldığı Persler isimli kitabında MÖ 480 yılında Salamis'te yenilen Perslerin durumunu onların gözüyle anlatmaktadır.

Bu eserde olayların merkezinde Pers Kralı Dareios'un karısı ve Kserkses'in annesi Kraliçe Atossa'nın gördüğü rüya ve bu rüyanın yorumu sonucunda ortaya çıkan resmin Persler için getireceği talihsizliklere yer verilmektedir¹¹.

MÖ 5. yüzyılda yaşamış ünlü tarih yazarı Halikarnassoslu (Bodrum) Herodotos, Mısır ve Ön Asya'daki yönetimleri çok iyi tanımekteydi. Tarih kitabında yer verdiği 18 rüya başta Pers büyük kralları olmak üzere Doğu Akdeniz'deki devletlerin yöneticilerinin rüyaları ve bu devletleri ilgilendiren tarihi olayların sonuçlarıydı¹². Ayrıca yüksek düzeyde iki

Pers imparatoru ve bir Pers kral danışmanının da rüyaları Herodotos'un metninde yer almaktadır¹³. Hellenler tarafından görülmüş olan rüyalara ilişkin haberler Herodotos'ta oldukça azdır. Herodotos'a göre rüyalar insanın karakteristik özelliklerinin bir parçasıydı¹⁴ ve rüyaları anlatırken onları kendine özgü anlatımının akışı içine uyarlamıştır. Herodotos kendisine anlatılan bir rüyayı o dönemin gerçek olayları kapsamında aktarmaktadır¹⁵. Ancak Herodotos'un anlatımından rüyanın yalın halini mi yoksa yorumunu mu aktardığı belli olmamaktadır¹⁶.

Herodotos'ta rüya ve rüya yorumculuğu hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Ancak tüm bunlar daha çok Hellenler dışındaki Akdeniz halklarıyla ilgili olup Hellenlerle ilgili olanlar Tiranlar ve onların çevresinde gelişen olaylar ve Atinalı devlet adamı Perikles ile ilgilidir. Örneğin Samos Tiranı Polykrates, kızının gördüğü bir rüyanın uyarıcı yorumunu dikkate almadığından sonu kötü olmuştur. Atinalı Tiran Peisistratos'un oğullarından Hipparkhos gördüğü rüyayı herkesin önünde rüya yorumcusuna anlatmış ama bunun herhangi bir başka değeri olmadığını söylemiş ve bundan kısa bir süre sonra MÖ 514 yılında Panathenaia tören geçidi sırasında Tiran katilleri olarak bilinen Harmodios ve Aristogeiton tarafından öldürülmüştür. Peisistratos'un büyük oğlu MÖ 490 yılında Marathon'da bir rüyaya inanır¹⁷ ve Persleri bu rüya doğrultusunda Marathon'a yönlendirip onların zaferi sonrasında Atina'ya geri dönmeyi umar fakat Perslerin Marathon'daki yenilgisi üzerine bu planı başarısızlığa uğrar. Bu olumsuz rüyalara karşın Atinalı devlet adamı Perikles'in annesi onu doğurmadan evvel rüyasında bir arslanın hayatını kurtarır¹⁸. Atina'nın önde gelen toplumsal tabakalarında rüya yorumlarına MÖ 5. yüzyılda giderek önem verildiği görülmektedir. Örneğin MÖ 450/449 yılında Atinalı devlet adamı Kimon kendi ölümünü rüyasında görmüş ve bu

rüyayı Poseidonialı Astyphilos'a yorumlatmıştır¹⁹. Perikles ise rüyasında Athena'yı gördüğünü belirtip tanrıçanın ona Propylon'un inşası sırasında düşen bir sanatçıyı tedavi edebileceğini söylediğini iletir. Bu rüya sonrasında kaza geçirenin iyileşmesi üzerine Athena Hygieia için Akropol'de sunağın yanında tanrıçanın metalden bir heykelini yaptırır²⁰.

Herodotos'un amcası olduğu sanılan Halikarnassoslu Panyasis "Rüyalar Hakkında" başlığını taşıyan bir eser kaleme almıştır²¹. Bu eser daha çok felsefi nitelikte olup başka yazarlar tarafından tıp alanında ve rüya tabiri alanında kullanıldı. Antiphon ismindeki hatip de rüya yorumcusu olarak faaliyet göstermekteydi. Rüya Yorumları Hakkında başlıklı bir kitap yazmıştır. Antiphon rüyada görülen resimleri, içinde bulunulan zaman ile doğrudan ilişkilendirdiğinden rüya yorumlarında insanları etkileyebilmektedir²².

Rüya ve rüya tabirleri üzerine kitaplar yazmak entelektüeller tarafından sevilen bir faaliyetti. MÖ 340 yılında Atinalı bilici ve kurban hayvanlarının bağırsaklarından geleceğe yönelik haber veren Philokhoros rüyalar hakkında bir kitap yazmıştır²³. Phleioslu bilici Eukleides rüyada görülenlerin bir listesini çıkarmış ve bu şekilde rüya yorumlarının yazılı hale getirilmesiyle rüya yorumlamayı meslek olarak yapanlar için önemli bir altyapı oluşturmuştur²⁴. Bu yazılı metinler çok iyi korunmakta ve miras olarak gelecek nesillere bırakılmaktaydı. Demokritos ise MÖ 5. yüzyılda ruhun yapısı hakkında yazdığı eserinde rüya yorumlayarak gelecekte haber vermeyi amaçlamıştır²⁵.

Hippokrates'in Corpus'unda "Rüyalar Hakkında" adlı metnin yazarı ön teşhis olarak rüya yorumuna değinir. Rüyaların vücutta meydana gelebilecek sağlık sorunlarının habercisi olduğunu belirtir²⁶. Aynı yazar perhiz hakkında yazdığı bölümde beden durumunun tanrılar tarafından belirlendiğini ve bunun rüya yorumcuları

tarafından düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Theophrastos ismindeki araştırmacının ise uyku ve rüyalar hakkında yazdığı eserde rüya içeriğinin neden uyanınca hatırlanabildiğini ama uykuda hatırlanamadığını sorar²⁷. Rüya yorumlayanları, bilicileri, kuşlara

insan vardı. Rüyalarını yorumlatanlar arasında kölelerden zengin şairlere kadar uzanan her toplum kesitinden insanlar bulunmaktaydı. Ksenophon gibi zengin bir aristokrat ve asker bile rüyaların otoritesine boyun eğmek gerektiğini savunmaktaydı²⁹. Şair Pindaros ise insanların rüyaların gölgesi olduğunu savunur³⁰.

Asklepios ve kız kardeşi Hygieia.

Istanbul Arkeoloji Müzesi.

bakarak gelecekte haber verenleri ziyaret eder ve onlara hangi tanrı ya da tanrıçaya tapınmanın uygun olduğunu sorar.

Sinoplu Diogenes ise rüyaları yorumlamayı küçümsemekteydi. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre "Diogenes rüya yorumcularını ve bilicileri gördüğünde insanların ne kadar acınacak halde olduğunu anlamaktaydı."²⁸.

Rüya yorum uygulamasına şüpheyle bakanlar dahi bu işi tamamen yasaklama yoluna gitmiyorlardı. Rüya yorumlarına önem verenler her toplum kesiminde mevcuttu. En eğitimsiz kesimlerden en bilinçli tabakaya kadar rüya tabirlerine önem veren birçok

Efes Artemis Tapınağı'nın mimarı Khersiphron rüyasında tanrıçanın kendisini bu yapıyı inşa etmesi için cesaretlendirdiğinden bahseder³¹. Tüm bu örnekler M. Ö. 5. ve 4. yy. da dönemin önde gelen kişilerinin rüyalarına topluma ve gündelik hayata yön veren olayları yönlendirme amacıyla farklı anlamlar yükleme eğiliminin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir.

MÖ 4 yüzyıl sonlarından başlayarak tüm Ege ve Akdeniz dünyasına hâkim olan teokratik monarşiyle yönetilen Akhemenid hanedanının idaresindeki Perslerin Anadolu ve Doğu Akdeniz'den çekilmesinden sonra yerine geçen yeni siyasi güç, Büyük İskender yönetimindeki Ma-

Sinoplu Diogenes rüyaları yorumlamayı küçümse-mekteydi. Laertius'un bildirdiğine göre "Diogenes rüya yorumcularını ve bilicileri gördüğünde insanların ne kadar acınacak halde olduğunu anlamaktaydı. Fıçısında oturan Diogenes.

Jean-Léon Gérôme (1860). Walter Sanat Müzesi, Baltimore, USA.

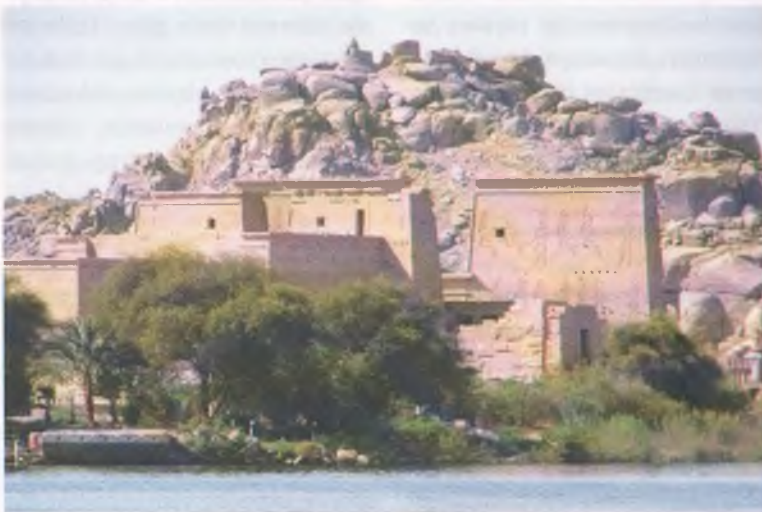
Philae'deki İsis tapı alanı Mısır.

kedonya Krallığı oldu. İskender'in MÖ 323'te Babil'de ölümünden sonra ortaya çıkan Ptolemaios ve Seleukos krallıkları ile Antigonoslar Krallığı, İskender'in Doğu-Batı sentezi fikrini bir ölçüde devam ettirirken, bir yandan Doğu felsefesini ve yaşam tarzını Akdeniz dünyasına taşımakta, öte yandan bu şekilde ortaya çıkan yeni yaşam tarzı da rüyalarla ilgilenme şeklini değiştirmektedir. Bu dönemde Anadolu, Mısır ve Ön Asya'da rüya yorumu yapan merkezler İskender ve halefleri tarafından sıkça ziyaret edildi. Yine bu dönemde tanrılarla özdeş olan kralların gördükleri rüyalar ve yorumları bilinçli olarak propaganda amaçlı yorumlanmakta ve yayılmaktaydı. Basılan paralar üzerinde tanrı kralların gördükleri rüyaları konu alan sahneler

yer almaktadır. Kralların rüyalarını yorumlamak için profesyonel rüya yorumcularına başvurulmaktaydı. Bunların en ünlülerinden biri Telmessoslu Aristandros id³². Lübnan'da bulunan Tyr şehrinin fethi sırasında İskender iki rüya görür. Bunlardan birinde Herakles İskender'in elinden tutar ve onu şehrin içine sokar³³. Aristandros bu rüyayı şehrin fethe-dilmesinin yakın olduğu şeklinde yorumlar. İskender'in seferlerini Latince olarak anlatan Curtius Rufus bu şekilde İskender'in askerler üzerinde etki yaparak onları daha büyük bir istekle şehre saldırtmak istediği kanısında olduğunu yazar. Diğer rüya ise İskender'e bir satyrin görünmesidir³⁴. Aristandros'un bu rüyadaki satyr sözcüğünü sa-tyr şeklinde ayırarak "Tyr şehri senin olacak"

yorumunu yapar. Curtius Rufus, Büyük İskender'den bahsederken onun Aristandros gibi kahinler ve başka bazı rüya yorumcularına başvurması nedeniyle, batıl inançlı olduğunu iddia etmektedir³⁵. İskender'in bizzat hangi rüyaları gördüğü hangilerinin yorumlanmasına kendisinin ne ölçüde müdahale ettiği elbette bilinmemektedir. Ancak İskender döneminde gelişen önemli fetihler ve yeni şehirler kurulması gibi olaylar hep onun rüyaları ile renklendirilip yaygın bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) kökenli bir filozof olan Herakleides, İskender'in İskenderiye şehrini kurması, Homeros'un Odysseia destanından bir bölüm okuyan yaşlı bir adamın ona rüyasında görünmesi ve bu şekilde kentin Pharos Adası'nda kurulması gerektiğini iletmesi ile bağlantılı olarak açıklanmaktadır³⁶. Tamamen kurgulanmış olan İskender Romanı'nda son Mısır Kralı II. Nektanebos bir yılan kılığında İskender'in annesi Olympias'ın rüyasına girer ve İskender'in babası olur ancak dolandırıcı bir büyücü de olan Nektanebos, İskender tarafından öldürülür³⁷. İskender sonrası Akdeniz dünyasında, MÖ 3. yüzyılda da, artık şehir devletlerinin yöneticilerinin değil, İskender'in haleflerinin kurdukları krallıkların başındaki ya-sarken tanrılaştırılmış monarklara, rüyalarında İskender'in görülmesiyle ortaya çıkan yorumlar insanlara olabildiğince yaygın bir şekilde duyurulmaya çalışılarak siyasi gelişmeler yönlendirilebiliyordu. Örneğin, Galat boylarına karşı Anadolu'da bir meydan savaşı yapan I. Antiokhos muharebe öncesi kendisine rüyada görünen İskender'in önerdiği gibi askerlerine "hygiainein" (= sağlıkla kalın) diye seslenmesi sayesinde zaferi kazandığına inanmaktadır³⁸.

Kardialı (Bakla Burnu, Bolayır, Gelibolu) Eumenes, Makedonya kökenli askerleri kendi tarafında tutmak ve bu şekilde Makedonya'yı bir dünya imparatorluğu yapmak için İskender'in rüyasında kendisine görüldüğünü ondan bir çadır kurmasını ve içine bir taht kurup devlet işlerini orada görüşmesi halinde

kendisinin de orada olacağını ve her türlü öğüt ve öneriyi yapmaya hazır olduğunu söylediğini öne sürer³⁹. Demetrios Polierketes'in ise İç Batı Anadolu'da Ipsos vadisinde Seleukos ve Lysimakhos'a karşı yapılan meydan savaşı öncesinde rüyasında İskender'e savaşın sonucunun kimin lehine olacağını sorduğunu ve onun kendisinin değil, karşı tarafın yanında yer alacağını söylediği iddia edilmektedir⁴⁰. Büyük İskender'in gördüğü iddia edilen tüm rüyaların

Steller üzerindeki yazıtlarda adağın tanrının rüyada görünüp emretmesi üzerine yapıldığından bahsedilir ama rüyanın ayrıntıları hakkında bilgi verilmez; daha çok adağı yapanın tanrının buyruğunu yerine getirdiğine vurgu yapılır. Bu şekilde adakta bulunan adağın sunulduğu tanrı ile doğrudan yakın bir ilişki içinde olduğunu göstermiş olmaktadır. Rüya üzerinden tanrılar ile ilişki kurmanın ve rüyada tanrılarla yaşananların bir kısmının gerçek hayatta uygulama-

Bazı durumlarda da sağlık tanrısı rüyada görünmez ama talimat verirdi ve bu tanrısal buyruklar kâhinler tarafından yorumlanırdı. Örneğin; dul bir kadın vefat etmiş olan kocasının gömdüğü hazineyi bulmak için rüyasını yorumlatmış ve kâhinin yorumu üzerine tanrıya adakta bulunmuştur. Ayrıca bu tür kutsal alanlarda hastaların sağlığa kavuşmaları için onlar adına uykuya yatanlar (istihare) vardı. Bu kişiler istihareyi meslek haline getirmişlerdi. İşlevi sadece sağlıklıla-

Epidauros'ta kazılar sırasında bulunmuş olan yazıtlar tedavi aşamalarını ve bunlar arasında bir teşhis ve tedavi yöntemi olarak rüya yorumlarını içermektedirler. Epidauros, Saron Körfezi, Yunanistan.

arka planında Büyük İskender sonrası dönemde liderliği ele geçirme ve o zaman için bilinen dünyaya hâkim olma mücadelesinde görüldüğü iddia edilen bu rüyaların propaganda olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar belli bölgelere hâkim olan kralların o bölgedeki sınırsız egemenliğini vurgulamayı da hedeflemekteydi. Öne çıkan yöneticilerin ve komutanların rüyalarına örnekler İskender'in generallerinden I. Antigonos Monophthalmos'tan, Anadolu'da Roma işgaline karşı isyan başlatan Mithradates ve Kartaca Kralı Hannibal'a kadar uzanmaktadır⁴¹. Bu dönemde rüyaların siyasi olaylarda propaganda amaçlı kullanılmasının yanı sıra edebi eserlerde okuyucunun dikkatini daha fazla çekmesi için kurgulandığı da anlaşılmaktadır⁴². Tarihçi Polybios da Romalı komutan Publius Cornelius Scipio'nun rüya yorumlarıyla askerlerini yönlendirdiğini yazar⁴³. Bu dönemde dikkati çeken diğer bir özellik de rüya yorumlarına körü körüne inanılmasıdır. Bu durumun en önemli belgesi rüyada tanrıdan alınan buyruk üzerine adak stellerinin tanrılara sunulmasıdır.

nın en sık yaşandığı yerler Bergama, Epidauros ve Delos gibi sağlık merkezleridir. Bu kutsal alanlarda rüyalarda görülen tanrılara sunulmuş çok sayıda adak vardır.

UYKUYA YATMA (INKUBATION)

MÖ 5. yüzyıldan itibaren giderek sayıları artan çok sayıda Asklepios tapınağında rüya görüp sonra yorumlatma amacıyla uykuya yatma (= *inkubation*) çok yaygınlaşmış bir yöntemdi. Bunun en güzel örneği Epidauros'ta kutsal alanda bulunmuş yazıtlı stellerdir. MS. 2 yüzyılın ikinci yarısında Pausanias isimindeki Eskiçağ gezgininin iletğine göre bu steller üzerine erkekler ve kadınların hangi hastalıklar nedeniyle oraya geldikleri ve nasıl iyileştikleri isimleriyle Dor lehçesinde yazıtlarla yazılmıştır⁴⁴. Epidauros'ta kazılar sırasında bulunmuş olan yazıtlar tedavi aşamalarını ve bunlar arasında bir teşhis ve tedavi yöntemi olarak rüya yorumlarını içermektedirler⁴⁵. Rüyada tanrının görünüp hastaları tedavi ettiğine ve uyandıklarında sağlıklarına kavuştuklarına inanılmaktaydı.

sınırlı olmayan Asklepios'un rahipleri de rüya görüp yorumlamaktaydılar. Rüya yorumunun kolayca gerçekleşmesi ancak görülen olay ya da olayların ayrıntılı bir tanımının yapıp o Asklepios kutsal alanında yaygın geleneklere göre değerlendirilmesiyle mümkündür.

Sağlıklarına kavuşmak isteyenler için sadece *inkubation* uykusuna yatmak ve bunu yorumlatmak yeterli değildi. Aynı zamanda ikamet edilen kutsal alanın şehir içinde de olsa mutlaka ağaçlıklı bir alanda su kaynakları arasında bulunması ve içinde yemek yeme alanları, hamamlar ve tiyatro mutlaka bulunmalıydı. Bu tür kutsal alanlarda en mahrem alan istihareye yatan *inkubation* odasıydı. Bu odaya girerken orası için öngörülen beyaz bir kıyafet giyme kuralı vardı. Yüzük ve kemer takılması ve ayakkabı giymek kesinlikle yasaktı. Bu odaya girmeden evvel bir süre oruç tutmak, Asklepios heykellerine bakarak konsantre olmak ve kurbanlar adamak gerekmekteydi. Kutsal alanlardaki *inkubation* uykusu sadece Asklepios tapınaklarına özgü bir uygulama

değildi. Isis ve Sarapis kutsal alanlarında da tapınakta uyuma geleneği vardı. Bu kutsal alanlarda da rüyada görülen insanlar ve hayvanlar ile semboller yazılı olarak kayıt altına alınmakta ancak rüya yorumları yazılı metin haline getirilememekteydi. Kutsal alanlarda *inkubation* uykusuna yatma yönteminin yanı sıra, çok yaygın olarak başvurulmuş büyü teknikleri ile rüyaları ısmarlayıp başka yerden getirtme ya da başkalarına gönderme yöntemleri de vardır. Bazen tanrılardan birinin rüyada görünmesi özellikle istenmekte ve onun etkili olabileceğine inanılan bir alanda soru yöneltilmekteydi. Rüya yorumlarıyla diğer insanlar da etkilenebilir çalışılmaktaydı. Rüyaların olumsuz sonuçlar doğurmasını önlemek için de çeşitli yöntemler vardı.

Eskiçağ'ın rüya yorumcuları arasında da keskin bir rekabet olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin milattan sonra yaşamış olan Daldisi Artemidoros, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan ve yıldırım düşmesi gibi doğa olaylarının rüyalarda görülmesini yorumlama gibi ayrıntılara giren Myndoslu (Gümüşlük/Bodrum) Aleksandros'u değerlendirmelerinde yetersiz bulmaktadır. Antiokheia'lı Phoibos'un genellemeli rüya yorumlarına ise değinmeyen Artemidoros, Sarapis kutsal alanlarındaki *inkubation* uykusu ve bu uykularda görülen rüyaların yorumu hakkında fazla bir yorum yapmaz.

Eskiçağ'da rüyalara duyulan büyük ilgi nedeniyle rüyaların sınıflanması

ve değerlendirilmeleri giderek gelişmişti. Önce çok önemli rüyalar ile önemsiz olarak değerlendirilen rüyalar birbirlerinden ayırt edilmeye başlandı. Ancak bu değerlendirme de tamamen rüyayı yorumlayana bağlıydı. Örneğin, MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan İskenderiyeli tıp doktoru Herophilos rüyaları tanrı tarafından gönderilen, doğal ve karmaşık olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu ayırım ile rüya yorumlamanın nasıl mümkün olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu dağılımda önemli ve tanrılar tarafından gönderilen rüyaların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Rüyaların yorumlanması, rüyada tanrılar tarafından gönderilen işaretlerin Eskiçağ yazarları tarafından algılanıp açıklanması olarak tanımlanmaktaydı.

SEÇME KAYNAKÇA

- Armisen-Marchetti, M., Macrobie. Commentaire au Songe de Scipion. Livre I. Paris 2001.
 Brodersen, Kai: Gebet und Fluch, Zeichen und Traum: Aspekte religiöser Kommunikation in der Antike. Kai Brodersen (ed.) Hamburg 2001.
 Butler, S. A. L., Mesopotamian Conceptions of Dreams and Dream Rituals. Münster 1998.
 Devereux, G., Dreams in Greek Tragedy. An Ethno-Psycho-Analytical Study. Oxford 1976.
 Dunand, F. - Boespflug, F., Voir les Dieux. Voir Dieu. Strasbourg 2002.
 Giebel, Marion (ed.), Träume in der Antike. Stuttgart 2006.
 Gnause, R. K., Dreams and Dream Reports in the Writings of Josephus. Leiden, New York, Köln 1996.
 Grunebaum, G. E., The Dream in Ancient Society. Los

- Angeles 1966.
 Hahn, I., Traumdeutung und gesellschaftliche Wirklichkeit. Artemidorus
 Daldianus als sozialgeschichtliche Quelle. Konstanz 1992.
 Hanson, J. S., Dreams and Visions in the Greco-Roman World and Early Christianity: in Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II, 23, 2 (1980) 1395-1427.
 Hermes, L., Traum und Traumdeutung in der Antike, Zürich, Düsseldorf 1996.
 Holowchak, M. A., Ancient Science and Dreams. Oneirology in Greco-Roman Antiquity. Lanham 2001.
 Kessels, A. H. M., Studies on the Dream in Greek Literature. Utrecht 1978.
 Leuci, V. A., Dream-Technical Terms in the Greco-Roman World. Missouri-Columbia. 1993.
 Lewis, J. R., The Dream Encyclopedia. Detroit - Washington D. C. 1995.

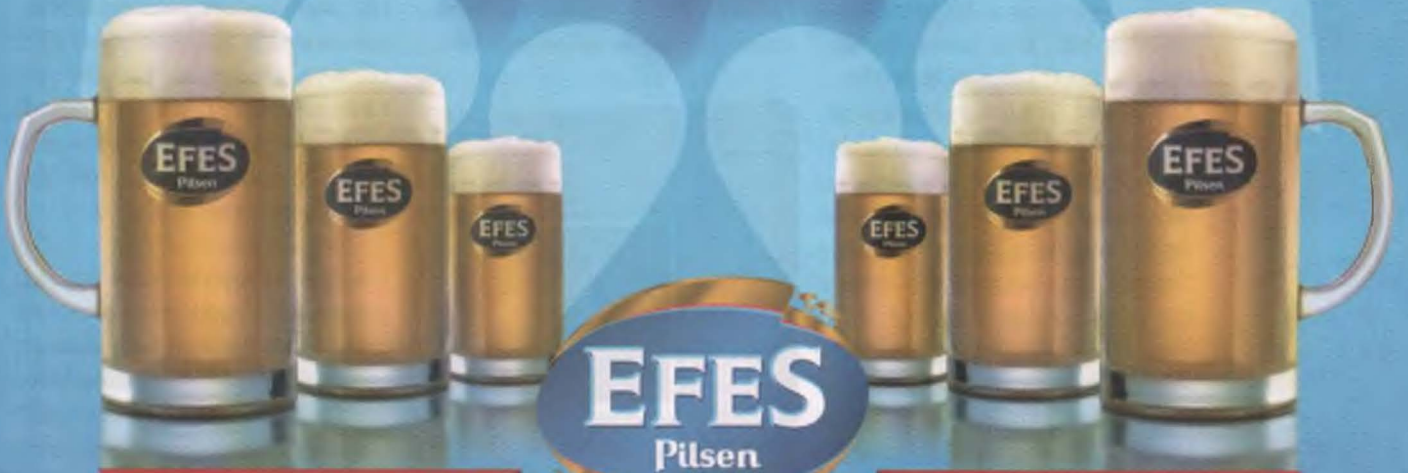
- Lewis, N., The interpretation of Dreams and Portents. Toronto 1976.
 Lieshout, R. G. A., Greeks on Dreams. Utrecht 1980.
 Luck-Huyse, K., Der Traum vom Fliegen in der Antike. Stuttgart 1997.
 Mancia, M., Breve storia del sogno. Venezia 1998.
 Meier, C. A., Der Traum als Medizin. Antike Inkubation und modern Psychotherapie. Zürich 1985.
 Meier, C. A., Die Bedeutung des Traumes, Einsiedeln 1995 (Türkbasım: 1. Baskı 1972).
 Miller, P. C., Dreams in Late Antiquity. Princeton, New Jersey 1994.
 Näf, B., Traum und Traumdeutung im Altertum. Darmstadt 2004.
 Pack, R. A., Artemidori Daldiani Onirocriticon libri V Leipzig 1963.
 Walde, Chr., Die Traumdarstellung in der griechisch-römischen Dichtung. München Leipzig 2001.
 Weber, G., Kaiser, Träume und Visionen in Prinzipat und Spätantike. Stuttgart 2000.

DİPNOTLAR

- * Plutarkhos, moralia 865 E-F; Cicero, div. 1, 50.
 ** Polybios 12, 24, 5.
 1 H. Steible, Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften. Wiesbaden 1982, I. Bölüm 120 vdd.
 2 W. Schenkel, Die Bauinschrift Sesostri I., im Satet - Tempel von Elephantine, Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts. Abteilung Kairo. 31, 1975, 109-125.
 3 W. Helck, Urkunden des ägyptischen Altertums Berlin 1961, 1306 vd.
 4 W. Helck, Urkunden des ägyptischen Altertums Berlin 1961, 140-143.
 5 A. Kammenhuber, Orakelpraxis, Traume und Vorzeichenschau bei den Hethitern. Heidelberg 1976.
 6 Hesiodos, Theogonia 22 vdd.
 7 A. L. Oppenheim, The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream Book. TAPhA 46, 3, 1956, 179-355.
 8 E. R. Dodds, The Greeks and the Irrational. Berkeley, Los Angeles, London 1951.
 9 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 26.
 10 Aiskhylos, Prometheus 495 vd.
 11 R. Lennig, Traum und Sinnestauschung bei Aiskhylos, Sophokles, Euripides. Tübingen 1969.

- 12 St. West, And it Came to Pass that Pharaoh Dreamed. Notes on Herodotos, in: Classical Quarterly 37, 1987, 262-271; E. Levy, Le rêve chez Herodote, Ktema 20, 1995, 17-27.
 13 R. Bichler, Die Reichsträume bei Herodot. Chiron 15, 1985, 125-147.
 14 Herodotos 4, 184, 4.
 15 Herodotos 7, 152, 3.
 16 Herodotos 8, 133 vd.
 17 Herodotos 6, 107 f.
 18 Herodotos 6, 131.
 19 Plutarkhos, Kimon 18.
 20 Plutarkhos, Perikles 13.
 21 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 10.
 22 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 15.
 23 Fragmente Griechischer Historiker 328, T 1-2; F 75.
 24 Ksenophon, Anabasis 7, 8, 1.
 25 Cicero, divin. 1, 5.
 26 De victu, 87, 1.
 27 Diogenes Laertius 5, 45, 97; D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 23.
 28 Diogenes Laertius 6, 24.
 29 Ksenophon'un kendisinin gördüğü rüyalar hakkında yaptığı yorumlar için bkz., Xenophon, Anabasis, 3, 1, 11-13; 4, 3, 8, 13; Xenophon,

- Kyropaideia 8, 7, 2 ve 21.
 30 Pindaros, Paeanes 8, 95 vd.
 31 Plinius, naturalis historiae 36, 97.
 32 D. Del Corno, Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae. Milano 1969, No. 4; F. Landucci Gattinoni, L'indovino Aristandro e l'eredità dei Telmessi, Contributi dell'Istituto di storia antica 29, 1993, 123-138.
 33 Arrian anabasis 2, 18, 1.
 34 Plutarkhos, Alexandros 24, 5-9; Diodoros 17, 41, 7 vd.; Curtius Rufus 4, 3, 21 vd.
 35 Curtius Rufus 7, 7, 8.
 36 Plutarkhos, Alexandros 26.
 37 O. Weinreich, Der Trug des Nektanebos. Leipzig - Berlin 1911, 1-17.
 38 Lukian, pro Lapsu 9, 734.
 39 Diodoros 18, 60, 4; Plutarkhos, Eumenes 13, 5-8.
 40 Plutarkhos, Demetrios 29.
 41 G. Weber, Herrscher und Traum in hellenistischer Zeit, Archiv für Kulturgeschichte 81, 1999, 1-33.
 42 Bu uygulamanın örneklerinden biri için bkz. W. Bühler, Die Europa des Moschos. Wiesbaden 1960.
 43 Polybios 10, 2, 9.
 44 Pausanias 2, 27, 3.
 45 M. Gironce, Guarigioni miracolose di Asclepio in testi epigrafici. Bari 1998.

BARDAĞIN DOLU TARAFI

ÖMER DURMAZ İLE SÖYLEŞİNİN ARDINDAN

**YURDAER ALTINTAŞ, UĞURCAN ATAĞLU, SERDAR BENLİ,
YEŞİM DEMİR, BÜLENT ERKMEN, EMRE SENAN, HALUK TUNCAY,
MEHMET ALİ TÜRKMEN, MEHMET ULUSEL**

Toplumsal Tarih dergisinin 212. sayısında Aydan Çelik'in İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü başlıklı kitabın yazarı Ömer Durmaz ile yaptığı bir söyleşiye yer verdik. Söyleşinin ardından kitapla ilgili basında yer alan daha önceki tartışmalarda isimleri anılan tasarımcılardan: söyleşide kitaba ilişkin tutumlarına yer verildiği ve bu tutuma ilişkin açıklama ihtiyacı duyduklarına ilişkin bir e-posta aldık. Bu metni tasarımcılar arasında yaşanan ve Toplumsal Tarih platformuna taşınan bir tartışmanın ötesinde. "yüzlük" format ile tarihi okumanın sorunlarına dikkat çekiyor olması, tartışmaların ışığında söyleşinin değerlendirilebilmesi maksadıyla burada yayınlıyoruz.

Toplumsal Tarih dergisinin 212. sayısında Aydan Çelik'in İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü başlıklı çalışmayı hazırlamış olan Ömer Durmaz ile olan uzun söyleşi üzerine bazı açıklamalarda bulunmak ihtiyacını hissettik. Söyleşinin en sonunda "kitabın etrafında kopan tartışmalar" ile ilgili sorulan soruda da belirtildiği gibi "bir grup tasarımcı" olarak tanımlanan bizler, kitabı eleştiren açık bir metin yayımlamış (bkz. "Kötü Konmuş Bir Ad, Kötü Bir Kitap Yazmanıza Neden Olabilir", *Taraf Gazetesi*, 13 Mayıs 2011) buna ek olarak Yurdaer Altıntaş ile Burcu Dünder'in kalemlerinden kitabın ayrıntılı birer eleştirisi basında yer almıştır (bkz. Yurdaer Altıntaş, "İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü Diye Bir Kitap", *Arredamento Mimarlık*, Mayıs 2011; Burcu Dünder, "Düzeltilmeyi Bekleyen Bir Kitap", *Radikal Gazetesi Kitap Eki*, 22 Nisan 2011).

Burada bu metinleri veya içeriklerini birebir tekrarlamak yerine, başlıca noktalarını hatırlatarak bu konudaki

itiraz ve eleştirilerimizi grafik tasarımıda yaşanan tartışmaları izlemek zorunda olmayan bu derginin okuyucularına kısaca anlatmak ve söyleşide yer alan bazı tespit ve iddialarla bağlantılı olarak düşüncelerimizi aktarmaya çalışacağız.

Kitapla ilgili başlıca itirazlarımız şunlardır:

- Alanında bir referans oluşturma iddiasında olan bir çalışmanın, bina,

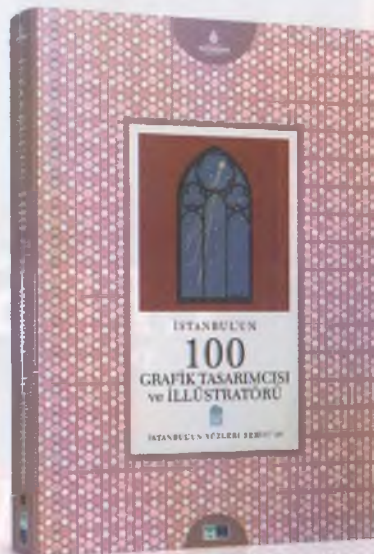
lokanta veya dükkânlarda uygulandığı şekilde "en iyi 100" diyerek kendine 100 gibi bir sınır çizmesi son derece sakıncalı ve yanıltıcıdır.

- Kitapta yer alan kişilerin başlıkta iddia edildiği gibi İstanbul ile olan ilgilerinin ne olduğu, hangi kriterlere göre saptandığı anlaşılamamaktadır.

- Muhtemelen grafik tasarım kategorisi içinde 100 sayısına ulaşamadığı için eklendiği anlaşılan illüstratör tanımıyla gereksiz bir karmaşa yaratılmış, belirli bir meslek grubunun içinde kalması gereken bir konu "tesadüfi" aktörlerin katılımıyla muğlaklaşmıştır.

- Aşağıda belirtildiği üzere kitapta yer almak istemediklerini açıkça belirten grafik tasarımcıların dışında bu sanat ve meslekte önemli bir yere sahip olan birçok kişinin yer almaması olmasını ilk 100'e girememiş olmalarıyla mı açıklamak gerekir?

- Yukarıda sözü geçen yazı ve eleştirilerde kitapta yer alan bilgilerde

rastlanan çok sayıdaki eksik ve yanlış burada tekrar sıralamak gereksiz olabilir; ama bir kez daha belirtmek gerekir ki kaynak olmak iddiasıyla hazırlanmış böyle bir çalışmanın daha özenli bir şekilde belgelenip düzenlenmesi beklenirdi.

- Nihayet en önemlisi, projenin en başından beri bu itirazları dile getiren, tasarlanan çalışmanın yanlış olduğunu savunan, bu yüzden de kitapta yer almak istemediklerini Ömer Durmaz'a açık bir şekilde belirten grafik tasarımcılara söz verildiği halde itirazlarına giriş yazısında yer verilmemiş olmasıdır.

Önemli olduğunu düşündüğümüz bu noktaları hatırlattıktan sonra, *Toplumsal Tarih*'in geçen sayısında yer alan söyleşinin düşündürdüğü birkaç noktayı ele almak isteriz. İlginçtir ki bu söyleşi, başından beri itiraz ettiğimiz bazı noktaların iyice su yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Kitabın en can alıcı sorunlarından biri grafik tasarım tarihiyle olan ilişkisinde hissedilen sıkıntıdır. Söyleşiye yön veren Aydan Çelik'in sorularından da anlaşıldığı gibi kitap ister istemez Türkiye'de (ama başlığının düşündürdüğü gibi İstanbul'da değil) grafik tasarımın geçmişinin ele alındığı duygusunu uyandırıyor. Gerçi Ömer Durmaz bu konuda temkinli davranıyor, kendi ifadesiyle "tasarım tarihçisi" olmayıp "tasarım tarihiyle ilgilenen bir görsel iletişim tasarımcısı" olduğunu altını çiziyor; ancak bu farkın kitabı daha az tarihsel yaptığı şüpheli. Başka bir yerde de bu kitabın, "iddiası Türkiye grafik tasarım tarihini yazmak olmayan 'temalı' bir kitap" olduğu belirtiliyor.

Ne var ki söyleşinin neredeyse tamamı tasarım tarihine yöneliyorsa, kitapta kronolojik verilere göre sınıflandırılmış kişiler varsa, girişte -haksız olarak- "üniversitelerimizin hiçbirinde Türk Grafik Tasarım Tarihi dersi ciddi olarak okutulmamaktadır" diye şikâyet ediliyorsa, bu kitabın tarihsel bir boyut ve amaç taşımadığı iddiası pek inandırıcı olmuyor. O zaman ortaya çıkan sorun da, kitaba verilen "yüzlük" format ile "Türkiye'nin

tasarım tarihini okuma" eylemi arasındaki bariz çelişkidir. Gerçekten de eğer kitap Türkiye veya İstanbul'da "tasarımın yüz yılı" üzerinde odaklansaydı, böyle bir rakamın manası olabilirdi; ama sınır kitapta yer alan grafik tasarımcıların sayısı ile ilgili çizilince, tam da "tarihe geçmeyi hak edenler ve etmeyenler", ya da "tarihi yapanlar ve yapmayanlar" türünden bir ayrım ortaya konmuş oluyor ki bu da bir mesleğin, bir sanatın bu denli çetrefilli geçmişinin basite indirgenmesini neredeyse kaçınılmaz kılar.

Zaten bu garip çelişki, Ömer Durmaz'ın kitabında da, söyleşide de dile getirdiği "meşhurdan çok meçhulün peşinde" olmak kaygısında da hissediliyor. Meçhulleri ortaya çıkarmak arzusu "100" ile sınırlandırılmış bir formatla çelişmiyor mu? Hem "en" formatını hatırlatan bir yapı kurulacak, hem aslında meçhullerin peşinde olunduğu iddia edilecek... Bu gerçekten mümkün mü? Ayrıca bazı "keşif" lerin nasıl kitaba girdiği gerçekten merak konusu olabilir. Bu duruma Ahmet İhsan Tokgöz'ü örnek verebiliriz: Meşhur yayıncıya ayrılan iki sayfada grafik tasarım ya da illüstrasyon alanında herhangi bir ürünü olduğuna dair tek bir söz bulunmuyor. Bu başlık altında verilen dört kapak örneğinin biri Ferit Apa, biri Ömer Nuri, ikisi ise Abidin Dino imzalı. İşin garibi Arif Dino kitapta yer alırken, kardeşi Abidin Dino'nun adı ne grafik tasarımcısı, ne de illüstratör olarak geçiyor. Bütün bunlar pek anlaşılır gibi değil...

Söyleşinin su yüzüne çıkarttığı önemli bir tutarsızlık daha, başlıkta ve girişte bu kadar vurgulanmasına karşın içerikte sorunlu olduğunu yukarıda belirttiğimiz İstanbul boyutunun ne kadar geri planda kaldığıdır. Sorularda olduğu kadar cevaplarda da İstanbul'un sözü hemen hemen hiç edilmezken, konu hep Türkiye üzerinde odaklanıyor. Bunu İstanbul'un bir dönem başkent, ardından da özellikle sanat ve kültür alanında baskın olmuş olmasına kısmen bağlamak mümkünse de, asıl sorun, İstanbul'un girişte iddia edildiği gibi kitabın "ekseni" değil, bir

tür kulbu olmasından kaynaklanıyor. Belli ki Büyükşehir Belediyesi'nin "İstanbul'un Yüzleri Projesi"ne eklemelenmek ve uyum göstermek için böyle bir formül geliştirilmiş, ama bunu yaparken de İstanbul gayet muğlak bir şekilde kullanılarak birçok kişinin bu kentle nasıl bir bağlantısı olduğu bile anlaşılmaz bir hale getirilmiş ya da hiç düşünülmemiş. Oysa örneğin İstanbul'u konu alan 100 tasarımdan oluşan bir antoloji yapılıyorsa hem tutarlı olunur, hem yukarıdaki sorunların büyük bir kısmı kendiliğinden kaybolmuş olurdu.

Son bir nokta da kitapta yer alanların "üst" kimliğiyle ilgili. Söyleşi boyunca Türkiye'de -gene İstanbul'da değil- grafik tasarım ve resimlemenin resmi ideolojiyle yakınlığı vurgulanırken, kitapta yer alan yüz kişinin sadece birinin Türk/Müslüman kategorisinde yer almamış olması dikkat çekiyor. Acaba gerçekten de meslekte fiilen bu tür bir ayrımcılık mı yaşanmıştır? Öyle olsa söyleşide bunun sözü edilirdi herhalde. Zaten en yaşlısı 1848'de doğmuş olan bu grubun üyelerinin arasında hiç yabancı olmaması ve sadece bir Ermeni'nin varlığı pek inandırıcı gelmiyor. Gerçi kitabın girişinin sonunda bu tanıma uyan ama haklarında yeteri kadar bilgi ve belge toplanamamış olduğundan kitaba alınamayan 200 kadar kişinin arasında bu kategorilerdeki birkaç kişinin adlarının yer alması sorunun kısmen bir tür acelecilikten kaynaklandığını düşündürmektedir.

Sanırsanız daha fazla uzatmaya gerek yok. *İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve Illüstratörü*, ya da kitabın sırtında yer aldığı garip şekliyle *İstanbul'un 100 G. Tasarımcısı ve Illüstratörü !*, birçok açıdan sorunlu bir kitap. Daha hafif ve esnek bir format ve tanımla bu sorunların birçoğunun üstesinden gelinebilirdi; ama maalesef çok daha katı ve iddialı bir yol seçildiğinden ciddi tutarsızlıklar, muğlaklıklar, eksiklikler ortaya çıkmış durumda. *Toplumsal Tarih*'teki söyleşi vesilesiyle bunları kısmen de olsa ortaya çıkarabilmek bizim için önemliydi.

İRVİN CEMİL SCHICK'TEN
ÇOKBİLEŞENLİ-ÇOKBOYUTLU BİR DAVETİYE

BEDENİ, TOPLUMU VE KÂİNATI YAZMAK'I OKUMAK

ÖZLEM EZER

Onun yazı stiline, ilgi ve araştırma alanının genişliğine, bol "Osmanlıcalı" diline ve yazılarındaki yoğunluğa aşınaysanız eğer, bir kitapçı ya da kütüphanede İrvın Cemil Schick kitabına rastlamak en basit ifadeyle heyecandırır. Yok, eğer değilseniz, şaşırma, öğrenme, not alma ve yeniden okumalarla başlayan bir serüvene atılıyorsunuz demektir. Bu yazıda ufuk açıcı bir davetiye olarak tanımladığım, Haziran 2011'de İletişim Yayınları'ndan çıkan *Bedeni, Toplumu ve Kâinatı Yazmak -İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*'deki dokuz makaleden söz ederek kitabı tanıtmaya çalışacağım.

Bedeni, Toplumu ve Kâinatı Yazmak -İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine'deki (yazının devamında BTKY olarak kısaltılacak) ilk makale "İslâm ve Metin" başlığını taşıyor ve bu kitabın başlangıç metni olarak seçilmesi tesadüf değil. Schick bu yazısına öncelikle işaretler, yazılı ve sözlü anlatımlar arasındaki gerilimi ve farklılıkları tartışarak başlıyor. Metin, yazı ve okuma kavramlarını genel hatlarıyla tanımladıktan sonra tartışmasının İslâm'la olan ilgisini kurgular. Bu yazıda benim için çarpıcı olan başlıca kısım yazarın Julia Kristeva'nın metinlerarasılık terimini İslâm'a ve Kur'an-ı Kerim'e göre yorumlaması ve yine bu bağlamda çağdaş Batı Avrupa ve Kuzey Amerika edebiyat teorilerinin (görüngüsel yorumbilim ve okuyucu tepkisi kuramı gibi) İslâm ile metin arasındaki ilişkinin anlaşılmasında bize yardımcı olabileceğini söylemesidir. Schick ilerleyen sayfalarda (5. bölüm) benzer şekillerde David Sibley'in İngiltere'yi temel alan mekân ve cinsiyet analizinin ya da 15. yüzyıl kuramcısı Alberti'nin Antik Yunan'a dair yorumlarının harem sistemini açıklamada nasıl kullanılabileceğini gösterecektir (174). Yaşanmış deneyimler ile Kur'an-ı Kerim'in

birbiriyle karşılıklı olarak açılması okuma sürecinin anlamını ve süresini genişleten bir yorumdur.

İkinci makale "Türkiye'de Hat Sanatının Görüntüsellliği"ni tek cümlede anlatmak durumunda kalsam "Osmanlı hat sanatının tarihsel dönüşümü, macerası, toplumsal algıları ve üstlendiği yeni rolleri" olarak özetlerdim. Tabii bunun çok ötesinde, referanslarla ve görsel malzemeyle zenginleştirilmiş bir makale söz konusu olan. Kolay bir okuma vaat etmiyor, farklı alt başlıklarla zihin açıcı konulara da sürüklüyor okuru. Yazı teorik kaynağını Charles Sanders Peirce'in kitapta "simgesel, görüntüsel ve belirtisel" olarak Türkçeleştirilmiş "gösterge üçlemesinden" alıyor ve çokanlamlı olan hat sanatının özellikle görüntüsellğine odaklanarak ilerliyor. Schick'e göre hat sanatı günümüzde "varlıklı kesim için bir toplumsal mevki simgesi", "post-modernler için bir kimlik kaynağı", İslâmcılar için "bir doğruluk sınavı" hâline gelmiş olabilir ancak onun için tüm bunlar bir yana, hat sanatı "görüntüsel bir gösterge" olmaya devam etmektedir (57). Makale ele aldığı ciddi konulara tezat ama yazının

argümanı ile birebir ilişkili trajikomik bir gazete haberiyle sonlanır.

İslâm'da yazıya atfedilen önemin izi neden resim yasağında değil de başka yerlerde sürülmeli sorusuna yorumlarla başlayan "İslâm'da Bedeni Yazmak", kitabın ilk makalesindeki "okumak" kavramına yakın bir yaklaşımda, bu sefer de "yazmak" kavramının genişletilmesi üzerinedir. "Arap harfleriyle insan süretleri oluşturulması" alt başlıklı bölüm, Roland Barthes'in 16. yüzyıl ressamı Arcimboldo'nun bileşik portrelerinin hat portrelerine kıyaslandığı bir analizle ilerler. "Arap harflerinin insan süretine benzerliği" alt başlığında çeşitli Müslüman düşünürler tarafından bu benzerliğin nasıl farklı yorumlarla ele alındığı tartışılır. Schick, Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadis ile Kur'an-ı Kerim'in *Nahl* ve *Hac* surelerinden alıntılanmış ayetleri birlikte yorumlayarak "yaratılışları icabı Müslüman olanlar"ın sadece insanlar değil, "hilkatin tümü" olduğunu, "insanlar, hayvanlar, nesneler, Arap yazısı kullanılarak resmedildiği zaman" varlıkların bu içsel doğalarının görünür kılındığını söyler. Doğayısıyla yazının başındaki noktayı,

yani "yazı-resim" sanatının -özellikle Batı'da iddia edildiği gibi- resim ya-sağını atlatma yolu olmadığını, so-mut evrenin "rûhânî altyazıları" işle-vini gördüğünü söyler (87).

"Güneybatı Asya'da Kılık Kıyafet ve Şahsi Görünümün Bazı İslâmî Belirleyicileri" makalesi potansiyel bir kitap olarak da tasavvur edebildiğim, "örtünmenin tesettür (hicâb)alanı dı-şında kalan İslâmî kıyafet ve kişisel görünüm unsurlarının dinî temelle-rini gözden geçiren" bir araştırmadır (90). Makale akademik literatürde ciddi bir boşluğu doldurma yolunda bir adımdır ve bugüne kadar insanı bıktırarak kadar kadın ve tesettüre indirgenmiş İslâm'da görünüm ko-nusuna yeni kapılar açar. Tartışmada ferman, hadislere, akademik yayınlardan seyyahlar için hazırlanmış el kitaplarına uzanan alanlardan ör-nekler verilmiştir.

"Osmanlı ve Türk Erotik Edebiyatında Toplumsal Cinsiyetin ve Cinselliğin Temsili", "seçkin üniversite camiası-nın ihmalinden muzdarip" (185) bir alana giriş niteliğinde bir makale-dir —ki Schick'in Osmanlı'da cinsellik üzerine *Virgöl* dergisinde yayınlanmış başka araştırmaları da mevcuttur. Cinsellik üzerine bir diğer makale "İkinci Meşrutiyet Döneminde Os-manlı Matbuat Kapitalizmi, Cinsiyet ve Cinsellik"tir ve Osmanlı kadın ha-reketinin bugüne kadar fikir merkez-li analizlerinin yapıldığı çalışmalara yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlar. Cumhuriyet'ten hemen önceki yıllar-da kadınlara yönelik "yayın patlama-sının" altında iktisadi ve toplumsal bir mekanizma olan matbuat kapitalizmi-nin gelişmesini inceler (219). Matbuat kapitalizmi yeni toplumsal cinsiyet rol ve normlarının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasında işlevsel ve etkili bir rol oynamıştır.

Şarkiyatçı erotik yazın klasiklerini, çe-viri eyleminin hiç de masum olmayan, malzemenin yani metnin nasıl "yo-rumlanarak yeniden" şekillendirilen bir faaliyet olduğunu (280), "mekân teknolojisi" kavramıyla özellikle ka-dınlara dair Şarkiyatçı külliyyatın çe-lişkili motif ve anekdotlarının nasıl

açıklanabileceğini merak ediyorsanız kitaba "Batı Edebiyatında Türkiye-li Kadınların Cinsel Kişilikler Olarak Temsili" makalesiyle başlayabilirsiz. Eğer siz de bu konuda daha de-taylı bir eser okumak isterseniz güzel bir haber: Schick'in *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsel-lik ve Mekânsallık* (2002) adlı Tarih Vakfı'ndan çıkmış bir kitabı mevcut.

Harem gibi tüketilmiş, çarpıtılmış, her yöne çekştirilmiş bir konuyu bu kitaba dâhil etmek ve yine de ilginç kılabilmek Schick'in konuya serinkan-lı yaklaşımı ile ilgili olmalı. Harem de-nilen şeyin "gerçek" mahiyetini orada burada arayıp kafanızı karıştırmayın ve zaten sorunlu bir külliyyata bir de siz katkıda bulunmayın diyor biraz da. Harem nihayetinde toplumsal bir kurumdur; "kısmen fiziksel, kısmen de muhayyel bir mekân" olarak kav-ramsallaştırırsanız şayet, sorularınıza alacağınız yanıtlar daha verimli olabi-lir mesajı var "Cinsiyetlendirilmiş bir Mekân Olarak Harem ve Cinsiyetin Mekânsal Yeniden Üretimi" adlı ma-kalede (183).

İrvin Cemil Schick kitaptaki son yazı-sında bir otobiyografi okuması yapar. "Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Eşi Melek Hanımın Otobiyografisi" başlıklı ma-kalesini aslında 2006 yılında yeniden basılan *Thirty Years in the Harem* [Haremde Otuz Yıl] kitabına yazdı-ğı önsözden yola çıkarak yazmıştır. Schick, bu makalede Batılı feminist editörlerin eğiliminin aksine Melek Hanım'ı "Bir Osmanlı feminist kahra-manı" olarak tanımlamaz; dengesiz ve saplantılı bir kadın olarak çizer profilini. Çünkü bu eserin analizinde önemli olan "ne" değil "neden" so-rusudur. Bir yerde "entrikacı harem kadını motifinin aslı yok mudur?" sorusunu dahi sorar (306). Yanıt ka-dınların iktidarla ilişkisinde saklıdır. "Thirty Years"ı tarihî belge niyetine okumak" alt başlığında kitapta anlatı-lan birçok detayı geçersiz kılan örnek-ler sergilenir. Kendim de seyahatna-melerle uğraştığımdan *BTKY*'de benim için özel yeri olan bu makalede, seya-hatnamelerde yazılanların ne kadar gerçeklere dayandığının "hiç olmazsa" günlük gazeteler, polis kayıtları ya da

arşiv kaynakları taramalarıyla sorgu-lanmasının gerekliliği belirtilir (300-301). Yazının en ilginç taraflarından birisi de Schick'in amatör ve bence yarı alaycı bir tonda Melek Hanım'a teşhisler koymasındır (318-319).

İrvin C. Schick'in yazılarını 1999 yı-lından bu yana takip etmeye çalışan bir okuru olarak onun ilgi alanının ne kadar geniş bir yelpazeye yayıldığına hep hayret etmişimdir. Aynı zaman-da Schick'in yazıları, kötü bir şöhrati olan (kuru, sıkıcı vs.) akademik dilin de nasıl renklenip güzelleşebilece-ğini, nükte ve anekdotlarla bezene-rek her kesimden okura cazip hale gelebileceğini göstermesi açısından da örnek teşkil eder. *BTKY*'de kulla-nılan dil Türkçeye yenilikler getirir ('kavramsal çapraz döllemeler'170); dolayısıyla aranızda benim gibi İn-gilizce terimlere kendi anadilinden daha aşına olanlar varsa bu kitapla Türkçenizin açıları da genişleyecek-tir. Söz dilden açılmışken makaleleri yayına hazırlayan ve çeviren Pelin Tünaydın'ın adını zikretmeden geç-mek haksızlık olur. Akademik *lingua franca* ya da amiyane tabirle günü-müzün *geçer akçesi* İngilizce yazıl-mış bu eserlerin Türkçeye çevrilmiş olması literatüre büyük bir katkı diye düşünüyorum. Buna rağmen yazar mütevazıdır; kitapta yazarın eski ya-zılarına dair düzeltme ve eleştirileri-ne, "hata etmişim" gibi alışıksız olmadı-ğınız ifadelere rastlarsınız (74). *BTKY* işte tüm bu nedenlerden biçim ve içerik olarak (siyah-beyaz ve küçük halleriyle bile gözümü alamadığım hat eserleri ve başka görseller var) okunması bir kitap. Yakın tarihimizin az bilinen noktalarına (kaçımız ya-nıtlayabilir 'şehrengiz, nedbeleşme, Şemseddin Sâmî kimdir/nedir'i?) farklı bir gözle bakabilmenin tadına bir an önce siz de varın.

İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu ve Kâinatı Yazmak -İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. ISBN-13:978-975-05-0904-9 (yayına hazırlayan ve çeviren Pelin Tünaydın), 392 sayfa.]

ÖZLEM EZER

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
KUZEY KIBRIS KAMPUSU, İNGİLİZCE
ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI

Kafkaslar, Çanakkale, Kut'ül-Amare, Filistin, Yemen...

OSMANLI'NIN SON DİRENİŞİ...

- Cephelere dair çarpıcı bilgiler ve yorumlar
- Komutanlar ve birlikler hakkında incelemeler
- Savaşların detaylarını gösteren 20 renkli harita
- 200'den fazla çarpıcı fotoğraf

Süveyş Kanalı'na yapılan taarruzlar, Çanakkale'nin başarılı müdafaası, İngilizlerin felaketle sonlanan Kut mağlubiyeti, Bağdat'ın, Kudüs'ün ve Şam'ın ele geçirilmesi, Arap İsyanı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu...

Dünyanın önde gelen askeri tarihçilerinden Edward J. Erickson'un kaleminden...

224 sayfa, 20x25 cm, sert kapak, şömizli
200'den fazla fotoğraf, çizim ve harita

DÜNYA SAVAŞI TARİHİ SERİSİNİN DİĞER KİTAPLARI

I. Cilt

II. Cilt

III. Cilt

iyi ki
kitaplar var...

 facebook.com/timasyayingrubu

 twitter.com/timasyayingrubu

 timas.com.tr

 212 511 24 24

Nitelikli bilgi aydınlatır!

Gazeteler, televizyonlar, radyolar, İnternet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.

Medyadaki gözünüz

AJANS PRESS

Medya Takip Merkezi

[www.ajanspress.com.tr] [(212) 370 1100] [digiturk 540. kanal]